Roskilde University

Definitionsramme for bæredygtig bynær økoturisme

Holm, Jesper; Kaae, Berit Charlotte

Publication date:
2017

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Holm, J., & Kaae, B. C. (2017). *Definitionsramme for bæredygtig bynær økoturisme*. Roskilde Universitet.

General rights
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Download date: 03. Jul. 2025

DEFINITIONSRAMME FOR BÆREDYGTIG BYNÆR ØKOTURISME



Jesper Holm og Berit Charlotte Kaae

Innovationsfonden

December 2017

DEFINITIONSRAMME FOR BÆREDYGTIG BYNÆR ØKOTURISME

Jesper Holm og Berit Charlotte Kaae



Innovationsfonden

december 2017

NORRØN
TERRITORY FOR DREAMING

KØBENHAVNS UNIVERSITET
DET NATUR- OG BIOVIDENSKABELIGE FAKULTET

ISBN nr. 978-87-7349-913-9
Udgiver: Roskilde Universitet

Dette projekt er delvist finansieret af Innovationsfonden under fil nr. 6157-00002A
Alle fotos inkl. forside er venligst udlånt af Norrøn

Kontakt
Jesper Holm, lektor Roskilde Universitet, Institut for Mennesker og Teknologi: Universitetsvej 1, bygning 9.2, P.O.BOX 260, DK-4000 ROSKILDE,
DIR +45 4674-2097, E-MAIL: jh@ruc.dk
Berit C. Kaae Senior Forskerr Københavns Universitet Department of Geosciences and Natural Resource Management, Section of Landscape Architecture and Planning . Rolighedsvej 23 1958 Frederiksberg C., DIR +45 3533-1811 Email: bck@ign.ku.dk

Indholdsfortegnelse

Indledning 5

1 Indledende begrebsdefinitioner for ByØ 8

1.1 Definitionerne af ansvarlig/bæredygtig hhv. økoturisme igennem historien – kort oversigt 9

Bæredygtig turisme 9

Naturturisme og Økoturisme 11

1.2 Bæredygtig udvikling af turisme – systemafgrænsning og koncepter 14

Hvad er turismens bæredygtighedseffekter? Systemafgrænsning og indikatorer 16

1.3 Økoturisme – systemafgrænsning og koncepter: 20

Branding og miljømærkning 23

EUROPARC 26

Mærkning for Byområder 27

Øvrige mærkningsordninger 28

2 Indkredsning af samfundsrammer for ByØ 32

De dynamiske sider af samtiden der influerer på definitionen og udmøntningen af ByØ 32

2.1 Danmarks nationale turismepolitik og naturbeskyttelse ... 32

2.2 FN´s bæredygtighedspolitik som afsæt for senere turisme programmer 37

2.3 National og lokal miljø- og bæredygtighedspolitik 38

2.4 Lokal bæredygtighedsindsats og klimarelateret planlægning 44

2.5 Samtidens positionering, modning eller mainstreaming af bæredygtighed 47

2.6 Den danske nationalparks- og naturparkspolitik 48

3 Miljø- og bæredygtighedstiltag i turismebranchen i FN og Danmark 52

3.1 Bæredygtig turisme indsats i FN 52

3.2 Danmark og indsats i bæredygtig turisme og økoturisme . 55

4 INUT projektets fokus og praktisk brug af ByØ 66

4.1 Strategier og tilgange til at udvikle bæredygtig (øko)turisme 66

4.2 De forskellige dimensioner som ByØ dækker 70

4.3 Vores forenklede ramme for håndtering af ByØ design og udvikling 72

4.4 Hvad er bæredygtig, bynær økoturisme? 72

4.5 Hvad betyder det bynære i økoturisme? 74

Naturens sundhedsbetydning for bylivet:..... 75

ByØ i guidning og formidling i naturpraksis ... **Fejl! Bogmærke er ikke defineret.**

4.6 Designprincipper for installationer 80

Litteratur 81

Indledning

Med denne rapport fra projektet *Innovation and Development of Urban Ecotourism* (INUT) vil vi skabe et koncept og en værktøjskasse for bæredygtig turisme i bynære naturområder baseret på design, forskning & udvikling af pilotprøvninger i to parker og deres bynære opland. Det vil blive et koncept, der er testet og bygget op med inddragelse af lokale og kommercielle aktører for at skabe socialt-økonomisk levedygtig og miljøansvarlig turisme i bynære naturparker. Herved udvider vi økoturismebegrebet fra primært at fokusere på mere fjerntliggende naturområder til at komme helt tæt på byen, men fortsat med fokus på naturen. Vi stræber efter at udvikle et praktisk koncept, der rummer lærerige og mindeværdige naturoplevelser, kommercielle muligheder, kultur og kreationer baseret på stedets særlige naturkvaliteter og ånd i nysgerrig respekt for byens tiltag for bæredygtigt liv med naturen. Visionen er at skabe et levedygtigt produkt i to pilotområder, der vil gribes af guider, naturparksledelse og turismesektoren som en niche, der spredes til andre naturparker, og med tiden kan vokse sig til en stabil praksis, som vi i DK er kendt for at have en original udgave af: Sustainable Urban Eco-Tourism (SURBET) el. Bæredygtig, Bynær Økoturisme (ByØ).

Vi skal i det følgende indkredse en brugbar definitionsramme, der kan være fælles afsæt for INUT projektets forskellige afdelinger, som er:

1. Indhentning af sociokulturelle narrativer og stedets ånd med det formål at give en stedskarakteristisk symbolsk-ikonisk sammenfatning i et prospekt/samlende tema for hver park, men også designideer for installationer og landskabsindlagte stier og pladser m.m. i naturparkerne. Her kredser vi om kreative processer med inddragelse af borger-, kultur-, steds- og naturinteressenter i brug af nye metoder for at afdække fordringer blandt stedets brugere.
2. Turistførernes og Skovskolens udvikling af guidede ture og indkredsning af temaer herfor i samarbejde med diverse partnere. Her er dels fokus på oplevelses- og læringsdimensioner for deltagende turister om områdernes særlige naturkvaliteter, bæredygtig omstilling og levevis, dels om udvælgelse af destinationsområder, ture og temaer der giver eksemplarisk indblik i bæredygtig naturpraksis, koblingen ml. by og omkringliggende natur etc.
3. Blueprint/model og toolkit/værktøjskasse for andre natur- og nationalparker, som allerede inviteres til at deltage i erfarings- og videnoverførsel halvvejs inde i projektet.
4. Men også mere ambitiøst: at etablere en national rodfæstet brug af oplevelses- og læringsbaserede økoturismeture i bynære natur- og nationalparker såvel som i andre parker. Eller:

at Danmark bliver kendt som et land, hvor økoturisme kan opleves helt tæt på byen gennem spændende og lærerige guidede ture.

INUT projektet bygger på en forestilling om at vi kan støtte en niche formation på turismemarkedet ved at arbejde med:

1. Analyse: Opsporinger af stedets unikke økosystemer, natur-by balancer og små plots af bæredygtig praksis, samt indkredsning af stedets 'ånd' og særlige narrativer, kan bidrage til en unik profil/koncept/identitet for hver destination – naturpark/Nationalpark.
2. Design: I participatorisk regi co-designe installationer, vartegn m.m. der afspejler ovenstående på bæredygtig vis til fremme af bynær økoturisme.
3. Involvering: Stærk involvering af guider i udvikling af nye former for guidede temature med læringsdimensioner for turister, så turene bidrager til refleksioner og ændringer i egen adfærd og forståelse som turist og borger og til læring i sider af bæredygtig omstilling.

At vi på sigt gennem succesfuld udvikling af nicher henimod et bredere parturisme regime kan være med til at forestå en mere bæredygtig omstilling af turisme via et fælles løft fra hele værdikæden og lokalområdet. Det er en omstilling der rækker videre end erhvervet selv, men angår turisters læring og adfærd, destinationens inspiration til lokale omstilling og rejsearrangørernes indsats for mere bæredygtig rejsebranche.

I denne rapport vil vi udfolde nogle grundbegreber i ByØ og hvordan forskellige tiltag fra ansvarlig/bæredygtig og øko- turisme indgår heri. Dernæst ser vi på hvordan skiftende begreber og forståelser som ByØ dækker, er baseret på en række samtidsforhold, der har sat rammerne for forståelse som praksis. Derfra kan vi ud fra en fælles afstemning af, hvad de aktuelle omstændigheder er for projektets realisering til sidst komme nærmere de strategiske retningslinjer for, hvordan vi mener, at ByØ kan udvikles, og de elementer vi mener ByØ bør bygges op omkring som design-, proces- og guidningindsats.

Vi mener altså, at tre forhold sætter dagsordenen for indkredsning af et aktuelt koncept for vores design og udvikling af ByØ:

1. Hvad er Byø? Begrebsdefinitioner
2. Historisk udvikling af elementer vigtige i turismens, forskningens og politikkens indramning af ByØ
3. Læringen fra tidligere tiltag og de aktuelle forhold, vi må tage bestik af for sats på ByØ i dag.

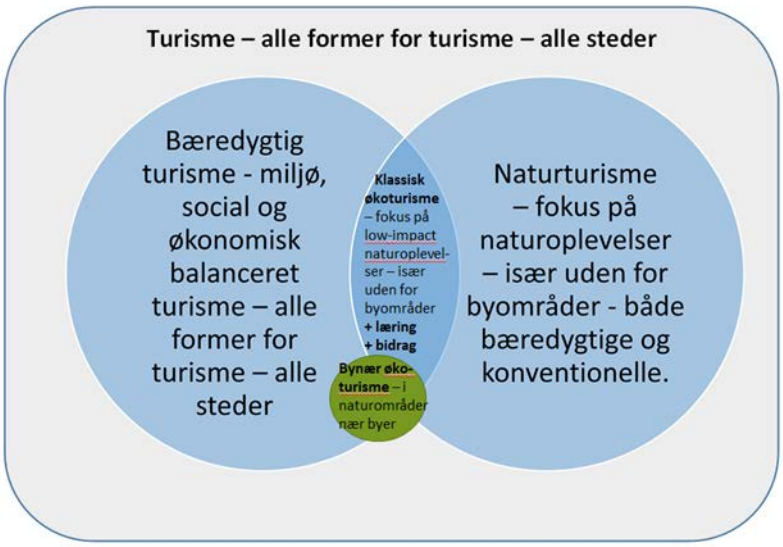
Disse forhold dækker vi i det følgende med hver sit kapitel, hvor vi til sidst i kapitel 4 skal give et bud på en ByØ koncept/definitions-ramme tilpasset F&U projekts metoder og tilgange, afklare hvad der er særligt i Byø og guidning på kanten mellem by og natur.



1. Indledende begrebsdefinitioner for ByØ

Der er mange forskellige begreber og definitioner i spil inden for turisme, og nedenstående figur forsøger at illustrere nogle sammenhænge mellem naturturisme, bæredygtig turisme, økoturisme og så det begreb 'bynær økoturisme', som vi arbejder med at udvikle i projektet.

Inden for *turisme som helhed* (***figur 1***) er der en mindre andel *bæredygtig turisme*, der forsøger at gøre sektoren mere miljømæssigt, sociokulturelt og økonomisk balanceret i forhold til bl.a. destinationerne og deres lokalsamfund, som skal leve af og med turismen i et langsigtet perspektiv. Bæredygtig turisme er en tilgang, der forsøger at gøre alle former for turisme mere 'grøn' og balanceret, og dette kan foregå alle steder. Faktisk er den største gevinst måske netop, hvis man kunne gøre masseturismen mere bæredygtig.



Figur 1: *Placeringen af bynær økoturisme i forhold til klassisk økoturisme, bæredygtig turisme, naturturisme og turisme generelt set.*

Naturturisme er en type af turisme, hvor fokus er på naturoplevelser i bred forstand. Det kan både være et naturbesøg, der foregår som del af masseturismen, eller en tur, der har et dybere indhold omkring natur- og miljø og bæredygtighed. Men i sagens natur foregår det oftest i naturområder og væk fra byområder.

Den *'klassiske' økoturisme* er til en vis grad overlappet mellem naturturisme og bæredygtig turisme, hvor der er fokus på naturoplevelser og det samtidig skal foregå på en mere bæredygtig måde. Her udover omfatter økoturisme også formidling og læring, direkte brug af revenue herfra som bidrag til naturbeskyttelse og enkelte andre aspekter. Geografisk er fokus traditionelt på, at økoturisme foregår i beskyttede naturområder og dermed væk fra byerne.

Bynær økoturisme er vores bud på, at bringe den klassiske økoturisme i spil i et mere kulturpræget samfund uden de store 'wilderness' områder. Vi bringer alle økoturismekriterierne ind i en mere bynær kontekst. Det foregår stadig primært i beskyttede naturområder, men disse ligger meget tæt på store bycentre og er mere kulturpåvirkede. Vi ønsker derfor også at tage byens stofskifte med naturen med ind i fokus og vil derfor inddrage byens blågrønne strømme af naturlige spredningskorridorer ml. by og bynatur og byens klimatiske påvirkninger af naturen.

1.1 Definitionerne af ansvarlig/bæredygtig hhv. økoturisme igennem historien – kort oversigt

Der er som omtalt igennem de sidste 40 år udtrykt en række sammenfattende betegnelser for en miljø- og socialt rettet indsats i turismesektoren, som der er skrevet en del manualer og historiske gennemgange af (se f.eks. Holden, 2016, Butler 1999, Fennel 2015). Der er blevet talt om *alternativ turisme* (små enklaver af low impact besøg i uforstyrrede perler), *etisk turisme* (med fokus på dyrevelfærd, lokalbefolkning, miljø), *geoturisme* (med ansvar for uforstyrrede geologiske formationer), *ansvarlig turisme* (som etisk turisme dog med fokus på økonomisk tilskud til lokalområdet), *grøn turisme* (der primært angår miljøoptimering i turismesektorens erhverv) eller *pro-poor* turisme der angår et løft for de fattige i destinationerne. Vi skal med nærværende ærinde nøjes med at udfolde to grupper af bestræbelse - Bæredygtig turisme og Økoturisme - da de øvrige er varianter af disse to tilgange, der mere grundlæggende udfolder en etik og praksis som er spredt globalt.

Bæredygtig turisme

Oven på masseturismens fremvækst i slutningen af 1960´erne med billiggørelse af flyrejser, oven på ungdomsbevægelsers udvikling i nye tilgange til forståelse af fremmede kulturer, spiritualitet, samfundets forskellige indretningsmuligheder etc. vokser nye rejseformer frem, der differentierer sig fra masseturismen. De nye rejsemønstre trækker på alt fra dannelses-, opdagelses-, eventyr- og videnskabsrejse genrerne og indlejrer sig som en fast del af en voksende vestlig middelklasses dannelsesideal, et ideal der med globalisering spreder sig til andre landes voksende middelklasser.

Mens rejserne i starten er organiseret på egen hånd, kommer mindre rejsearrangører til, der understøtter flere befolkningsgruppers deltagelse i disse former for alternativ turisme, som de benævnes op til slutningen af 1980´erne. *Alternativ turisme* bliver karakteriseret i litteraturen som forgænger til bæredygtig turisme med en særskilt fokus på følgende karakteristika af det alternative (Holden, 2016):

- Småskala turisme med høj lokal ejerskab såvel kulturelt som økonomisk
- Forsøg på diskretion i så lille en miljømæssig og social effekt på destinationerne.
- Høj grad af tilknytning af turismen til andre erhvervssektorer som landbrug, fiskeri og lokale fødevareproducenter
- Involvering af lokale befolkningsgrupper i beslutninger og økonomi
- Opretholdelse af ejerskab og økonomisk udbytte af jord- og indkvarteringsområder

Her i *alternativ turisme* er masseturismen i sig selv aldrig bæredygtig, men med Brundtlandrapporten og Rio-processen (se senere) fremkommer en bredere og mere mainstream orientering mod at opnå natur- og lokalbefolkningsbeskyttelse sammen med en økonomisk orientering mod at sikre fortsat masseturisme. Det bryder med alternativ turismes insisteren på småskala eksotisme, men rummer oprindeligt den samme fortolkning af relationen turisme-natur-befolkning.

I udviklingen af mere *bæredygtig turisme* ses forskellige spor og forståelser baseret på variationer af balance ml. turismeindustri-/forbrug og lokal natur/befolkning. *En bæredygtig turisme omfatter en udvikling, der sikrer en langsigtet miljømæssig, socio-kulturel og lokaløkonomisk balance i området, så den bidrager positivt til området og ikke nedslider ressourcegrundlaget* (Kaae, 2012). Vi kan tale om 3 spor der nogenlunde følger en tidsrækkefølge (Holden, 2016 men vores egne begreber):

1. Turisme som alternativet: Turismen som branche ses som mere miljøvenlig end minedrift og skovhugst, og er dermed pr. imperativ altid at foretrække. En tilgang der mest har turismens fortsatte vækst som interessegrundlag, men som også sikrede adgang til tidligere utilgængelige områder.
2. Økologisk modernisering: Turismen har forrang men modificeres gennem planlægning, regulering og management for at undgå spolering af dens eget grundlag i natur, befolkning mm. Det er det vi i det forrige benævnte bæredygtig udvikling indenfor masseturisme og som de fleste mærkningsordninger bygger på.
3. Integreret turismeomstilling. En miljø- og naturkvalitetsrettet turisme baseret på involvering af turismebranchens aktører i at udvikle turismeprodukter der i art og omfang integrativt opretholder og udvikler destinationens oftest sarte naturområder. Det ses som afgørende for overhovedet at kunne opretholde en turisme af netop den karakter med høj oplevelsesværdi (stærk økoturisme). I den form for turisme inddrages lokalbefolkning som frivillige og engagerede natur-, kultur- og miljøinteressenter indgår ofte i udvikling af indsatser, der i sidste ende vil være i stand til at sprede turisme til andre

områder, men også stoppe midlertidigt for turisme overhovedet!

Man kan, som vi skal se i økoturisme, lave en skala mellem blød mod hård bæredygtighed ift. turisme, der angår i hvilken udstrækning, man ser turismen som første prioritet og mål, eller om det globale/lokale miljø og befolkning ses som første prioritet/mål. Bæredygtig udvikling har, som vi skal se, i sig selv sådanne forskellige fortolkningsregimer, der også kan karakteriseres som enten dybdeøkologisk (absolutte fordringer til balance) eller som økologisk modernisering (proces og miljøfordringer må afvejes med økonomiske hensyn).

Der indgår også en anden dimension i tilgangen til bæredygtig turisme: er det en strategi, der orienterer sig mod turismesektorens egne miljø-social-økonomi forhold alene, eller er det en strategi, hvor turismen ses som en drivkraft for at understøtte en bæredygtig omstilling af destinationer og erhverv i det hele taget? Det er et spørgsmål om politik, men også et spørgsmål om systemafgrænsning som vi vender tilbage til.

Naturturisme og Økoturisme

Der er rigtig mange forskellige termer knyttet til definitionerne af forskellige former for turisme. Hvis vi ser på forskellen mellem naturturisme og økoturisme, er der ifølge Fennell (2014) generel enighed indenfor litteraturen om, at økoturisme er en mindre del af en bredere naturbaseret turisme.

Goodwin (1996:287) definerer, at naturbaseret turisme omfatter alle former for turisme – masseturisme, adventure-turisme, low-impact turisme, økoturisme – som anvender vilde eller uudviklede naturressourcer – inklusiv arter, habitater, landskaber, 'scenery' og salt- og ferskvands-elementer. Naturturisme er rejser med det formål at nyde til dels uberørte (undeveloped) naturområder eller opleve vilde dyr.[1]

Derimod er økoturisme en type af naturturisme med ambition om at reducere de negative påvirkninger, som bidrager til at bevare arter og habitater enten direkte gennem et bidrag til naturbeskyttelse og/eller indirekte ved at bidrage med indkomst til lokalsamfund, der får dem til at værdsætte og derved beskytte deres vilde dyrs traditionelle levesteder som en indtægtskilde (Goodwin 1996:288).

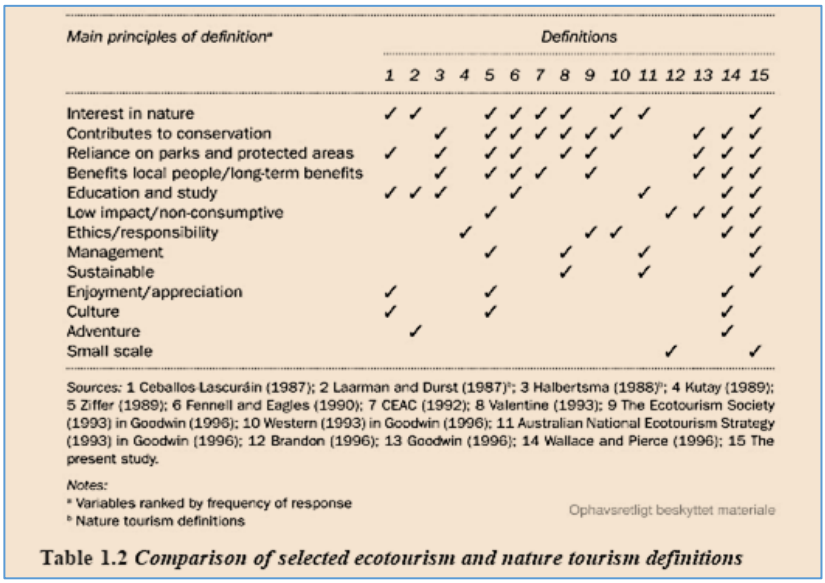
Mange definitioner af økoturisme

Der findes rigtig mange forskellige definitioner af økoturisme, men der er en række grundlæggende principper, der går igen i mange af definitionerne i større eller mindre grad. Som det ses på figuren fra Fennels omfattende værk om emnet af 15 forskellige definitioner med

[1] I dansk sammenhæng har urbaniseringen og landskabskultiveringen jo berørt al natur så den internationale definition bygger på langt større wilderness områder, hvorfor naturturisme i Danmark definitorisk må tilpasses disse forhold.

15 dimensioner, er der ingen af definitionerne, der omfatter alle disse, men nogle af de vigtigste er at de omfatter en interesse for naturen, bidrager til naturbeskyttelse, er tilknyttet til parker og beskyttede naturområder, søger at gavne lokalbefolkningen også på lang sigt, at der indgår uddannelse og læring samt at det foregår på en ansvarlig måde, og endelig er relateret til forvaltning og er mere bæredygtig.

Hvor mange af de dimensioner de forskellige definitioner tilsammen rummer kan vi sætte kryds ud for i forhold til nærværende projekts fokus på ByØ? Der er så vidt vi kan se ikke nogle af disse, der forhindrer at naturparken ligger meget bynært – så længe der er tale om at det er beskyttede park- og naturområder. Derimod savnes af gode grunde aspekter der angår netop byens indvirkning på naturen fra populationstryk, infrastruktur, byøkologisk og klimatisk, samt omvendt naturparkens indvirkning på byens klima, miljø, biotoper og blågrønne korridorer. Endelig savnes en bredere socioteknisk forståelse af den del af bæredygtighed som har at gøre med resiliens og smart indlejring og benyttelse af natur, og hele den æstetisk-arkitektoniske side er fraværende.



Main principles of definition[a]	*Definitions*													
	1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*
Interest in nature	✓	✓			✓	✓	✓	✓		✓	✓				✓
Contributes to conservation			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓
Reliance on parks and protected areas	✓		✓		✓	✓		✓	✓				✓	✓	✓
Benefits local people/long-term benefits			✓		✓	✓	✓		✓				✓	✓	✓
Education and study	✓	✓	✓			✓					✓			✓	✓
Low impact/non-consumptive					✓							✓	✓	✓	✓
Ethics/responsibility				✓					✓	✓				✓	✓
Management					✓			✓			✓				✓
Sustainable								✓			✓				✓
Enjoyment/appreciation	✓				✓									✓	
Culture	✓				✓									✓	
Adventure		✓												✓	
Small scale												✓			✓

Sources: 1 Ceballos-Lascuráin (1987); 2 Laarman and Durst (1987)[b]; 3 Halbertsma (1988)[b]; 4 Kutay (1989); 5 Ziffer (1989); 6 Fennell and Eagles (1990); 7 CEAC (1992); 8 Valentine (1993); 9 The Ecotourism Society (1993) in Goodwin (1996); 10 Western (1993) in Goodwin (1996); 11 Australian National Ecotourism Strategy (1993) in Goodwin (1996); 12 Brandon (1996); 13 Goodwin (1996); 14 Wallace and Pierce (1996); 15 The present study.

Notes:
[a] Variables ranked by frequency of response
[b] Nature tourism definitions

Ophavsretligt beskyttet materiale

Table 1.2 *Comparison of selected ecotourism and nature tourism definitions*

Figur 2: Principper i forskellige definitioner af økoturisme og naturturisme *(Kilde: Fennel, 2015).*

Hvor mange af de dimensioner de forskellige definitioner tilsammen rummer kan vi sætte kryds ud for i forhold til ByØ? Der er så vidt vi kan se ikke nogle af disse, der forhindrer at naturparken ligger meget bynært – så længe der er tale om at det er beskyttede park- og naturområder. Derimod savnes aspekter der angår netop byens indvirkning på naturen fra populationstryk, infrastruktur, byøkologisk og klimatisk samspil, samt omvendt naturparkens indvirkning på byens klima, miljø, biotoper og blågrønne korridorer.

'Ægte' eller 'pseudo' økoturisme – et spektrum

Der findes en række grundlæggende principper for økoturisme, men begrebet anvendes på forskellig vis og ikke altid med lige stor dedikation. Donohoe og Needham (2008) har derfor illustreret dette med et spektrum (se ***figur 3***), der i den ene ende omfatter 'ægte' økoturisme, hvor disse principper alle samles til en højere helhed og i den anden side 'pseudo økoturisme' med dels en 'økoturisme light' hvor nogle af principperne opfyldes og en decideret 'greenwashing', hvor økoturisme anvendes som et salgstrick indenfor markedsføring, men reelt ikke lever op til de underliggende principper.

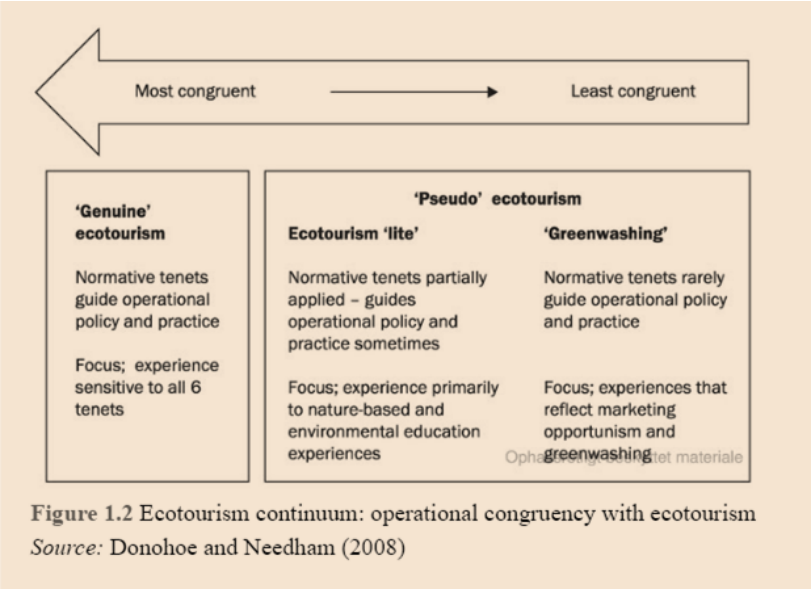


Figure 1.2 Ecotourism continuum: operational congruency with ecotourism
Source: Donohoe and Needham (2008)

Figur 3: Et kontinuum af økoturisme *(Kilde: Fennel, 2015).*

Hård' og 'blød' økoturisme

Endnu en dimension i økoturismen er graden af dedikation i ren natur overfor natur med dets kulturelle opblandinger, der nedenfor illustreres af Fennell (2015). Også i økoturismen er der varierende grad af naturinteresse, og varierende sværhedsgrad i at deltage og tilgængelighed er en faktor der har betydning for tiltrækningsgraden for økoturister (vertikalt nederst med stærkest naturinteresse og størst udfordring men også længst ophold). Et mix af forskellige kultur-natur attraktionsinteresser (vertikalt opadstigende) tiltrækker flest økoturister, men de opholder sig til gengæld i kortere tid.

I såvel økoturisme som i bæredygtig turisme er der tale om flydende betegnelser og indramninger af hvilke kriterier, der skal til for at dække betegnelse. Vi vil derfor se lidt nærme på, hvordan bæredygtig udvikling af turisme og økoturisme er blevet praktisk operationaliseret og indpasset i mærkningsordninger for vores projekts udvikling af en design-og analyseramme. Vi vender tilbage til andre tilgange end mærkning og certificering i kapitel 3.

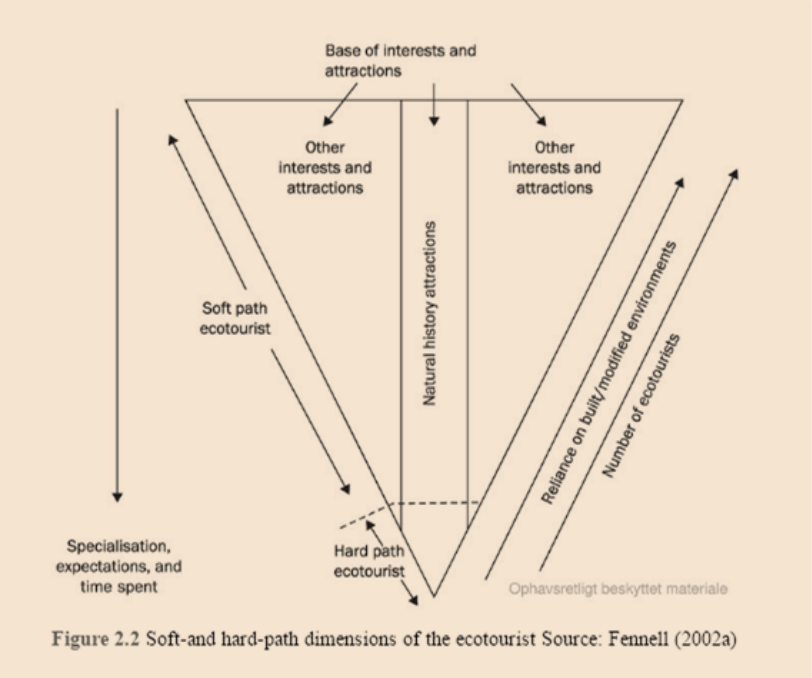


Figure 2.2 Soft-and hard-path dimensions of the ecotourist Source: Fennell (2002a)

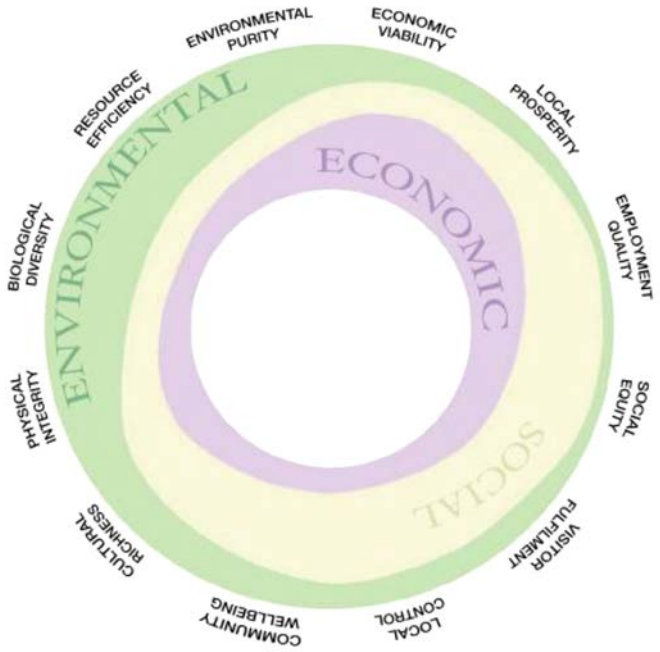
Figur 4: Hårde og bløde dimensioner af økoturisme *(Fennel, 2015)*

1.2 Bæredygtig udvikling af turisme – systemafgrænsning og koncepter

Udtrykt på en enkel måde vil bæredygtighed skabe de bedst mulige betingelser for mennesker og miljø både nu og i den fjerne fremtid. Med ordene fra Brundtlandrapporten fra 1987 er bæredygtighed det, som "skaffer menneskene og miljøet det bedste uden at skade fremtidige generationers mulighed for at dække deres behov".

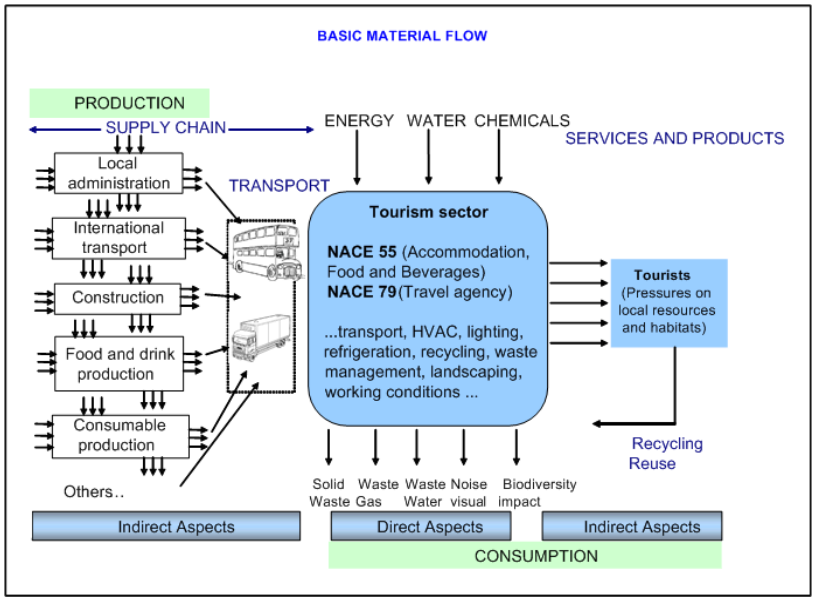
Bæredygtig udvikling af turisme angår en omstilling af turismesektoren i alle dens afskygninger og angår således ikke nødvendigvis små alternative nicheprodukter eller eksotisk uberørte natursteder. Som vi har set, er der historisk sådanne forestillinger, men her vil vi holde os til, at vi med bæredygtig omstilling ift. turisme netop ser det som, at alle former for turisme kan gøres mere bæredygtig – om end visse former for turisme med eksempelvis ekstremt højt energiforbrug, eller en stor grad af ødelæggelse af biodiversitet og kultur – får svært ved at indfri en sådan omstilling. Inden for de tre centrale søjler af bæredygtighed er der 12 centrale principper som illustreres af ***figur 5*** nedenfor.

Indkredsningen af, hvad bæredygtig udvikling er, giver anledning til adskillige hyldemeters diskussioner, men hvis vi som afsæt fokuserer på dets udspring, retter det sig mod en mere miljøvenlig (for klima, ressourcer, natur, fødevarer, sundhed) indretning af vores samfunds



Figur 5: Miljømæssige, sociale og økonomiske aspekter af bæredygtig turisme *(Kilde: United Nations Environment Programme & World Tourism Organization, 2005).*

praksis (produktion, transport, service, bolig, lokalområder og forbrug) som indpasser sig ift disse praksissers økonomiske sundhed og sociale sammenhængskraft. Den nedenstående ***figur 6*** siger noget om materialestrømme inden for turisme og hvor kompleks turisme er, idet den går på tværs af mange sektorer og dens effekter går tilbage i de forsynende produkt- og servicekæder.



Figur 6: Materialeflow og miljøbelastning i turisme i input-output model*. (Kilde: United Nations Environment Programme & World Tourism Organization, 2005).*

Vi har dertil igennem de sidste ca. 25 år set en række udviklede principper for omsætning af disse fordringer til mere bæredygtig praksis inden for forskellige sektorer: Brug fornyelige ressourcer, recirkulér ressourcer, indpas bebyggelse ift. landskab og naturgrundlag, brug ikke-forurenende og sundhedsskadelige stoffer etc. Disse principper er omsat til såvel branchenormer og produktstandarder, og fornyes kontinuerligt i takt med praksiserfaringer og nye politiske dagsordner. Standarderne og principperne skal altid finde indpas i en specifik kontekst, hvor man til opstilling af mål og analyse af effekter, må arbejde med en systemafgrænsning og derpå foretage forskellige former for måling. Der kan opereres med forskellige modeller af turismens infrastruktur og de forsynende produktkæder, adfærd og effekter, hvor store emnemæssige og geografiske områder man skal se på over hvilket tidsrum.

De bedste samlede forsøg på opgørelser over turismens miljøeffekter er at finde i UNWTO (2011) og Nordic Innovation (m. OECD (2011). Traditionelt har bæredygtig turisme bygget på analyser af turismens skyggesider af miljømæssig, social og økonomisk art. Der er hertil udviklet en flod af manualer og indikatorer på en række parametre, man anvender for at kunne operationalisere evalueringer og verificeringer af turismens effekter.

Hvad er turismens bæredygtighedseffekter? Systemafgrænsning og indikatorer

Det kan synes omstændeligt at vi for at arbejde med bæredygtig turisme er nødt til at gøre os overvejelser over hvilke dele af turismen og hvilke dele af den miljøeffekter vi skal fokusere på, men gør vi det ikke kan vi risikere at aktørerne trækker i hver sin retning. Der er desuden heller ikke nogen supermanual der siger hvad det er bæredygtig turisme nøjagtig er eller skal gøre – alle manualerne til trods. Men i tråd med tiltag i forskellige områder som Green Cities, virksomheders miljøledelse og i miljømærkningsordninger som Svanen og EU´s Blomsten mener vi filosofien må gå på at skabe en dynamik for kontinuerlige forbedringer, dels at sikre, at der ikke er tale om *greenwashing*.

Turismesektoren tegner sig f.eks. i dag for ml. 5% -14% af den globale drivhuseffekt, med højeste estimat hvis målt som strålingspåvirkning, dvs. CO_2 samt andre drivhusgasser fra jetbrændstoffet. Ved 2035, og hvis der ikke gribes ind, vurderes CO_2-udledningen genereret af turismen at ville vokse mere end tre gange (OECD, 2011). Men luftfartsområdet og skibsfart er *ikke* inkluderet i Koyto protokollen som under COP forhandlingerne ellers er det sted hvor verden forhandler fordeling af de nødvendige nedskæringer af drivhusgasser mellem brancherne. Derfor er det indtil videre overladt til EU og nationalstaterne eller brancherne selv at foretage bæredygtig omstilling ift udskiftning af brændstof, elektrificering og brændstofreduktioner.

Der er behov for at kunne vurdere om hvilken belastning turismen udgør på f.eks. klima, energi eller affaldsområdet når man skal skabe lokal eller national opmærksomhed på området. Lykkes det er der dernæst et stærkt behov for at udvikle nogle indikatorer som branchen og myndigheder kan anvende til at evaluere om der sker tiltag der går i den rigtige retning. Det er et område i vækst hvor UNWTO er i færd med at samle statistiske opgørelsesmetoder, data og politisk rettede strategier for udvikling af globalt anvendelige bæredygtighedsdata for turismen. Efter etableringen af fælles sstandarder for generel turismestatistik i siden 1980 har der i de sidste par år været fokus på målemetoder i bæredygtig turisme, koblingen mellem økonomisk og miljørelateret statistik og opsporing af sociale indikatorer for turismens bæredygtighed. Konceptet hedder meassuring sustainable tourism (MST), og der savnes stadig

> *The provision of a common language for discussing sustainable tourism within the tourism sector and with other key policy areas such as planning, industry, infrastructure, environment, social affairs, finance and central banks.*(UNWTO, 2017b)

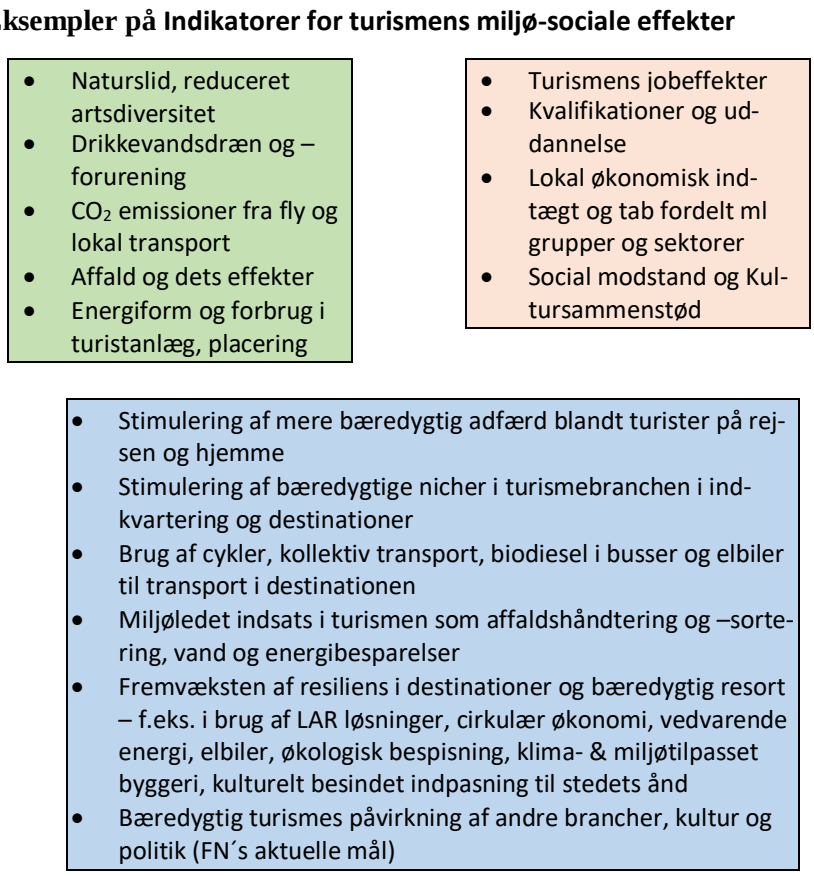
UNWTO´s argumentation og indsats bliver fortalt således:

> *To know if we are going in the right direction we need to accurately assess our impact in all three pillars of sustainability – economic, social and environmental. Measuring tourism's impacts is the only way the sector can be sure of its contribution to reducing CO2 emissions, improving how sites, infrastructure and carrying capacity are managed, and curbing the possible negative impacts that tourism may have on society.*
>
> […..] *MST builds on the impressive work that has been done to advance tourism measurement over the past three decades. What is needed now is collection of more data sources, developing clear and unified concepts, and building technical capacity. For MST to proceed, active support from across nations, disciplines and sectors is vital. With this, MST can become a framework of meaningful and feasible indicators for making tourism a real agent of change, and a real contributor to the SDGs, the 2030 Development Agenda, and a new era of sustainable and inclusive development.* (Taleb Rifai, WTO´s generalsekretær, UNWTO 2017b)

Europa-Parlamentet i færd med at sondre området og det Europæiske Miljøagentur er kommet med forskellige udspil til bæredygtighedsindikatorer.

I nyere tid er der dog kommet flere tiltag, der viser hen mod hvilke potentialer ByØ har for at understøtte et lokalområdes, borgergruppers og turismevirksomheders udvikling af mere bæredygtig praksis. Her kommer den udviklingsrettede side af ByØ frem, og vil suppleret med

ovenstående kunne trække på andre indikatorer, der retter sig mod de mere positive bæredygtighedseffekter af turisme (Figur7).



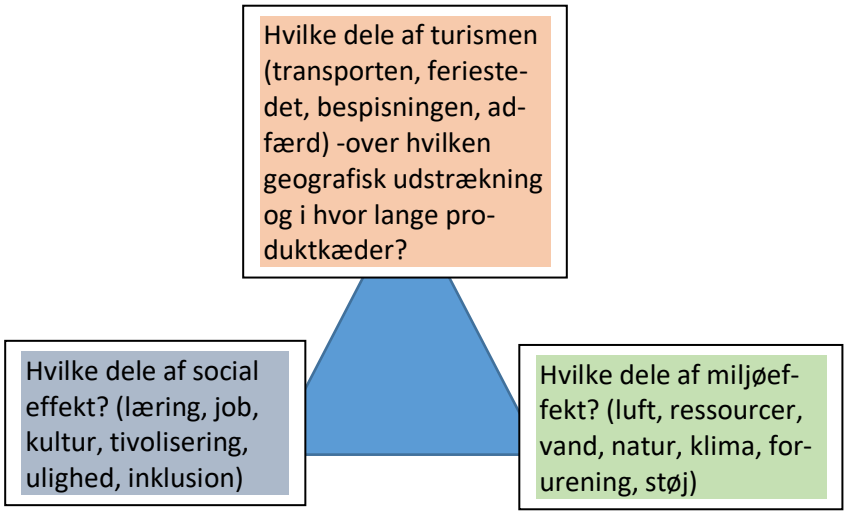
Figur 7: Indikatorer for turismens positive bæredygtighedseffekter *(Kilde: Jesper Holm 2017).*

Til denne operationalisering af, hvordan man som branche skal få fat på turismens skyggesider eller identificere sektorens mulige positive bidrag, hører en diskussion om, hvorvidt bæredygtig turisme alene angår branchen selv og dens effekter i en tæt på kroppen afgrænset systemeffekt, eller om man skal have fat på, hvorvidt turismebranchens strategiske sigte med at blive mere bæredygtig, også hænger sammen med og angår destinationens, regioners eller borgeres bæredygtige praksis?

Vil man som rejsearrangør, kommune, guide eller destination se på, hvilken miljøbetydning såvel negativt som positivt forskellige former for turisme har, så må man starte med systemafgrænsninger: er det 1) turismen generelt, 2) destinationen, 3) turismeservicebranchen, 4) rejsearrangørerne, 5) turisternes adfærd og læring? Til hvert område findes en række veludviklede miljøvurderingsværktøjer, der bruges af virksomheder, myndigheder og viden-institutioner: for produkter, for affald, services, anlæg og lokalområder.

Men det centrale er at når aktører vil etablere tiltag til en mere bæredygtig udfoldelse af turismen, så vil der uundgåeligt være en række

afgrænsninger der må foretages for at vælge hvilke dele af turismen og dens omgivelser der skal være afsæt for tiltag. Det samme gælder forsøg på at påvirke turisters adfærd – hvad skal med og hvad skal ikke? Det kan vi grafisk gøre op som en systemafgrænsning:



Figur 8: Dimensioner af turismens påvirkninger *(Kilde: Jesper Holm, 2017)*

Lad os kort se på de forskellige tilgange og hvad der typisk gøres eller kræves af analyser for at vurdere bæredygtighedsprofilen.

Til de generelle analyser af turismens miljø-sociale effekter i samlet skala trækkes der på valgte parametre fra ovennævnte indikatorer – såsom hvad er turismens samlede benefits og costs, når vi regner indtægter, miljø- og klimaeffekter med? Omvendt arbejdes med, hvordan vi mindsker turismens energi- og miljøskygge - tøjvask i hotelbranchen, reducere energispild, mindske CO_2 bidraget fra fly og indenlandsk transport og indkvarteringer etc. Såvel forskning som flyselskaber og rejsebureauer er i dag involveret heri.

Et afgrænset destinationsområde: her analyseres effekterne lokalt (se indikator rubrikken) i deres fordeling, og der udvikles nye indsatser, der samler destinationen om en ny bæredygtig strategi i turismens, miljøets, klimatilpasningens eller den socioøkonomiske tiltrænings ærinde. Der er klimabyer, Dogme-byer, Green Cities, Transition Towns og flere til, og det nu hedengangne Destination 21, der opsatte indikatorer for områder, der ville igennem en præ-kvalificering for et bæredygtigt destinationsbrand.

Miljøledelse i turismeservicebranchen – hoteller, restauranter, bureauer, event-parks og guides – her udformes forskellige analyser af energi-, ressource- og miljøeffekter med henblik på optimering og branding. Allerede i 1990erne startede forskellige miljøprogrammer som Den Grønne Nøgle og store hotelkæder som Scandic havde sit eget miljøprogram, der senere indgik i Grøn Nøgle. Dertil kommer brug af standardiserede miljøledelsesordninger som EMAS eller ISO14.000, og miljømærkninger på produkter som Svanen.

Rejsearrangørerne er i stigende grad blevet spottet som instanser der bør tage et miljøansvar: de store agenturer og incomingbureauer der entreer med udenlandske turoperatører. De arrangerer og kommunikerer udenlandske turisters selskabsrejser til Danmark. Rejsearrangørerne ses som dem, der kan påvirke flybranchen og krydstogtskibene og påvirke en række miljøforhold for masseturismen som special- og erhvervsturisme. En allokering af dele af CO_2-bidraget fra rejser til dem kan derfor være et aktiv. Men de internationale COP forhandlinger har ikke fundet en regulering eller allokeringsform der afgør ansvarsfordeling for bidraget fra rejsebranchen. Det er dermed egentlig mere en virkemiddelsdiskussion (se senere).

Turistens egen adfærd og læring med et fokus på oplevelsesbaseret erfaring og forståelse for effekter af miljøproblematisk adfærd som turist og som borger. Her er tale om læring for højere selvstyring på risikoadfærd, affalds- og emballagehåndtering, ressourcebrug mm, men også en læring af vilkår og strategier for større systemiske omstillinger i f.eks. fødevareproduktionen, transport og bebyggelse.

I Nordisk Ministerråds definition af bæredygtig turisme er man fokuseret på branchens ansvar for udvikling: „*Sustainable tourism development is a process of change, in which resource consumption, investment control, the direction of technological development, and institutional change, are brought into agreement with the needs of the future as well as the needs of the present.*“ (Kaae, 2012)

1.3 Økoturisme – systemafgrænsning og koncepter:

Økoturisme anslås først at blive defineret i 1965 (Fennel, 2015) og angår oprindeligt turisme til beskyttede og større natursteder, dvs. naturturisme, men er udviklet til at inkorporere flere af ovennævnte bæredygtighedsprincipper, såsom lav miljøpåvirkning, respekt for lokal kultur, max indtjening til lokale græsrødder og har tidligt haft en oplevelses- og læringsdimension med.

Økoturisme som et internationalt politisk fokusområde kom for alvor frem efter Brundtlandrapporten (1987) og RIO konferencen i 1992 med Agenda 21 dokumentet som central afsæt. The Ecotourism Society (TES) blev stiftet i 1990 i USA, men udviklede sig senere til at blive The International Ecotourism Society (TIES) med internationalt sigte. De udgiver en række rapporter og søger at påvirke diskursivt og i viden-produktion denne form for turisme i en mere naturbeskyttende, befolknings- og miljøvenlig retning. Økoturisme lægger sig historisk også op ad sporet alternativ turisme som en markør for afstand til masseturisme og lægger vægt på at gøre så lidt indgreb i lokal natur og kultur som overhovedet mulig. Og må derfor også differentiere sig fra grøn og bæredygtig turisme i definitionen fra 2007:

> *It is not hunting tourism, mass nature tourism or only staying at a sustainable hotel or "eco-resort". Mass nature tourism focuses on enjoying wildlife in their natural habitat. The difference with ecotourism is that these trips may not have an educational component to them, may not be environmentally sustainable or responsible, and may not economically benefit the host community.* (The International Ecotourism Society, hentet 2017)

Der er ikke nogen særskilt international standardiserings eller certificeringsordning for økoturisme, og der er stor forvirring om begrebet dækker et brand, marketing, et miljøstempel, et turismesegment, en statusmarkør etc. (Holden, 2016). Dermed er det heller ikke en beskyttet titel for et dominerende mærke. Som vi lige har vist er systemisk afgrænsning en vigtig nøgle til at vurdere hvorvidt økoturisme er miljøvenligt; tæller vi kun destinationens profil eller tæller vi rejsen med?[2] Disse forhold diskuterede TIES i 2007 på en konference i Oslo hvor fra der blev udgivet en række erklæringer og rekommandationer.

> *The term ecotourism is more widely recognized and used, but it is also abused, as it is not sufficiently anchored to the definition. The ecotourism community, therefore, continues to face significant challenges in awareness building and education and actively working against green- washing within the tourism industry.*
> *• More governments have developed ecotourism strategies, but not all have been well integrated into mainstream tourism and environmental policies, or supported by action.*
> *• Stronger leadership and strategies are needed in order to substantially decrease ecotourism's carbon footprint generated from multiple sources including facility operations and transport- related greenhouse gas emissions. The importance of carbon management strategies needs to be integrated into operational guidelines for ecotourism, including TIES Code of Conduct.(ii)* The International Ecotourism Society 2007.

Økoturisme har gennemgående et stærkt fokus på lokalbefolkningens kultur, levevis og økonomiske udbytte af turismen, der ses som afgørende for at destinationen kan opretholde status som økoturisme attraktion. På den vis opererer Økoturisme med bæredygtighed i socioøkonomiske termer ift. at sikre en opretholdelse af naturens oplevelsesværdi. Men set i et globalt perspektiv kan økoturisme som blot et turismesegment og et sæt af destinationer godt risikere at vækste så meget, at det giver et solidt negativt bidrag til klimaforandringerne.

[2] Den indenlands rejsende i et typisk europæisk land bruger 2/3 af rejsens energi på selve flyrejsen, mens det for typiske økoturisme resorts i fjerntliggende egne er det op til 97 % af turistens energianvendelse der går til fly – vi taler om ml. 110-160 g CO_2.(ingeniøren, 8.8.2013) pr passagerkilometer (mod 48-50 g. for kørsel i bil).

UNWTO prøvede i 2003 at udforme en guideline for klimapåvirkning, der angik teknologisk innovation, logistisk optimering og læring og påvirkning af turismeadfærd. Et studie fra 2007 udgivet af TIES peger på denne problematik og foreslår at inddrage rejsearrangørerne i at udforme retningslinjer for også drivhusgasudledninger fra rejsen til destinationen i en gradvis indfasning af miljøprincipper:

- *First step: a non-binding, mostly performance-oriented code of conduct for nature tour operators (current stage)*
- *Second step: Integration of the guidelines into existing sustainable tourism certification schemes and codes of conduct*
- *Third step: Eventually the guidelines may be adapted to be used for mainstream tourism operators.*

Økoturisme konceptet og policy rekommandationer fra TIES anvendes i dag bl.a. af FN´s verdensturismeorganisation (UNWTO) som ramme og redskab til en balanceret udvikling af turismen i beskyttede naturområder. Ligeledes er Ecotourism Councils principper brugt af EUROPARC i en guidning af parker der vil økoturisme til at sikre en balanceret udvikling af turisme i deres parker og til at arbejde politisk for opretholdelse og udvidelse af naturparker i EU (mere herom senere).

Principperne for Økoturisme - fordringer til rejsearrangører, turister og destinationer (TIES, 2017)

- Minimere fysiske, sociale, adfærdsmæssige og psykologiske påvirkninger.
- Opbygge miljømæssig og kulturel forståelse og respekt.
- Skabe positive oplevelser til både besøgende og værter
- Give direkte økonomisk støtte til naturbevarelse.
- Generere økonomisk gavn for både lokalbefolkning og erhverv.

- Levere mindeværdige formidlingsoplevelser til besøgende, der bidrager til at øge forståelsen af værtslandets politiske, miljømæssige og sociale situation.
- Designe, bygge og drifte 'low impact' faciliteter.
- Erkende lokale [opr. *indfødte*] folks rettigheder og åndelige værdier i lokalsamfundet og samarbejde med dem i partnerskaber for at styrke deres indflydelse.

Figur 10: Principperne for Økoturisme - fordringer til rejsearrangører, turister og destinationer *(Kilde: TIES, 2017)*

Ved sit 25 års jubilæum i 2015, lancerede TIES en revideret definition af økoturisme med øget fokus på uddannelse og formidling, som selvom det har været et kriterie siden starten, nu har fået større betydning og en præcisering af, at det også gælder personalet og ikke kun de besøgende turister:

> *"[…] responsible travel to natural areas that conserves the environment, sustains the well-being of the local people and involves interpretation and education" with the specification that education is to staff and guests. (*The International Ecotourism Society 2017)

Som det ses, bærer konceptet præg af dets historiske ophav i uberørte naturområder, som enklaver turister søger til i de øde, perifert moderniserede og industrialiserede regioner af verden Og turismens oprindelige rolle i at beskytte naturområder mod alternativ industriel udnyttelse viser sig også her, idet der sættes særskilt fokus på oplevelser og læring for turisterne, som dermed legitimere naturparkers opretholdelse som oplevelsessteder. Men bæredygtighedsgrene vinder større indpas, og de to regimer er i dag meget overlappende.

Branding og miljømærkning

Ud fra de ovennævnte typer af principper og indikatorer er der udformet en række miljømærker for turismen og produkter/services her indenfor, udgivet og håndhævet af private virksomheder, NGOer, turismeinstitutioner, semi-offentlig/private certificeringsinstitutter og offentlige myndigheder. Mærkerne er udviklet dels i de enkelte lande, i EU og internationalt og tjener ud over ovennævnte verificeringskrav til at brande en destination, et turismeselskab eller en niche.

I Norden er der udformet forskellige miljømærkningsordninger rettet mod turismeerhverv, naturområder og by: kyststrækninger (Blå Flag, Fjor Norway) og natur/nationalparker hvor European Charter for Sustainable Tourisms (ECST) 3-trins certifikater bruges (udviklet af EUROPARC i 1995). For byerne er der udviklet mærker som GDS-indexet (erhvervs- og eventturisme), og endelig er der særskilte standarder for hoteller, resorts, attraktioner, organisationer, krydstogtskibe og leverandører til turismeindustrien som Green Globe (opr. fra Los Angeles) samt specifik for hoteller og resorts Den Grønne Nøgle.

Mere generelt for turisme dækker miljømærkerne Bærekraftig reisemål og EarthCheck (opr. Australien). Det er interessant at der er etableret privat-offentlige mærkningsordninger i særskilte governance systemer som henter deres autorisation hos Global Sustainable Tourism Council (GSTC), der så at sige er den private udgave af almenvellet. Der er dog ikke klare retningslinjer eller fælles profil ift., om der er tale om en hel destination, fokus på overnatningssteder og mad, eller om det angår en række tværgående parametre for energi, vand og klima. Hvis vi ser bort fra Blå Flag, mærkningsordningen under EU for miljøcertificerede strand/kystområder som vi har 257 af i Danmark, er der ifølge en aktuel undersøgelse (Jensen, 2016) kun certificeret 31 destinationer i Norden, oftest i naturområder. Men der er en del flere certificerede rejseaktører og indkvarteringssteder som har fået en økoturisme mærkning i Sverige og Norge, og i hele Norden en endnu

større mængde der har erhvervet miljømærker som Green Globe, Nordic Swan, EU's Blomst, og Den Grønne Nøgle for separate services og produkter.

I Sverige har man ved FNs Økoturismefokus i 2002 etableret ordningen Naturens Bästa som samler rejseaktører der vil indgå i en satsning på svensk økoturismes udvikling gennem naturbeskyttende, kulturinvolverende og kommerciel turisme i mere øde natur egne.

Naturens Bästa – principper, Sverige

1. Respektera resmålets begränsningar - minsta möjliga slitage på natur och kultur. Ekoturism är att bevara istället för att förstöra det som besökaren kommit för att uppleva. Varje områdes ekologiska och kulturella bärkraft måste respekteras. Detta kräver goda kunskaper om resmålet hos arrangören, lokal närvaro och nära samarbete med andra aktörer.

2. Gynna den lokala ekonomin. Ekoturism är att förankra turismen lokalt. Naturskydd blir lätt ett slag i luften om traktens människor är emot det. Att kunna dra nytta av turismen är ofta en positiv drivkraft.
Varje arrangemang ska därför bidra till resmålets ekonomi - övernattningar på orten, lokala guider och lokalt inhandlade varor och tjänster. Ju mer desto bättre.

3. Miljöanpassa hela verksamheten. Ekoturismarrangörer ska ligga i täten när det gäller miljöanpassning. Därför ska godkända arrangörer aktivt minimera resandets miljöbelastningar. Bland annat ska kollektivt resande uppmuntras, logianläggningar miljöanpassas, avfall sorteras och miljöbränslen prioriteras.

4. Bidra aktivt till natur- och kulturskydd. Ekoturismen tar sitt ansvar för den biologiska mångfalden och unika kulturvärden. Det innebär att på något aktivt vis stödja naturskydd i olika former. Ekoturismarrangören samarbetar med en levande natur- och kulturskyddsopinion. Ett partnerskap till ömsesidig nytta.

5. Satsa på upptäckarglädje, kunskap och respekt. Ekoturism är att resa med en nyfiken och respektfull attityd. Godkända arrangörer är duktiga värdar och kunniga guider, som bjuder på matnyttiga introduktioner, goda råd, vägledning och värdefulla tips. Gott värdskap och väl förmedlade kunskaper är ofta nyckeln till minnesvärda reseupplevelser.

6. Kvalitet och trygghet på resan. Ekoturism är kvalitetsturism. Märkta arrangemang ska infria och gärna överträffa förväntningarna. Säkerheten tas på allvar och nöjda kunder är regel. Omvärlden ska veta att en godkänd ekoturismarrangör är en tillförlitlig partner

Figur 11: Principperne for økoturisme i den svenske certificering 'Naturens Bästa' *(Kilde: Ekoturismföreningen, 2017).*

Bag ordningen står i dag Visit Sweden, Svenska Naturskyddsföreningen og Svenska Ökoturismföreningen der bidrager til en bred netværksdannelse med naturinteressenter og fokuserede indsatser såsom udvikling af tematiske ture, events og profiler, udvikling af en fælles platform for søgning på økoturisme og markedsføring. Her er tale om en certificeringsordning for rejsearrangører og lokale event- og indkvarteringserhverv (aktuelt 77). Sverige indgår i Earth911 opgørelse af verdens 6 mest fremmelige rejsemål for økoturisme pga. allemandsretten, miljøbeskyttelse og aktiv involvering af et bredt sæt af aktører til understøttelse af en bred vifte af naturresorts. Det er især den tætte kobling mellem kommercielle rejsearrangører, lokale indkvarteringssteder, lokale fødevareproducenter, naturbeskyttelsesorganisationer der under engagement af lokale kulturkræfter, guider og eventmagere

har sikret et meget selvbevidst økoturisme segment med flerfunktionelle fordele.

I Norge har man ud over Fjor Norway udviklet et koncept og certificeringsordning for turismeerhvervet kaldet Hanen med organisationerne Norsk Økoturisme og Innovasjon Norge Reiseliv/Landbruk som hovedaktører, hvor landbrugs- og erhvervsorganisationer også er med. Her er tale om en geografisk og erhvervsmæssig bredt konsolideret brancheforening med ca. 470 medlemmer der agerer nationalt og lokalt i erhvervs-, naturbeskyttelses- og turismepolitiske fora og begivenheder, Der er samme fokusområder for mikset mellem kommerciel udvikling hånd i hån med lokal turismeudvikling integreret med naturbeskyttelse som i den svenske, om end det lokale særpræg, lokale kultur- og madtraditioner i endnu højere grad er der brandes – "bygdeturisme og grønt rejseliv" er gennemgående betegnere. Fra Hanens værdigrundlag er følgende fokusområder oplistet:

> *Kultur Lokal mat Tradisjoner Atmosfære Egenart Bærekraft Miljøhensyn Ekthet Minimere forbruket Tenke helhet og virkning Omtanke Kvalitet Personlighet Omtanke for enkeltmennesker Ansvarlighet overfor naturmiljøet Opplevelser Aktiviteter Kontraster Mangfold Nærhet til Mennesker Dyr/gård Natur*

Hanen er i omfang, politisk indsats og i services at sammenligne med VisitDenmark nationalt og lokalt, så her har økoturisme og ordinær turisme i meget høj grad fusioneret og et nyt turismeregime kan siges at være vokset frem. De har udviklet markedsføring via hjemmeside med kort over alle destinationer (over 500), temaruter, fokuserede spots etc. De arbejder med forskellige uddannelsespakker til lokale indkvarteringssteder og guider, de har ledelsesværktøj til udvikling af virksomhedens kommercielle, oplevelsesøkonomiske udvikling i miljøturismens rammer (http://www.gardsutvikleren.no/?aid=9073970), de arbejder politisk på at influere lokalplanlægning og turismeudvikling, de arbejder systematisk med markedsføring på messer og de arbejder med innovationstiltag i turismebranchen.

Norsk Økoturisme koncept

Virksomheder, der er certificeret med 'Norske Økoturisme' tilbyder natur- og kulturoplevelser med lokal forankring og ægte møder med mennesker og natur. Norske økoturismes definition og principper bygger på internationale principper for økoturisme. Samtidig har norsk naturanvendelsestradition, rejselivsstruktur og miljøudfordringer sat rammerne for økoturisme i Norge. Der er 7 grundlæggende principper for norske økoturisme (***Figur 12***):

7 grunnleggende prinsipper for Norsk økoturisme
En økoturismebedrift:
1. Er natur- og kulturbasert og har økoturisme som grunnfilosofi for hele sin virksomhet.
2. Bidrar aktivt til natur- og kulturvern, har god kjennskap til egen miljøpåvirkning og utøver alltid en føre-var-holdning.
3. Etterstreber en mest mulig bærekraftig drift, som balanserer økologiske, kulturelle, sosiale og økonomiske hensyn.
4. Bidrar positivt i lokalsamfunnet, benytter lokal arbeidskraft, lokale tjenester og råvarer, jobber for økt samarbeid og utviser et generelt samfunnsansvar.
5. Bidrar til å ta vare på verneverdige bygg og har stedstilpasning, lokal byggeskikk og særpreg som et generelt mål i valg av materialer og løsninger.
6. Stiller spesielt høye krav til vertskap og guider. Formidling og læring er en sentral del av produktet.
7. Tilbyr minneverdige opplevelser og skaper møteplasser som gir medarbeidere og gjester innsikt i lokalkultur, -samfunn og miljø.

Figur 12: Principperne for økoturisme i den norske økoturismecertificering *(Kilde: http://www.hanen.no/utforsk/118)*

EUROPARC

For INUT projektet er det lidt interessant at stoppe op ved den omtalte certificeringsordning ECST som e-NGOen EUROPARC etablerede i 1995, der i dag er vokset til 157 certificerede parker – i Danmark kom Maribosøernes Naturpark med i 2012 (se senere). Der er tale om tre forskellige former for certificering der successivt udvider fokus fra sted, til turismeerhvervet og til rejsearrangører som fordrer forskellige plan- og managementtiltag:

1. *Becoming a Sustainable Destination – Charter Part I. The first and main part is for sustainable destinations – primarily around a Protected Area. This is awarded to the protected area authority and covers a specifically defined Charter Area, which may be wider than the legally designated protected area.*
2. *Sustainable Partners in Charter Areas – Charter Part II. For sustainable local tourism businesses within the Charter Area.*
3. *Sustainable Tour Operators in Charter Areas – Charter Part III. For sustainable tour operators bringing visitors to protected areas.*

For turismeerhvervet i Charter II ses på brug af miljøvenlige produkter, bidrag til at få turisternes adfærd gjort mere miljøvenlig samt indsatser i energi-, affalds- og vandbesparelser og genanvendelse. Lokale erhverv kan få et logo hvis de bliver certificerede i en destination der har fået destinationscertifikatet.

Rejsearrangører i Charter III skal acceptere at arbejde i partnerskab med den myndighed eller organisation, der er ansvarlig for strategiudvikling og planlægning i det beskyttede område samt de lokale turist-

service udbydere. Dette indebærer at medlemmer skal analysere foreneligheden af sine produkter med målene for området. Der er ikke nogen aftale eller retningslinje for turistguider.

EUROPARC står rimeligt stærkt på området; en anden organisation PAN Parks Foundation blev grundlagt i 1998 af WWF Verdensnaturfonden og det hollandske rejsebureau Molecaten, med det formål at skabe nationalparker i Europa, efter Yellowstone og Yosemite National Parks modellerne i USA. Organisationen havde til formål at skabe et netværk af europæiske naturområder, hvor vildmark og turisme søgtes balanceret med miljøbeskyttelse og bæredygtig lokal udvikling. Den forsøgte at opnå dette gennem en proces med en certificeringsordning for parker, så de opfyldte bestemte standarder, kombineret med at de skulle agere som politiske fortalere på lokalt og europæisk niveau. Pan Parks gik dog konkurs i 2014.

Mærkning for Byområder

Da vi taler om ByØ er det også interessant at se om GDS-indexet bruges for miljømærkning af turismesektoren i byområder. GDS er organiseret af et erhvervskonsortium og er overordnet rettet mod erhvervsturisme og eventturisme med et indeks, der scanner by-destinationerne på en række parametre for byområdet, hvad angår turisme serviceringssteder og ikke mindst turismeselskaber og bureauernes rolle heri. En del af parametrene er baseret på nationale organisationer.

> *The GDS-Index does this by measuring and comparing the social and environmental sustainability strategies, policies and performance of participating destinations and by sharing best practice from around the world.*

For INUT projektet er vores vurdering, at der er tale om en for overfladisk brug af indikatorer og retningslinjer til at det vil kunne fremstå som troværdigt, at det er en side niche i turismen for visse erhverv og ikke er et brand der "tæller". Da ser det mere ud til at de forskellige nationale tiltag med emblemer baseret på frivillige tiltag i klima-, miljø- og økologiområderne er mere relevante for vores ByØ satsning, hvor vi i Danmark har:

- Green Cities blev stiftet i 2000 under navnet Dogme 2000 af kommunerne Albertslund, Ballerup og København for at udgøre et netværk af kommuner der ville løfte lokal Agenda 21 arbejdet op på mere forpligtigende standarder og progression. Siden kom Herning, Kolding, Allerød Fredericia, København og Malmø med. Målsætningerne er undervejs blevet opjusteret for at fastholde et højt ambitionsniveau i samarbejdet, og pejlemærket har været visionen om et bæredygtigt samfund, men ordningen er dog i 2016 nedlagt, antagelig fordi den mere snævre klimtilpasning vinder frem på bekostning af den brede bæredygtighedssatsning.
- Klimakommuner, ca. 71, er baseret på en aftale-kontrakt med stifteren Danmarks Naturfredningsforening med fokus på reduktion af energibesparelser, renovering af bygninger, indførsel af el-biler

mm. En Klimakommune-aftale med Danmarks Naturfredningsforening forpligter kommunen til at nedbringe CO_2-udslippet fra egne aktiviteter med minimum to procent om året. To kommuner går videre i en såkaldt Klima+ aftale, der også angår den private sektor.

- Energibyer. Den hollandsk opstartede ordning World Energy Cities Partnership har enkelte danske byer – København, Esbjerg, Skive og Frederikshavn, som har fået tildelt medlemskab; der fordres en række initiativer på energibesparelser, vedvarende energi og smarte energiløsninger.
- Borgmesteraftalen er en ordning under EU på Klima & Energi området der rummer ca. 6.500 lokale og regionale myndigheder i Europa, der frivilligt har forpligtet sig til at gennemføre EU-målsætninger for klima- og energimål for hele deres territorie. I Danmark er der p.t. 82 kommunale medlemmer. Nye underskrivere skal reducere CO_2-udledningen med mindst 40% i 2030 ved at vedtage en integreret tilgang til at tackle afbødning af og tilpasning til klimaændringer.
- GoGreen. Den danske miljømærkningsordning der udgiver dansk- og engelsksproget kort og anvisninger på steder med bæredygtig praksis og produkter indenfor en rækkekategorier. Ordningen findes foreløbig i København, Århus og Helsingør og rettet mod forbrugere og turister.

Øvrige mærkningsordninger

Hvad angår Økoturisme er der som sagt ikke et særskilt certificeringssystem men alene et vurderingsværktøj. For udgående og incoming rejsearrangører uanset destinationsmål er der forskellige miljømærker på banen, men mest dominerende i EU er Travelife, udviklet i 2007 af engelske og hollandske organisationer, der trækker på en række miljømærknings- og certificerings standarder på produkter, miljøledelse og services som afsæt for at udstede Travelife mærket til dels rejsearrangører og bureauer, dels hoteller og indkvarteringssteder. I Danmark har 8 rejsebureauer Travelife emblemet. For INUT projektet er det mest interessant at opspore om danske incomingbureauer og udenlandske turoperatører med Danmark som rejsemål trækker på Travelife, da det vil skulle indgå i Danmarks CO_2-regnskab.

Lad os til sidst se på to af de det mest udførlige mærknings- og certificering instanser: Global Sustainable Tourism Council (GSTC) og EarthCheck. GSTC har en række større organisationer som medlemmer hvor FN spiller en hovedrolle for dannelsen i 2007 initieret af Rainforest Alliance, UNs Environment Programme (UNEP), UNs Foundation, og UNs World Tourism Organization (UNWTO).

I 2014 blev GSTC slået sammen med Tourism Initiative (TUI), en organisation af større rejsearrangører, incomingbureauer, krydstogtskibe og flyselskaber, der har kommitted sig til bæredygtig værdikædemanagement. De har udviklet et Criteria for Destinations og et Criteria for industry (hoteller, rejsearrangører), der er interessant at studere for rækkevidden af fokusområder som matcher internationale fordringer

til hvad bæredygtig turisme skal rumme, men altså ikke specifikt økoturisme selvom det er afsættet historisk (se senere). I tekstboksen ses

Global Sustainable Tourisms Councils kriterier destinationer

SECTION A: Demonstrate sustainable destination Management A1 Sust. destination strategy A2 Destination management organization A3 Monitoring A4 Tourism seasonality management A5 Climate change adaptation A6 Inventory of tourism assets and attractions A7 Planning Regulations A8 Access for all A9 Property acquisitions A10 Visitor satisfaction A11 Sustainability standards A12 Safety and security A13 Crisis/emergency management **SECTION B: Maximize economic benefits to the host community and minimize negative impacts** **B1 Economic monitoring** B2 Local career opportunities B3 Public participation B4 Local community opinion B5 Local access	B6 Tourism awareness and education B7 Preventing exploitation B8 Support for community B9 Supporting local entrepreneurs and fair trade **SECTION C: Maximize benefits to communities, visitors, and culture; lower negative impacts** C1 Attraction protection C2 Visitor management C3 Visitor behaviour C4 Cultural heritage protection C5 Site interpretation C6 Intellectual property **SECTION D: Maximize benefits to the environment and minimize negative impacts** D1 Environmental risks D2 Protection of sensitive environments D3 Wildlife protection D4 Greenhouse gas emissions D5 Energy conservation D6 Water Management D7 Water security D8 Water quality D9 Wastewater

Figur 13 Global Sustainable Tourisms Councils kriterier for destinationer *(Kilde: GSTC 2017)*

hvilke områder de arbejder med på destinationer, som hver for sig har særskilte indikatorer og håndtag for at kunne blive evalueret. Man skal udvise kontinuerlige forbedringer og kommitter sig til at indfri fordringerne, uddanne personale heri og implementere ledelsessystemer og protokoller til verificering.

European Tourism Indicators System (ETIS) for bæredygtig destinations management

Også i EU regi er der siden 2013 blevet udviklet et 'European Tourism Indicators System' (ETIS), som har en del overlap med ovennævnte system. Turistdestinationer skal i stigende grad takle sociale, kulturelle, økonomiske og miljømæssige udfordringer, hvor ETIS er ment som et værktøj der skal hjælpe disse destinationer med at måle deres performance i forhold til bæredygtighed. ETIS er et system af indikatorer der kan anvendes på alle former for turistdestinationer og opfordrer dem til at adoptere en intelligent tilgang til turismeplanlægning.

Det er:

- Et management redskab, der understøtter destinationer der ønsker at få en mere bæredygtig tilgang til destinations management

- Et monitoreringssystem, som er let at anvende til at indsamle data og detaljeret information, og som giver destinationer mulighed for at overvåge deres performance fra år til år.
- Et informationsredskab (ikke et certificeringssystem), der er anvendeligt for politikere, turistvirksomheder og andre interessenter.

Med ETIS er der udviklet en redskabskasse i form af et 'toolkit' med en række tilhørende elektroniske dokumenter og et datasæt.

- **"The ETIS toolkit** provides the primary support (guidelines) and clear explanations about what the indicators (core and supplementary) are, and how to use them. It also shows how ETIS complements other existing tools and methodologies at international and European level. The toolkit is now available in English, French, Italian and Spanish.
- **The supporting electronic documents** consist of the destination profile, data sheets, glossary, surveys and an invitation letter template. They are all available for download.
- **The Destination Dataset** is an Excel document which can be used manually for collecting data gathered during the ETIS implementation" (EU Kommissionen, 2016)

ETIS er blevet testet gennem en række caseområder siden 2013 hvor det er blevet implementeret med en vis succes igennem to pilotfaser i over 100 destinationer (inklusiv ikke-EU destinationer). De deltagende destinationer har vist, at bæredygtighed og tilgængelighed til turistdestinationer er både økonomisk og logistisk anvendelige og kan have positive påvirkninger på hele turistsektorens konkurrenceevne.

Destinationer der anvender ETIS kan forbedre deres økonomiske bæredygtighed samtidig med at de bidrager til at bevare de forskellige naturlige landskaber i Europa og skaber øget adgang for alle. Der er mange sydeuropæiske destinationer med, men især i anden runde indgår der en del fra Tyskland, UK og Holland m.fl. men ingen fra Danmark eller det øvrige Norden (EU Komissionen, 2016b Kilde: http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/8718/attachments/1/translations

Dokumenterne kan downloades på følgende links:

Download the 2016 ETIS toolkit (EN, FR, IT, ES)
Download the supporting electronic documents
Download the Destination Dataset (60 KB)

EarthCheck

EarthCheck er verdens største certificeringsorgan for mere bæredygtige rejseoperatører med over 1000 kunder i 70 lande, der har eget forskningscenter og konsulentvirksomhed, og med et miljøledelsessystem for turismeerhvervet og destinationer der retter opmærksomheden mod klimaforandringer, affaldsreduktion og brug af ikke-fornyelig ressourcer. Det arbejder med systemer for benchmarking, certificering og præstationsforbedring og udgiver guidelines for bæredygtig

destinationsudvikling (The EarthCheck Sustainable Destinations Program) og forandre områder som bæredygtigt byggeri: The EarthCheck Building Planning and Design Standard).

Se https://earthcheck.org/products-services/





2. Indkredsning af samfundsrammer for ByØ

De dynamiske sider af samtiden der influerer på definitionen og udmøntningen af ByØ

Baggrunden for de omtalte foranderlige definitioner af ansvarlig/bæredygtig økoturisme gennem historien er her til nærmere udfoldelse. Vi har tidligere beskrevet hvordan disse forandringer oprindeligt afspejler naturbeskyttelsesregimets udvikling, hvor turisme og naturbeskyttelse først blev set som indbyrdes forbundne, siden set som mere problematiske modsætninger for i dag at blive søgt forsonede af organisationer som EUROPARC, WNTO og i FN´s bæredygtighedsprogram. De forandrede forståelser af turisme og miljø kommer i takt med nye rejsekulturer og rejsemål, synlig destinationsforarmning, fremvæksten af nye trends i turismesegmenter, læring i tilknytning til gradvist øget turisme og en øget intern differentiering af turismesektoren i vækst. Til hver ny epoke er dertil hørende forsøg på at konceptualisere øget ansvarlig eller bæredygtig (øko)turisme.

Disse skred i definitioner og fokuseringsområder for mere bæredygtig turisme, mener vi dog også, er stimuleret af en række forhold, der ikke blot handler om læring og øget bevidsthed, som det ikke bare er af akademisk interesse at forstå, men er vigtigt at indfange, når vi i dag skal tage bestik af samtidens forhold i vores søgen efter at ville øve indflydelse på en reel og konceptuel ByØ udvikling i DK.

De dimensioner vi her – ikke udtømmende - skal trække frem for forståelsen af hvad der påvirker framing, strategier og koncepter for bærdygtighedssatsninger og økoturisme er:

1. Danmarks nationale turismepolitik og naturbeskyttelse
2. FN´s bæredygtighedspolitik som afsæt for senere turismeprogrammer
3. De nationale og miljø- og bæredygtighedspolitikker
4. Lokal miljø- og bæredygtighedspolitik
5. National- og naturparkspolitikken
6. Samtidens fokus i offentlighed mm. på særskilte temaer i by-natur-bæredygtighed feltet
7. Politikker for turismesektorens egne miljø- og bæredygtighedstiltag i FN og Danmark (som vi venter med til efterfølgende kapitel 3)

Vi skal kort indplacere de skiftende definitioner og fokusområder på ByØs dimensioner, som følger udviklingen i disse områder, hvor den danske national-naturparksudvikling spiller en intermedierende rolle.

2.1 Danmarks nationale turismepolitik og naturbeskyttelse

Organiseringen af turismen i Danmark startede officielt i 1889, hvor Den danske Turistforening blev stiftet i forbindelse med den store Nordiske Udstilling i København (Kilde: Dansk Turisme i 100 år). I disse tidlige år, var der en stor fælles interesse mellem turisme og naturbe-

skyttelse, idet de særligt attraktive steder ikke var offentligt tilgængelige eller beskyttede, og opkøb var eneste mulighed for at sikre adgang og undgå ødelæggelse (fx granitbrydning af Hammerknuden på Bornholm). Derfor var turistforeningen medvirkende til, at Danmarks Naturfredningsforening blev stiftet i 1911, og i 1917 kom den første Naturbeskyttelseslov. I 1923 skiftede Den danske Turistforening navn til Turistforeningen for Danmark og fokus blev i stigende grad på den kommercielle udvikling og markedsføring af turisme, mens naturbeskyttelsesforeningen arbejdede på at frede værdifulde naturområder.

I 1937 blev naturfredningsloven revideret og der blev indført offentlig adgang til en række landskabsområder og kysterne, som blev beskyttet mod bebyggelse ved en 100m kystnærhedszone. I 1930erne blev der udviklet forskellig infrastruktur som fx Lillebæltsbroen, jernbaner, veje m.m. der gjorde transporten rundt i landet lettere for turister. Ligeledes var der et øget behov for at komme ud af de overfyldte byers dårlig luft med følger som tuberkulose m.m., og ferieloven fra 1938 gav nu hele befolkningen mulighed for at holde ferie.

Turismepolitik	**Naturbeskyttelsen ift. turisme**
1889 Den danske Turistforening	1911 Danmarks Naturfredningsforening
1923 Turistforeningen for Danmark	1917 Den 1. Naturfredningslov
	1937 Rev. Naturfredningslov m. kystzonebeskyttelse
1967 Danmarks Turistråd	1969 By- og landzoneloven
	1977 Stop for sommerhusudlæg
1986 1. Turistpolitiske redegørelse	1981 Kystzonedirektiv
1991 2. Turistpolitiske redegørelse	1992 Planlovreform
1992 Fælles Fodslaw: miljø & turisme	
1993 Turistministerium	
1994 3. Turistpolitiske redegørelse	1994 Kystzonelov udvidet kystzonebeskyttelse til 300m.
2000 4. Turistpolitiske redegørelse: DK som bæredygtig turismedestination	Destination 21 ordningen
2006 5. Turismepolitiske redegørelse (fokus på innovation og oplevelser)	2005-6 Nyudlæg af 2000 nye sommerhuse i kystzonen
2009 Vores Fælles Rejse – en fælles strategi for dansk turisme mod 2017 af VDK – uden regeringsopbakning.	2007 Kommunalreformen ændrer administration, amternes opgaver på naturområdet til kommunerne
	2010 Lempelse af regler om anvendelse af helårshuse som sommerhuse i yderområder.
2014 Regeringens vækstplan for dansk turisme (fokus på kvalitet, vækst, styrke kyst- og naturturisme	2014 Lempelse af restriktioner for turismevækst i udvalgte kystdestinationer
	2014 Direktiv om Maritim fysisk planlægning på havet i hele EU.
2016 Den Nationale Strategi for Dansk Turisme m. gastroturisme	2016 Overvejelser om lempelser af kystbeskyttelse i planloven
	2017 Ny planlov: mulighed for øget udvikling af turismefaciliteter i kystzonerne

Figur 14: Sammenstilling af vigtige initiativer inden for hhv. turisme og naturbeskyttelse *(Kilde: Berit C. Kaae).*

Men så kom 2. verdenskrig og tingene gik i stå. Efter krigen var der stigende velstand, men få varer på hylderne, og folk begyndte at opkøbe jord nær kysterne og etablere små hytter. Dette fortsatte og især i 1960erne blev det populært at købe og opføre sommerhuse. I 1967 blev Danmarks Turistråd etableret med fokus på at markedsføre Danmark som turistland hvilket kan have influeret på stop for øget sommerhusbyggeri; det planløse byggeri af sommerhuse langs kyster og andre naturområder var kraftigt medvirkende til, at der i 1969 blev etableret en By- og Landzonelov, der inddelte landet i byzoner, landzoner og sommerhuszoner. Sommerhuszonerne skulle samle sommerhusene i afgrænsede områder. I 1977 kom der et forbud mod udlæg af nye sommerhusområder, og der blev efterfølgende lavet en række stramninger fx et Kystzonedirektiv i 1981 og i 1994 blev planloven revideret for at beskytte kysterne mod øget urbanisering, feriehuse og turismeressorts.

Turismen og naturbeskyttelsen havde således gradvist og især med 1960ernes store sommerhusbyggeri udviklet sig til modpoler, hvor natursiden så turismens planløse vækst som en trussel mod naturen, mens turismesektoren så reguleringerne som en trussel mod turisterhvervets vækst. Der opstod derfor et politisk pres for at finde kompromisser mellem de forskellige positioner, og mens den første turismepolitiske redegørelse, kom i 1986 ikke nævnte bæredygtighed (kun i økonomisk forstand), blev der i forordet til den turistpolitiske redegørelse i 1994 talt om integreret miljø- og naturhensyn sammen med lokalsamfundsnytte som del af turismepolitikkens mål der skulle arbejde efter grøn innovation. Det var Turismeministeren der her talte idet de en kort overgang fra 1993-95 var et ministerium for turisme og kommunikation. Input dertil var kommet tidligere fra branchen og planmyndigheder i deres forsøg på at koordinere miljø, natur og turismeindsatsen: Danmarks Turistråd, Planstyrelsen, Skov- og naturstyrelsen og Turismens Fællesråd udgave rapporten "Fælles Fodslaw". Men turismeministeren og turismepolitisk redegørelse fik ikke nogle politiske initiativer eller indsatser i deres regi. Derimod blev det taget op i Miljø- og Energiministeriet som i samme ånd formulerede vækstbalancen i den Natur- og Miljøpolitiske redegørelse fra 1999. Heri blev der særligt talt for de åbne kyster som fremtidens væsentlige natur- og landskabsressource (Miljøministeriet, 1999) og en afbalanceret turismeudvikling med respekt for miljø, natur og bymiljø. Redegørelsen trak Destination 21, Det Blå Flag og Den Grønne Nøgle frem som eksempler på dette arbejde, der som omtalt blev søsat i 1997 og frem med støtte fra den Grønne Jobpulje.

Danmark fik først i 2001 en national Strategi for Bæredygtig Udvikling og heri indgik indikatorer for turisme. Samtidig førte arbejdet med udviklingen af Destination 21 til en privat mærkningsordning for bæredygtige turismeområder, og dette var det første mere omfattende privatpolitiske miljøtiltag i turismebranchen. Også andre miljøinitiativer

som fx Den Grønne Nøgle m.m. var i vækst, men med en markant ændret politisk dagsorden fra 2001 blev bæredygtighedsdagsordenen udskiftet med en langt mere vækst- og erhvervsorienteret dagsorden, og organisatoriske ændringer reducerede natursiden inkl. Miljøministeriet meget væsentligt. Turismens hovedorganisationer fokuserede igen på vækst og markedsføring, men der var et mere lokalt og regionalt vækstlag, der fortsat så perspektiver i mere miljøvenlige og bæredygtige initiativer og attraktionsudvikling. Så på mange måder er en stor del af disse initiativer kommet som en bottom-up bevægelse inden for turisme, uden større sammenhæng med de mere overordnede 'top' lag af turismen.

I 2005 og 2006 første vækstpolitikken således til nye udlæg til sommerhuse og den 5. turismepolitiske handlingsprogram i 2006 havde fokus på vækst og innovation. I 2007 kom kommunalreformen med sammenlægning af kommuner og nedlæggelse af amterne, der dels havde ansvaret for naturkvalitetsovervågning og havde varetaget en mere overordnet regional balancering af kommunernes ønsker om vækst og nye turismeanlæg i forhold til de overordnede naturbeskyttelsesinteresser. Nu blev det kommunerne, der skulle afveje turisme, erhvervsudvikling over for naturbeskyttelse.

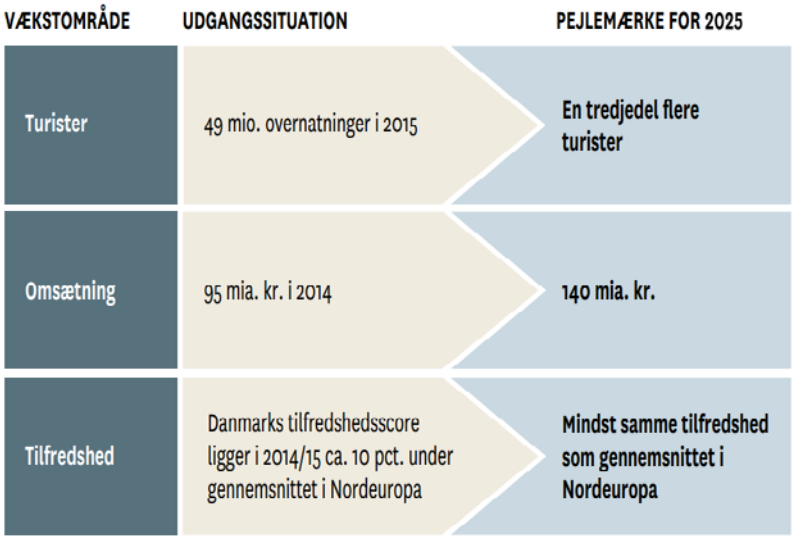
I 2009 kom en fælles Strategi for dansk turisme 'Vores Fælles Rejse – frem mod 2017' (VDK 2014), men den blev aldrig fuldt op af en handlingsplan, og der var ikke umiddelbart nogen politisk opbakning. Strategien indeholdt enkelte referencer om bæredygtig udvikling, men kun i betydningen økonomisk bæredygtighed. På reguleringssiden kom der igen en række lempelse fx af regler om anvendelse af helårshuse som sommerhuse i yderkommuner.

I 2014 kom Regeringens vækstplan for dansk turisme, der havde fokus på kvalitet, vækst, og at styrke kyst- og naturturismen, der samtidig fordrede en lempelse af kystbeskyttelseslinjen; et forsøgsprojekt med 15 kystbebyggelser af større naturressorts blev søsat, der senere blev reduceret til 10. Tilladelsen til at bygge helt ud til kysterne har skabt frustration hos Danmarks Naturfredningsforening, der har samlet 120.000 underskrifter sammen mod ideen. Aftalen om vækstplan for dansk turisme havde ingen fokus på bæredygtighed eller økoturisme. Et bredere Dialogforum om Turismeplanlægning blev søsat for udredning og møder for at finde balance ml. naturbeskyttelse og turisme tiltag i kystzoner ift. regelværk mm.

Samtidig skete der igen omfattende organisatoriske omstruktureringer i turismen med nedlæggelse af de regionale turismeudviklingsselskaber og en opdeling i tre hovedgrupper: erhvervsturisme, storbyturisme (de 4 største byer) og kyst- og naturturisme, der geografisk underopdeles i et Vestkystpartnerskab og et Østersøpartnerskab, der skal varetage bl.a. attraktionsudviklingen. Disse organer er nu så småt ved at være etableret og bemandede: Lov om dansk turisme pr. 1. januar 2015

stadfæstede dannelsen af: Det Nationale Turismeforum, Dansk Turismes Advisoryboard og de tre udviklingsselskaber for Dansk Kyst- og Naturturisme, Dansk Storbyturisme og Dansk Erhvervs- og Mødeturisme.

I 2016 kom så den egentlig nationale strategi for dansk turisme "Danmark i arbejde", med store mål om øget vækst (se ***figur 15***). Turismen har generelt stagneret i tal siden midt i 1990erne, men den nye vækstplan lægger op til en meget høj vækst på en tredjedel flere turister i år 2025 og dette endda på baggrund af en allerede højere tal fra 2015. Vækstplan for turismen og oplevelsesøkonomien er fokus på øget udnyttelse af naturområder ved kysterne. Planloven ses som en barrierer for investeringer i nye anlæg, der kan skabe grundlag for udvikling og vækst i turismen. Fra vækstplanen:



Figur 15: Hovedmål i den nationale strategi for dansk turisme 2016 *(Kilde: Regeringen, 2016)*

Regeringerne har altså siden 2013-4 ønsket at forbedre mulighederne for vækst i dansk turisme og udnytte de danske styrker inden for naturoplevelser. (www.erhvervstyrelsen.dk) hvortil en række dereguleringer har været på dagsordenen. Der har verseret en del debat om kystbeskyttelsen og en fortsat udvidelse af den omtalte forsøgsordning er blevet afløst af forslag til en ny planlov: I 2016 blev der indgået en Planlovs aftale om ændringer af planloven i 2017, der aktuelt pågår (februar 2017), og som for turismens vedkommende kan have betydning for så vidt at resultatet bliver at der etableres en række nye sommerhusområder og ressorts i kystnærhedszonen ved kysterne. Kommunerne får nemlig mulighed for at udpege udviklingsområder inden for kystnærhedszonen, hvor der gives større adgang til at planlægge for byudvikling og give tilladelse til anlæg og virksomheder. Kommunens ansøgning skal basere sig på områder uden særlige landskabs- eller miljøinteresser. Der åbnes med planlovsforslaget mulighed for udlæg af nye sommerhusområder med op til 6.000 sommerhuse, under

forudsætning af, at kommunerne lader områder med mindst 5.000 ubebyggede sommerhusgrunde i kystnærhedszonen tilbageføre. Desuden kan kommuner ansøge om at overføre sommerhusområder til byzone.

Dertil får kommunerne dispensation til at udvide og etablere sportsbaner, swimmingpools m.m. og sommerhusejere får lov til at opføre mindre anlæg uden ansøgning, de grønne kiler i hovedstadsområdet kan risikere at svinde ind, og der gives tilladelse til etablering større erhvervs- og bebyggelseskomplekser i det åbne land.

Hvad selve kysterne, fjordene, bælterne og havet angår, kom et EU-direktiv i 2014 med krav om at alle medlemslande med kyster skal etablere fysisk planlægning på havet (Maritime Spatial Planning, MSP). MSP skal etablere en overordnet fysisk planlægning og afvejning af de forskellige sektorer, der benytter havet. I den efterfølgende danske Havplanlov fra 2016, er turisme, friluftsliv, maritim kulturarv og klapning imidlertid fravalgt som obligatoriske sektorer i MSP-processen. Direktivet lægger bl.a. vægt på integration af planlægning og aktiviteter på vand og land og på inddragelse af interessenter.[3]

Vi kan således opsummere at der aktuelt forekommer en genoptagelse af konfliktaksen mellem naturbeskyttelse – og naturudnyttelse og nu med begge interessentkredses afsæt i varetagelse af turismen!

2.2 FN´s bæredygtighedspolitik som afsæt for senere turisme programmer

"Verdenskommissionen for Miljø og Udvikling" fra 1983 opgave var at udarbejde forslag til langsigtede miljøstrategier til at nå en bæredygtig udvikling. Resultatet blev den såkaldte Brundtland-rapport "Vor Fælles Fremtid" fra 1987 og nedsættelsen af et FN-organ til udformning af forslag til en bæredygtighedskonvention. Heri blev den industrialiserede verdens tidligere sektorspecialiserede, og risiko-enkeltfaktor rettede miljøpolitik, udfordret af en ny offentlig diskurs der integrerede miljøhensyn i udviklingstænkning sammen med social lighed og økonomisk retfærdighed. En ny positiv forestilling om muligheden for både indfrielse af økonomisk vækst, social retfærdighed og miljøhensyn baserede sig på idealer om en mere hensigtsmæssig regulering og fordeling af ressourcerne, snilde teknologiske tiltag og social omfordeling. Miljø kom heri til at spille en anderledes holistisk og positiv rolle for udvikling.

For turismeområdet blev Brundtlandrapporten vigtig for Hague Deklarationen om turisme i 1989, en slags første code of conduct på FN-niveau for sikring af turismens fremvækst, men også sikring af rettigheder for lokalbefolkning og beskyttelse af natur og miljø. Princip

[3] Planlægningen lå først i Naturstyrelsen, flyttede derfra en kort overgang til Kystdirektoratet, men er nu placeret hos Søfartsstyrelsen. En færdig og politisk vedtaget plan skal sendes til EU senest i foråret 2021.

III i deklarationen angår miljø og turismes gensidige afhængighed og indsatser, som i forbløffende grad stort set dækker alle indsatser og programmer de sidste knap 40 års forsøg sidenhen har repeteret (vores understregning):

> *1. An unspoilt natural, cultural and human environment is a fundamental condition for the development of tourism. Moreover, rational management of tourism may contribute significantly to the protection and development of the physical environment and the cultural heritage, as well as to improving the quality of life.[…]*
> *(a) Inform and educate tourists, both domestic and international, to preserve, conserve and respect the natural, cultural and human environment in places they visit;*
> *(b) Promote the integrated planning of tourism development based on the concept of "sustainable development" [….]*
> *(c) Determine and ensure respect for carrying capacity levels of sites visited by tourists even if this implies restricting access to such sites at certain periods or seasons;*
> *(d) […]ensure that tourism development plans take special account of aspects related with environmental protection and the need to promote awareness among tourists, the tourism industry and the public at large of the importance of safeguarding the natural and cultural environment;*
> *(e) Encourage development of alternative forms of tourism which favour closer contact and understanding between tourists and receiving populations, preserve cultural identity and offer distinctive and original tourist products and facilities;*
> *(f) Ensure the necessary cooperation between the public and private sector to this end both at national and international levels.*

Brundtlandrapporten blev i juni 1992 fulgt op af FN's konference om miljø og udvikling i Rio de Janeiro, hvor 178 lande underskrev handlingsplanen Agenda 21 med kontinuerlig opfølgning i Rio-processen (+7., +10 og senest + 25). Dertil blev vedtaget en indsatsplan for klimabeskyttelse med opfølgning i COP processen (senest Paris-aftalen), og en Biodiversitetskonvention med tilhørende opfølgende processer for justering. Alle disse indsatser har sat sig spor i forskellige tiltag for en mere bæredygtig, klimavenlig og biodiversitets-respekterende turisme. Der er ovenpå A21 deklarationen fremkommet en proces hvor FN´s organ for bæredygtig udvikling – UNEP – har søsat og stimuleret en lang række af bæredygtighedspakker for erhvervssektorer og herunder turisme. De nærmere tiltag heri vender vi tilbage til i kapitel 3.

2.3 National og lokal miljø- og bæredygtighedspolitik

De sidste 20 års meget tøvende og spredte tilgange til at ville fremme bæredygtig turisme eller forskellige sider heraf i Danmark, har været inspirerede af Rio-processens brede fordring om bæredygtig udvikling for erhvervssektorer, forbrug og lokalområder. Der har bortset fra na-

turbeskyttelsesområdet ikke været særskilte regler for turismens miljøbelastning. Miljøhensyn i turismen har derfor været underlagt de generelle regler, virkemidler, og indsatser, særligt indenfor naturområderne men også ift. erhvervssektorer såsom hotelvirksomhed og transport. I international sammenhæng må vi derfor først forstå hvordan den nationale og lokale miljø- og naturbeskyttelsespolitik har etableret en fintmasket net af institutioner og regelværk, som også turismesektoren og turister i Danmark er underlagt, herunder adgang til og vilkår for færden i naturområder. De danner nemlig et grundlag for at forstå hvordan bæredygtig turisme som koncept senere er søgt lagt til - eller ofte negligeret med et lidt typisk dansk: det *har* vi gjort.

De internationale standarder for bæredygtig/økoturisme – også for nationalparker – er influeret af de oftest meget spredte og svage nationale miljø- og naturbeskyttelsesreguleringer der har været i de oversøiske turismedestinationer, men også i Sydeuropa. Med særskilte certificeringsordninger for parker el. turisme gøres der så forsøg med skærpede indsatser og standarder. I Danmark er det spøjst nok omvendt, idet nationalparker og naturparker overhovedet ingen miljø-natur restriktive konsekvenser har (se senere), mens der nationalt er udviklet et rimelig stærkt beskyttelses- og benyttelsesregime (Andersen, 2009). Lad os kort se på den danske miljøindsats og senere naturbeskyttelsesindsats ift. turisme.

Den historiske opbygning i myndighedsrelateret miljøindsats

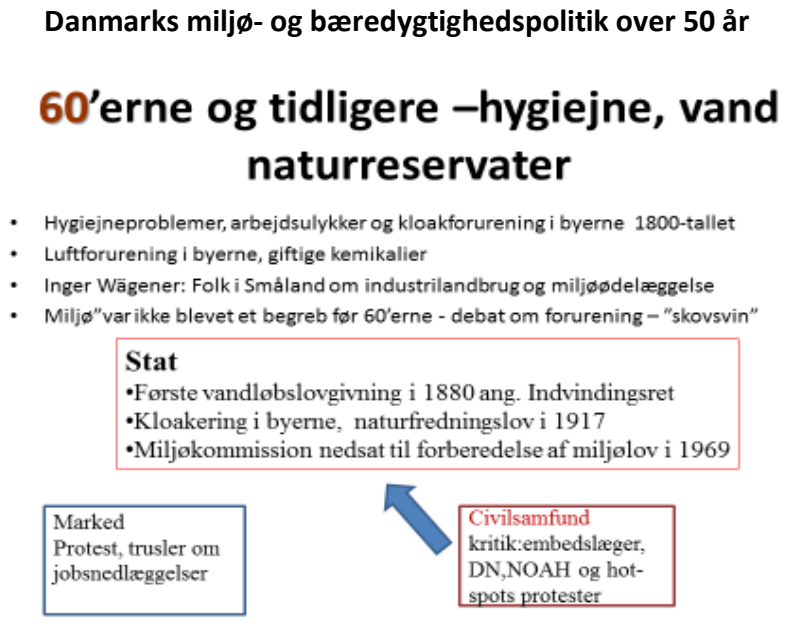
1. Recipientens (kyst, vandløb, fjord, luft) biologiske og sundhedsmæssige tilstand med betydning for biodiversitet, sundhed - reguleres gn. forureningstilladelser, påbud, zoner, miljømålsætning
2. Land-by (+ industri)-sommerhus zoner - fordeling af belastninger og miljømål i arealplanlægning
3. Naturtilstand – fordeling, beskyttelse, påbud, tilladelser, fredning, zoneinddeling (se næste afsnit)
4. Forureningstilladelser – virksomheders miljøgodkendelser og spildevandstilladelser med vilkår
5. Affaldssortering og indsamling, forbrænding og deponi, genbrugsindustri
6. Miljørettede renere teknologistandarder for erhverv som repræsenterer markedets frontteknologier
7. Miljøledelses ordninger for virksomheder og miljømærkning (Ø-mærket, Svanen)
8. Borgerrettede indsatser for grønnere adfærd (energi-, vand- og affaldskampagner)
9. Sektorspecifikke indsatser: varme-energi, landbrug, transport
10. Samlede lokal Agenda21, miljø-, energi- og klimatilpasning/afbødning planer for lokalområder. Grøn by, strategiske energi-ressource-vand-blå/grøn planer

Dynamikken i myndigheders miljøpolitik, planer og regulering de sidste 40 år er kumulativ (forrige indsatser integreres i næstfølgende), med flere standarder, grænseværdier og miljømål i takt med nye problemer og indsigter. Der sker også en udvidet forståelse af kompleksitet i miljøsagsområdets felter mod en øget indsigt i større systemers

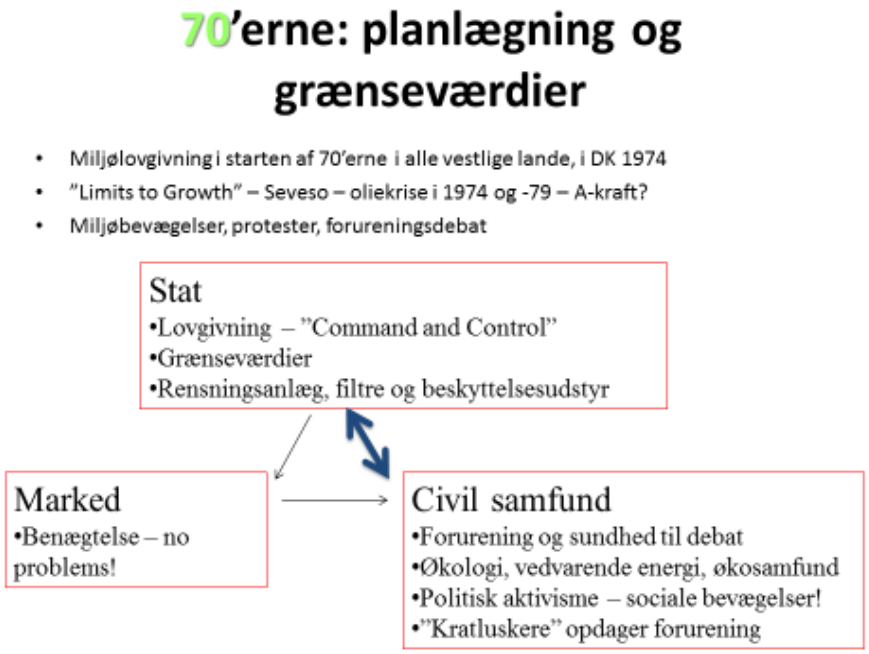
miljøproblemer (f.eks. bilismen som system), og der dannes en miljø-infrastruktur, med sine egne følgeproblemer fir miljøet. Indsatsen demonstrerer desuden øget indsigt i de vidt forskellige handlemotiver for at engagere sig i miljøtiltag. Miljøindsatsen har således i spring og modbølger gået mod stadig flere forsøg på større grad af forebyggelse, smart design, markedsovertagelse af miljødagsordenen, opstrøms indsats og mod større teknologiske, systemiske samt geografiske områder.

Men der er tale om politiske konjunkturer for miljøindsatsen – som aktuelt (2016-17) "grøn realisme" udmeldingerne fra VLAK-regeringen, der vil overlade mere miljøindsats til markedet og trække Danmark væk fra et statsinitieret lead-marked som en frontløber på området, og som vil give mere plads til erhvervsliv og urbanisering i de naturbeskyttede områder som kysterne.

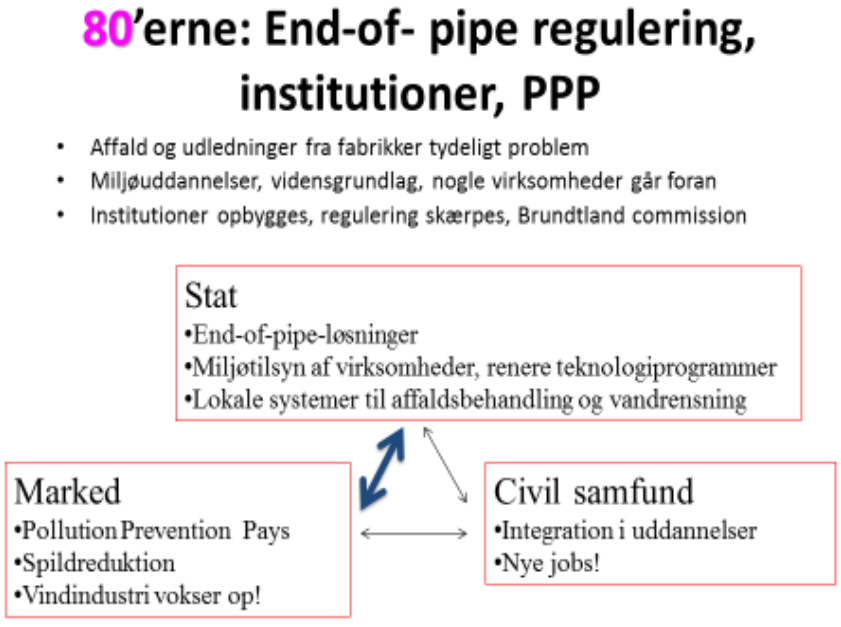
Vi giver et hurtigt overblik over miljøbeskyttelsesindsatsen i følgende oversigt ved at fokusere på hvad der har været opmærksomhed på, hvad den dominerende politisk regulering har gået efter og hvordan-forholdet mellem stat, marked og civilsamfund har udviklet sig på miljøområdet– **figur 16a-e.** Disse rammebetingelser er således afgørende for hvordan en bæredygtighedsrettet turismeudvikling eller økoturisme rettet indsats bliver formet af samtiden.



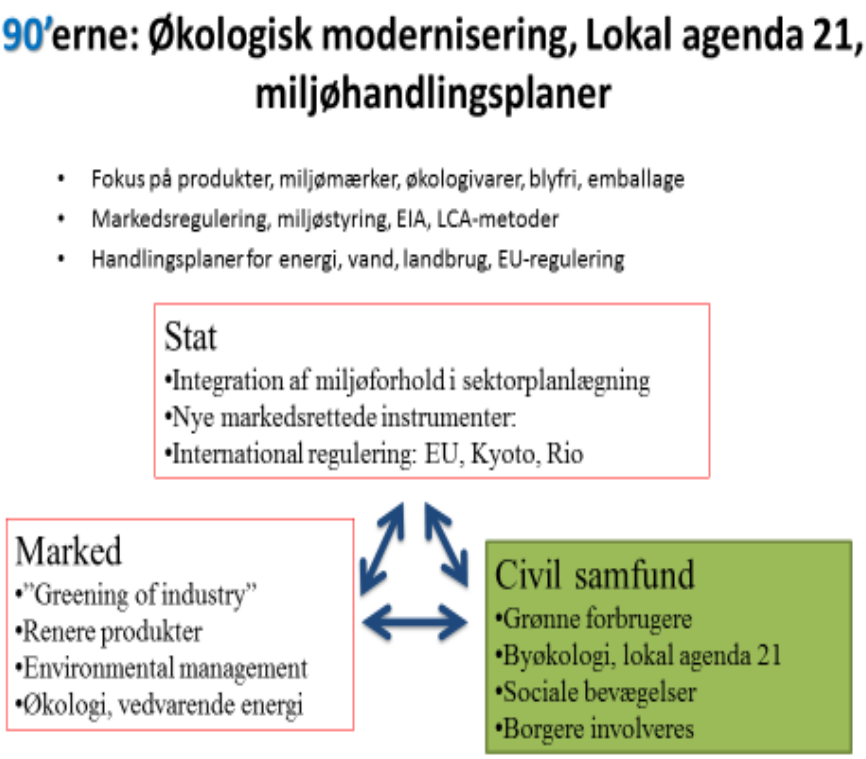
Figur 16: Danmarks miljø- og bæredygtighedspolitik i 1960´erne *(Kilde: Jesper Holm 2017).*



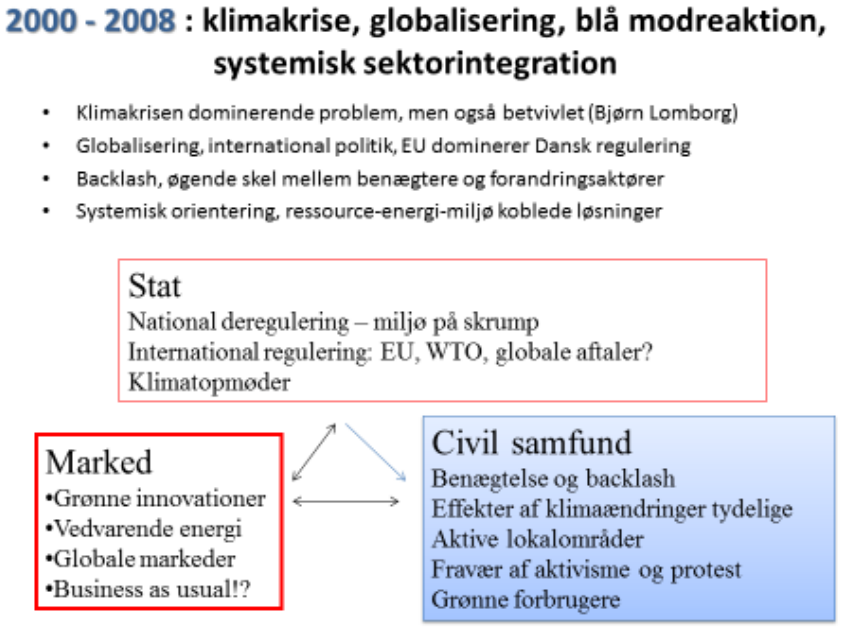
Figur 16a: Danmarks miljø- og bæredygtighedspolitik i 1970´erne
(Kilde: Jesper Holm 2017).



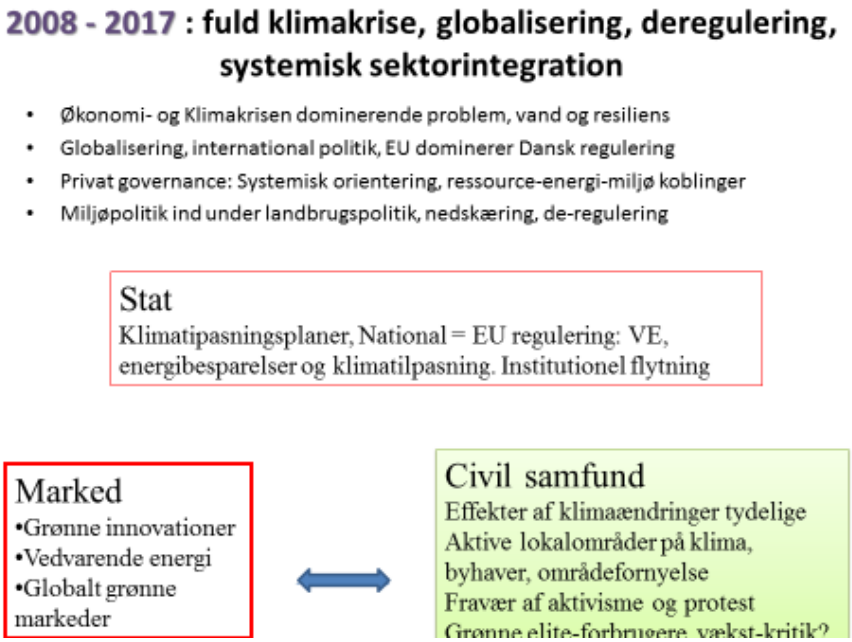
Figur 16b: Danmarks miljø- og bæredygtighedspolitik i 1980´erne.
(Kilde: Jesper Holm 2017).



Figur 16c: Danmarks miljø- og bæredygtighedspolitik i 1990´erne
(Kilde: Jesper Holm 2017).



Figur 16d: Danmarks miljø- og bæredygtighedspolitik i 2000-2008
(Kilde: Jesper Holm 2017).



Figur 16e: Danmarks miljø- og bæredygtighedspolitik i 2008-2017
(Kilde: Jesper Holm 2017).

Et længerevarende regimeskift på miljø- og energiområdet - på linje med et skifte i 1980ernes skifte i USA (Jamison, 2010) - satte således ind i 2001-2005 med KV-regeringens deregulering og nedskæring af Miljøministeriets embedsmandsstab til ca 60%, V-regeringens nedlukning af Miljøministeriet i 2015, og da VLAK regeringen fra 2016 realiserede den "grønne realisme" betød det bl.a. at med landbrugspakken accepteredes øget kvælstofsforurening, sænkning af Danmarks internationale klimamål og havforureningsmål. Der forekommer i dag et markant sats på markedsbaserede løsninger, i et vist omfang i samspil med NGO og en tøvende implementering af EU´s miljøprogrammer hvor direktiver og regulativer har forrang for national miljøpolitik; Danmark har således både en frontrolle i EU på visse miljøområder såsom økologi og vedvarende energi, og en bagstræber rolle ift. f.eks. luftforurening i byerne og kvælstofudledning.

For aktuel sats på bæredygtig turisme og økoturisme indebærer det at den politiske kultur *ikke* er til nye særskilte plantiltag eller til støtteprogrammer i Danmark som i 1990érne for renere produkter, for miljøkommunikation i kæder eller for indsatser til at gå mod brug af vedvarende energi i turismebranchens transportstruktur. Vi må snarere forvente at Danmark indtager en tøvende holdning til tiltag fra EU på området og at nye initiativer vil skulle komme fra dele af markedet selv, forskning eller civilsamfundets NGO'er.

2.4 Lokal bæredygtighedsindsats og klimarelateret planlægning

Internationalt fremhæves ofte betydningen af den internationale Agenda 21 konventions (FN, 1992) direkte adressering af lokale myndigheder, for at have givet positiv indflydelse på lokale myndigheders rolle i strategisk miljøindsats, erhvervslivets tilskyndelse til at arbejde markedsstrategisk med miljø, og en vækkelse af interesse for lokale borgergruppers øgede empowerment på miljøområdet (O´Riordan, Tim & Heather Voisey,1998, Lafferty,1998). Modsat tidligere FN resolutioner blev de lokale myndigheder i 1992 dirkete adresseret i indsatsen for bæredygtighed, klimaindsats og biodiversitet. I Agenda 21 deklarationens kapitel 28 blev FN´s regeringer og lokale myndigheder således opfordret til at udforme lokale bæredygtighedsplaner.

Opmærksomheden blev lagt på en seriøs involvering af lokale myndigheder, virksomheder og borgere i en ånd af frivilligt engagement for en fælles interesse i samarbejdet om bæredygtig udvikling. En dialog-baseret proces med borgere, lokale interesseorganisationer og erhvervslivet, danner forudsætningen for lokal Agenda 21 og en multilevel Rio-strategi baseret på "…consultation and consensus-building…" where local authorities learn and acquire the information needed to form the best strategies." (Lafferty, 1998).

Det er i slutningen af 1980´erne og i 1990´erne hvor økologiske modernisering vokser frem i Danmark med inddragelse af alle sider af samfundet i forsøg på at opspore bæredygtig vækst, at vi ser en række lokale bæredygtighedseksperimenter vokse frem med deltagelse af såvel lokale myndigheder, virksomheder, NGO´er og borgergrupper. Det bliver startskuddet til en række nye former for netværkssamarbejde, eller governance. I denne periode indstiller de forskellige ministeriers styrelser sig på at bidrage til sektorsamarbejder med andre ministerier om bæredygtighedsstrategiske indsatser, kommunerne og amterne går på jagt efter lokalpolitiske innovationer og leder en række forsøg med best practice på miljøområdet. I denne ånd vokser også fordringer til turismens bæredygtige udvikling frem og de første initiativer ser dagens lys.

Der er i denne tidsperiodes innovative udvikling af en egentlig bæredygtighedspolitik, at der fremkommer to spor i miljøindsatsen, som begge kommer til at præge de turismepolitiske bestræbelser på at bidrage til en grønne samfundsudvikling: *Det ene spor i* ny udviklingsretning for miljøindsatsen handlede om at indrette den produktions- og produktrelaterede forebyggelse, udvikling af renere teknologi og miljøledelse. Denne strategi er understøttet af EU´s BREF-notes for branchespecifikke miljønormer relateret til bedst tilgængelig teknologi. Men de lokale myndigheder fik aldrig de juridiske beføjelser og kun sjældent udviklet de kommunikative, teknologiske og forhandlingspolitiske kompetencer til at indfri en lokal implementering af dette paradigme (Holm, (2007) se også Mortensen, 2000).

Det andet spor i en ny udviklingsretning for miljøindsatsen i 1980'erne handlede om vækkelsen af et politisk engagement for at grønne institutionernes, hverdagens og arbejdsdagens aktiviteter og normer til et positivt fælles forandringsprojekt. Denne retning fik bedre fat i kommunernes politisk-administrative engagement i miljøorienterede omstillinger. Baseret på de sociale bevægelsers entreprenante sider og ideologiske fremstillinger af mere harmoniske relationer mellem natur og samfund, udviklede der sig en ideologisk diskurs om samfundets positive muligheder for at blive grønnere gennem en fælles, frivillig indsats. Der opstod ud fra græsrøddernes aktiviteter en tradition for lokale eksperimenter med byøkologi, vedvarende energianlæg, gårdsaneringer m.m. med deltagelse af græsrødder, beboergrupper, entreprenører og snart også kommunale ildsjæle (Holm, 2007, Læssøe, 1990).

Stat og kommuner lod sig under det fremvoksende nye regime inspirere til at etablere flere støtteprogrammer, kampagner, eksperimenter mv. til fremme af grønnere byudvikling og lignende: Byøkologi, Lokale Energi og Miljøkontorer, Grønne Kommuner kampagner som Vor Fælles Fremtid, 1 ton mindre etc.

Den lokale Agenda 21 indsats voksede stærkt frem siden 1995 i Danmarks kommuner og fungerede som en løftestang for en politisk modernisering med netværksbaseret regulering for især frontløberkommuner og invitation til at abonnere på et nyt fælles forestillet rum (Holm 2007, 2010). Det er for så vidt ret enestående at det er lykkedes at søsætte et nyt regime for kommunestyret der angår bæredygtig udvikling, om end med en stærk slagside mod ufarlig miljøindsats. Nogle steder har LA21 været varm luft, i de meget aktive kommuner har reduktion af spild og miljøudledninger, været et skridt fremad, Men LA21-arbejdet har betydet en del for modning, læring og spredning af de gode eksemplers magt og også for miljøturisme.

Bæredygtig omstilling under lokal Agenda 21 indsatserne i danske kommuner har taget form af en social økologisk inspireret bestræbelse på at skabe arenaer for vedvarende energianlæg, delebilsordninger, miljørigtigt byggeri; nye kutymer og systemer for ressourcebesparelser; laboratorium for byøkologiske forsøg; grønt og økologisk offentligt og privat forbrug; offentlige rum for behovsdreven visionsdannelse.

I samme ånd har Den Grønne Jobpulje der blev etableret i 1997 støttet indsatsen for udvikling af nye beskæftigelsesområder, der for turismen har gået til ansættelser i mærkningsordningen Destination 21 og videreudvikling af Den Grønne Nøgle (herom senere). Derudover har jobpuljen støttet udviklingen af grønne feriemuligheder enten som en særlig ferieform (økologiske gårde) eller i et geografisk område samt en indsats for enkelte særlige turistattraktioner, fx indførelse af miljøstyring i Tivoli og Zoologisk Have.

Politisk modernisering og eksperimenter i lokal Agenda 21

1. Grænseoverskridende tiltag såsom sektorpolitisk koordinering, miljøvurdering af andre politikker, innovative privat/offentlige indsatser.
2. Strategiske Agenda 21-planer og udvikling af fælles forestillinger om bæredygtighed
3. Udvikling og formulering af kognitive horisonter: installation af selvvurderingsteknikker på miljøområdet; miljøpædagogik i skoler og børnehaver.
4. Grøn fej-for-egen-dør ledelse: byøkologiske tiltag på kommunale ejendomme og miljøledelsestiltag på institutioner, offentligt grønt indkøb og økologisk bespisning
5. Fælles pejlemærker: dannelse af netværk af kommuner der udformer kappestrid om stadige forbedringer, grønt flag for skoler og blå flag for kyst- og havneområder l.
6. Lokal sammenhængskraft gennem dannelse af en grøn eller bæredygtig lokalkultur, hvor lokal natur og sindelag indgår; skabelse af meningsfulde grønne arbejdsidentiteter
7. Brud med hierarkiske spilleregler for politik og administration: horisontale netværksdannelser mellem miljøministeriet, KL og kommuner, lokale flade strukturer.

Figur 17: Politisk modernisering og eksperimenter i lokal Agenda 21 *(Kilde: Jesper Holm 2017).*

Størstedelen af de danske pionér kommuner i lokal Agenda 21 indsatsen har i de seneste 7 år været eller er i gang med at udvikle politik og planer på energi- og klimaområdet (Holm, Søndergaard Stauning, 2015, Damsøe, Kjær og Christensen 2016). Omkring 72 af de 98 danske kommuner har underskrevet et tilsagn om at være en af klimakommunerne, et frivilligt regime med Danmarks Naturfredningsforening, som lover en årlig reduktion af CO_2 på 2 % eller mere (www.DN.dk/klimakommuner). Omkring74-82% af kommunerne havde en handlingsplan ved udgangen af 2013 (Energiforum 2014) og Damsøe et.al. finder i 2016 at størstedelen af kommunerne har en klimaplan der dels rækker ud over regeringens mål for hele kommunens areal, om end implementering og mål svinger betydeligt. Et voksende antal danske kommuner har indført højprofilerede mål og strategier for udvikling af CO_2-reducerende lokalsamfund (fx København, Frederikshavn, Solrød, Frederikssund, Samsø, Sønderborg, Albertslund, og Egedal), og har involveret sig i nationale samarbejder (Green Cities, Bycirklen, Aalborg Commitments, Covenant of Mayors - Holm et.al. 2015).

Vi kan på anden vis opsummere hvad miljø- og bæredygtighedsindsatsen har resulteret i:

- Tiltag for virksomheder med miljøgodkendelser, miljøtilsyn, miljøkommunikation ift. kunder og produktkæder,
- Miljøbaseret konkurrenceevne er søgt markedsgjort med diverse virkemidler, branding og miljøledelse
- Fremvæksten af en decideret miljøinfrastruktur skaber sine egne markeder, sorteringer og indsatser

- En bred buket af miljøvurderingsværktøjer til brug for miljøanalyser, produktdesign og plantiltag
- Forbrugerinfo, miljøvaredeklaration og miljømærkningsordninger
- Tilbagetagningsordninger (elektronik, bildæk, batterier), miljøstandarder, producentansvar
- Brancheorienteringer om renere teknologi – BAT
- Offentlige grønne indkøb af økologi og miljødeklarerede varer
- Bæredygtighedstiltag der rækker ud over miljøregler: ift lokalområder, mobilitet, økologi, natur og turisme
- En bred buket af forskellige former for virkemidler

2.5 Samtidens positionering, modning eller mainstreaming af bæredygtighed

Hvis man som i INUT projektet arbejder med at udvikle bæredygtig turisme i bynære naturområder og tilknyttede byers relationer hertil, vil deltagende interessenter og markedsføringsfolk kunne spørge til hvad vi ved om de trends der er i de primære turismemålgruppers natur- og bæredygtighedspræferencer, men også lokalbefolkningens interesser? Markedsføringsfolk vil studere segmenter, sociologer vil studere diskurser og praksis, antropologer betydningslag i præferencerne, arkitekter betydninger og værdier samt æstetiserede udtryk herfor, økonomer vil måske undersøge betalingsvillighed for disse goder etc. Altså vi vil kunne finde forskellige måder at iagttage borgernes, forbrugernes og turisternes tilskyndelser og aktuelle forestillinger om hvad der selekteres i ByØ-feltet aktuelt: Hvilken betydning det tillægges, med hvilke praksisser og æstetisk-rumlige horisonter det vil kunne indfries, hvor symbolske artefakter eller steder vil kunne honorere disse trends, hvilke former for stabilitet der kunne satses på etc.

Vi kan skelne mellem bevægelser i befolkningen, markedet og NGO´ere men vi må spørge til hvordan identificerer vi disse trends? Er det gennem surveys som Eurobarometeret, mediescreening, interviews med eksperter, studier af øko-salg for forskellige varegrupper eller studiet af diverse miljø-NGOere? Som forskere kunne vi samle studier af praktisk-æstetiske trends på en bred vifte af produkt- og erhvervsudviklinger og inden for hvert område optegne hvad der har været i fokus på det givne tidspunkt, f.eks. i bæredygtig mode, bagværk og byggeri.

Vi vil som forskere på bæredygtighedsområdet uden ekspertise på forbruger/borgertrends ikke her kunne komme med trends-studier, men i stedet vove pelsen og give et hurtigt bud på de aktuelle trends i bæredygtighed, men det er ikke en systematisk analyse – tjener kun til at illustrere hvordan det bag om ryggen på designere m.fl. let kan sætte sig en dagsorden man vil forfølge i udviklingen af bæredygtig turisme, og som naturligvis kan overgås af innovative pionérer. Men her følger et forsøg:

Blandt frontløbere: NGO´er, stærkt miljøengagerede og frontløbervirksomheder: systemiske forestillinger såsom Cradle-to-Cradle, Cirkulær Økonomi, Biodynamik, en systemisk bæredygtighedstænkning med blik for produktions-servicekæder, social bæredygtighed, evne til at skabe lokalområde resiliens, smartcity, blå-grøn urbanisme, LAAR, urbant landbrug, Eco-Tex tøj, fødevarefællesskaber, veganer- og palæokost, bæredygtig og æstetisk arkitektur, madspild, elbiler, smartgrid energisystemer, intelligente naturmaterialer, minimalisme, eksotisk turisme til mindre industrialiserede og urbaniserede områder.

Blandt mainstream followers, forbrugere, borgere, virksomheder og interesseorganisationer: forestillinger baseret på praktisk håndterbare turn-key og færdige hyldevarer af enkeltstående miljøtiltag: økologiske og friske fødevarer, lavenergibyggeri, sortering af affald, brændstofeffektive biler, sundhed i miljømærkede plejeprodukter og legetøj, lokale fødevarer, madspild.

Blandt nølere-laggards: borgere og virksomheder med et tøvende eller fjendtligt forhold til bæredygtighed med en økonomisk nyttetænkning på de eksisterende præmisser, og en moralsk aversion mod statsdirigisme eller ideologisk påtryk fra "smagsdommere". Miljøanprisninger er her tavse valg og primært sundhedsrelaterede.

2.6 Den danske nationalparks- og naturparkspolitik[4]

I det intensivt opdyrkede Danmark slog ideen om nationalparker først meget sent an, dels på grund af udbredt modstand fra ikke mindst skovbruget, dels på grund af den stigende satsning på frivillige fredninger, samt udviklingen af generelle fredninger og arealreguleringer: jo mere disse udviklede sig, jo mere sås ideen om nationalparker som en trussel om opdeling af landet i A- og B-natur, der kunne åbne op for en nedprioritering af den generelle naturregulering omkring §3, planloven, kystreguleringen mv.

Når vi så alligevel fik nationalparker i Danmark, skyldes det ikke mindst OECD, der i 1999 kritiserede Danmark for ikke at have gjort nok for at sikre udvikling af større sammenhængende naturområder, der kan fremme bevarelsen af biodiversiteten.

Forbedrede vilkår for den vilde natur indgår under alle omstændigheder med vægt i de formål, der er opstillet i den danske nationalparklov. Men samtidigt er loven skruet sammen, så alle beslutninger om udviklingen i parkområderne skal ske frivilligt. Alle formelle restriktioner eller påbud i forbindelse med den nuværende eller fremtidige anvendelse af arealerne indenfor nationalparkerne sker i henhold til anden lovgivning (f.eks. Naturbeskyttelsesloven, Natura2000-bestemmelser,

[4] Dette afsnit er et sammendrag af Jesper Brandts indlæg til CNNF Nyhedsbrev no.6, 2015 Roskilde Universitet. Vi takker for brug heraf.

Skovloven mv.), så de særlige muligheder, der knytter sig til oprettelsen af en nationalpark i princippet kun knytter sig til de frivillige aftaler, der iværksættes indenfor parken, evt. støttet gennem de midler, der er afsat til Nationalparken, eller gennem andre kilder. I den forstand kan de danske nationalparker med rette betragtes som blot som en pose penge, der kan hjælpe en frivilligt sammensat organisering med at virkeliggøre lovens intentioner i samarbejde med de mange andre interesser og reguleringer, der findes indenfor nationalparkens afgrænsning. Internationalt placeres danske Nationalparker da også under IUCNs kategori 5 – Beskyttet land/hav-område.

Det er en meget kompleks struktur og en uhyre vanskelig opgave, som de nye nationalparker er blevet stillet overfor. Det er ikke mærkeligt, at organiseringen af arbejdet omkring udviklingen af de indtil nu fem etablerede nationalparker har været præget af stor opfindsomhed og eksperimenteren, og især at udviklingen af de første nationalparkplaner fik en relativt løs og uforpligtende karakter.

Desuden skal udvikling af nationalparkerne især hvad angår naturen ses i et langsigtet perspektiv, hvor målet med nationalparkernes arbejde rækker i hvert fald 20-30 år frem i tiden. Både for nationalparkbestyrelserne og de tilknyttede nationalparkråd har der været mange nye beslutningsprocesser og arbejdsgange, der skal udvikles og indarbejdes for at kunne realisere intentionerne. Men også samarbejdet og arbejdsdelingen med en lang række andre partnere, her under ikke mindst de kommunale forvaltninger, de regionale miljømyndigheder og naturstyrelsen i dens forskellige statslige og lokale afskygninger, har skullet både afgrænses og udvikles for at sikre, at der reelt bliver skabt synergi blandt de involverede partnere, især hvad angår udviklingen af sammenhængende natur.

En revision af indsatsen omkring etableringen af nationalparker i Danmark blev startet af Rigsrevisionen i februar 2013. En betænkning blev afgivet i december 2013. På baggrund af miljøminister Kirsten Brosbøls redegørelse til statsrevisorerne i marts 2014, sluttede sagen med et notat til Statsrevisorerne fra april 2014. Til ministerens argumentation om at ”der i sagens natur ikke kan udstedes garantier”, men at det ”omvendt netop er dette fundament af frivillighed og lokalt ejerskab, som potentielt set kan styrke og udvikle naturen, ud over hvad der sikres gennem den generelle lovgivning på naturområdet”, bemærker Rigsrevisionen, at ”de mangesidige formål i nationalparkloven understreger behovet for, at Miljøministeriet følger op på, om nationalparkerne kan opfylde de formål i loven, som vedrører naturen, eller om nationalparkerne har behov for særlig understøttelse for at nå dette mål”. Her fastholder Rigsrevisionen to vigtige opgaver: Dels at sikre klare og målbare mål for nationalparkerne, dels at sikre en systematisk opfølgning og evaluering af nationalparkloven.

Rigsrevisionen, præciser ”Rigsrevisionen forventer på dette grundlag, at Miljøministeriet vil understøtte, at nationalparkernes bestyrelser opstiller klare og målbare mål i nationalpark planerne, dels i udarbejdelsen af nye planer i eksisterende parker, dels ved en eventuel fremtidig oprettelse af nye nationalparker”. De tilføjer også, at ”Ifølge nationalparkloven er det i sidste ende nationalparkernes bestyrelsers ansvar at opstille mål for nationalparkplanerne”. Måske netop derfor bider de sig særligt fast i den anden opgave, nemlig den systematiske opfølgning og evaluering af loven.

Naturstyrelsens ansvar og betydning træder klart frem af Rigsrevisionens udtalelse: Nationalparkplanen har ingen retsvirkning for lodsejere, kommune eller region; og nationalparkfonden har ingen myndighedskompetence. Naturstyrelsen vil endvidere, efter aftale med nationalparkfonden, indarbejde nationalparkens mål i styrelsens driftsplaner for arealer beliggende i nationalparker, således at de statslige driftsmidler målrettes mod realisering af nationalparkplanen. Realisering af planen afhænger derudover af, hvad der kan gennemføres via frivillige aftaler med lodsejerne og samarbejde med offentligheden”.

Den førte nationalparkspolitik har med andre ord alene dannelse af professionelle og frivillige communities som konsekvens, og et potentiale for en lokale og NGO offentligheds bevågenhed for skabelse af forskellige former for friluftsliv og bæredygtig turisme, således som udkastet til Skjoldungelandets Handleplan rummer (uden konkrete udmøntninger heraf).







3. Miljø- og bæredygtighedstiltag i turisme-branchen i FN og Danmark

I forrige afsnit gennemgik vi de historiske rammer vi mener gør sig gældende for at forstå dagens vilkår for at satse på bæredygtig økoturisme. Men vi gemte den særskilte historie om erfaringerne med den historiske indsats vi har set i FN oven på Rio-topmødet i 1992 og i Danmark på området til dette særskilte kapitel.

3.1 Bæredygtig turisme indsats i FN

Under kapitel 7 i FN Rio deklarationens Agenda 21 (se forrige kapitel), er fremme af sunde og kulturelt hensyntagende turismeprogrammer set som en strategi for bæredygtig udvikling af by- og landområder og som en måde at decentralisere byudvikling og reducere forskelle mellem regionerne (vi er i 1992…). Økoturisme gives en vigtig rolle som et økonomisk redskab til at fremme større miljømæssig bæredygtighed i beskyttelsen og udnyttelse af skovene med f.eks. lokal fødevare- og urtemedicin produktion (punkt 11,20-11,21), for bjergområder anprises bæredygtig turisme (punkt 13.6), tilsvarende foreslås bæredygtig kystplanlægning for at sikre en ansvarlig turisme og undgå ødelæggelse af turismen fra forurening. Om generelle indsatser hedder det i §36:

> *Countries should promote, as appropriate, environmentally sound leisure and tourism activities, building on The Hague Declaration of Tourism (1989) and the current programmes of the World Tourism Organization and UNEP, making suitable use of museums, heritage sites, zoos, botanical gardens, national parks, and other protected areas.*

FN´s Generalforsamling søsatte et første internationalt år for økoturisme i 2002 og samme års Johannesburg topmøde for Agenda 21 processen blev bæredygtig turisme givet en særskilt paragraf med støtte fra WTO (som der blev slået sammen med FN til UNWTO). Johannesburg understregede for første gang betydningen af en bæredygtig turisme for fattigdomsbekæmpelse, beskyttelse af miljøet og bevarelse af kulturarven. Det var faktisk første gang, at turismens rolle i den globale dagsorden for bæredygtig udvikling blev gjort eksplicit med inddragelse af turismen i Agenda 21 gennemførelsesplanen.

Med et strategisk greb om den økonomiske recession i 2008-9, trak FN og OECD miljøområdet ind som en ny vækstmotor – der blev til en del af Green Growth programmerne med særskilte indsatsområder. Turismen blev i en Green Growth rapport (UNWTO, 2011) anbefalet som grøn vækstmotor: investerede man ml 0,1% og 0,2% af det globale BNP mellem 2010 og 2050 i miljøvenlig turisme kunne det drive økonomisk vækst frem, føre til fattigdomsbekæmpelse og jobskabelse,

samtidig med at væsentlige miljømæssige fordele bliver opnået i forhold til en "business-as-usual" scenario.

Det blev dette grøn vækst greb (økologisk modernisering) der i 2015 betød at Rio-processen optog turisme som drivkraft for bæredygtig udvikling i generalforsamlingens vedtagelse af FN´s 17 nyeste og meget omfattende politisk integrative bæredygtighedsmål (FN, 2015), til erstatning af de tidligere *Millenium* mål. I to til tre af de 17 mål er turismen eksplicit nævnt

> *8.9 "By 2030, devise and implement policies to promote sustainable tourism that creates jobs and promotes local culture and products".*
>
> *12.b Develop and implement tools to monitor sustainable development impacts for sustainable tourism that creates jobs and promotes local culture and products*

Hvordan de centrale bæredygtighedsmål for byer, naturområder, transport, by-økosystemer og kapacitets opbygning indgår i bæredygtig turisme er ikke beskrevet – men disse områder har hver sit separate bæredygtighedsmål, som destinationsbranding kan trække på i turismeøjemed. UNWTO har udfoldet en fortolkning af bæredygtig turismes indplacering i alle de 17 målområder, med anvisninger på plantiltag (se: http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284417254)

Aktuelt har FN udråbt 2017 som internationalt år for bæredygtig turisme og udvikling:

> *To help transform our world into a place of prosperity and wellbeing for all. To promote sustainable tourism as a tool for development, encourage its full integration in national, regional and global development agendas, and highlight its catalytic function for economic and sustainable development. With the right policies in place, tourism can contribute to […] the preservation of ecosystems and biodiversity, the protection of natural and cultural heritage, and offers solutions to many other pressing challenges.*
>
> *The International Year (IY 2017) aims to raise awareness on the contribution of sustainable tourism to development among decision-makers and the public, while mobilizing all stakeholders to work together in making tourism a catalyst for positive change* (UNWTO, 2017).

Strategien bygger således på en integrativ økologisk moderniseringstilgang til miljøhensyn og kommerciel turisme (altså miljø og økonomi er ikke modsætninger men kan gå hånd i hånd); en undersøgelse fra UNWTO i 2016 blev i lanceringen refereret til at vise, at mere end hver tredje rejsende ønsker at rejse grønt, og økoturismen boomer (der ifølge UNWTO karakteriseres som ansvarlige rejser), med over 20

procent om året (her gengivet fra Responsible Travel, 2016). Fra sådanne kilder rapporteres fra en række surveys som en lidt usikker kilde: Over de næste to årtier forventes økoturismen at vokse seks gange så meget som traditionel turisme, et voksende antal turister er villige til at betale mere for bæredygtig turisme, flere adspurgte turister i store surveys tilkendegiver ønske om fair fordeling af turismeindtægter til lokalbefolkning etc. (ibid 2016)

Målene for FNs Bæredygtig turisme indsats i 2017 er egentlig blot opmærksomhedsskabelse på følgende 5 meget brede områder der viser hvor følsom politikken er for samtidens politiske og økonomiske konjunkturer og problemer:

1. *Inclusive and sustainable economic growth*
2. *Social inclusiveness, employment and poverty reduction*
3. *Resource efficiency, environmental protection and climate change*
4. *Cultural values, diversity and heritage*
5. *Mutual understanding, peace and security*

UNWTO´s policy paper for Bæredygtig Turisme indsatsen peger på en række mixed methods: Opmærksomhedsskabelse, kapacitets opbygning og hvad politisk indsats angår peges i tråd med tidsånden på evidens og privat-offentlig governance (OPP) (UNWTO, 2017):

- *To promote evidence-based policies and exchange of good practices that advance and maximize tourism's contribution to sustainable development*
- *To encourage integrated and holistic approaches to tourism development through cross-cutting national tourism policies that contribute to the 2030 Agenda and the SGDs*
- *To stimulate public/private sector cooperation and promote Corporate Social Responsibility (CSR) as a pillar of tourism development*

FN´s kovending ift. ansvarlig/miljøvenlig/bæredygtig turisme igennem de sidste 35 år er paradigmatisk: Fra Bæredygtig/Ecotourism sats i 1992 med ovenstående kobling ml bæredygtig naturudnyttelse og turisme, blev det herefter til krav om skadereduktion og opretholdelse af unikke, uberørte naturområder = naturbeskyttelse, som derpå blev koblet med beskyttelse af kultur og lokalsamfund. Nu er vi så igen at være havnet ved startstedet, men der er kommet en erhvervsøkonomisk vækst-motiv med: bæredygtig turisme ses som en generel katalysator for balanceret erhvervsudvikling. Dels vidner det om relativ stilstand i nye indsigter og opnåede resultater, dels vidner det om en ørkenvandring i FN mellem forskellige strategiske satsninger på et område der endnu ikke har fået etableret håndfaste institutioner og regler som f.eks. på klimaftale området. Men har det så slået igennem nationalt må vi så spørge?

3.2 Danmark og indsats i bæredygtig turisme og økoturisme

De første spæde tiltag i turismesektoren på miljø- og bæredygtighedsområdet kom i midten af 1990erne i kølvandet på samtidens opmærksomhed på Agenda 21 processen, der talte forretning og miljø sammen og rakte ud mod forbrugere og virksomheder som ansvarlige pionerer. En del af disse eksperimentelle satsninger skete i form af innovative offentlig-private samarbejder i grøn guidning og miljøturisme, som f.eks. i Storstrøms Amt og i Midt- og Nordjylland omkring 1998-2001, slog også ind over landboturisme og efter en forsøgsordning stiftedes Økologisk Bondegårdsferie i 2000. Siden kom flere økologiske bed & breakfast steder til, en række danske øko-og biodynamiske landbrug blev medlemmer af den internationale WWOOF ordning for frivillige arbejdende turister med i dag 74 gårde tilmeldte (WWOOFDK, 2017), og i perioden 2005-2015 kom Økologiske Sommeraftener til der bød turister indenfor til opdagelse af jord-til-bord praksis og fællesskab på den økologiske gård. Til denne genre må vi også tilføje den voksende mængde af guidede madture ud fra restaurationsbranchens placeringer i vandkantsDK.

De små forsøgstiltag på miljøbranding af steder, udvikling af forgreninger af miljøoplevelser er til at overse i en lang årrække, så derfor er de større satsninger mere interessante for nærværende studie.

Den Grønne Nøgle (1994 – i dag) er nok den største succes i Danmark indenfor turismebranchens egne indsatser. Den blev etableret i 1994 inden for hotelsektoren af HORESTA (brancheorganisation for indkvartering, bespisning og turisme)[5], og er siden blevet en international ordning (Green Key). En øget efterspørgsel, fokus på miljø og klima i branchen samt klimatopmødet i København i 2009 har bidraget til, at antallet af Green Keyvirksomheder er steget markant siden 2008, så der i 2017 over 200 Green Key-virksomheder i Danmark, hvor stigningen har været mest markant for hoteller, svarende til cirka 20 procent af det samlede antal danske hoteller. Mens campingpladser og vandrerhjem holder sig på omtrent samme niveau, går antallet af idrætsanlæg ligeledes frem, så der nu er over halvanden hundrede Green Key idrætsanlæg.

Green Keys kriterier havde først alene fokus på energibesparelser og klimabeskyttelsen indarbejdet med fastsættelse af praktiske og styringsmæssige energikrav, som skal sikre, at de mærkede virksomheder nedbringer deres ressourceforbrug og CO2-påvirkningen af klimaet; krav som f.eks. installation af lavenergipærer, lysstyring, styring

[5] HORESTA er hovedorganisation for hotel-, restaurant- og turisterhvervet med ca. 1.800 virksomheder, varetager sekretariater for en række foreninger i turisme- og oplevelsesindustrien, herunder Foreningen af Forlystelsesparker i Danmark, Turismens Vækstråd, Green Key, Bocuse d'Or og Kokkelandsholdet (http://www.horesta.dk)

af temperaturen og ventilationen, indkøb af lavenergiprodukter mm. Nogle af de nye krav der siden er kommet til i 2014 handler om at udarbejde en affaldsplan og indkøbspolitik for produkter, så de er miljøvenlige og energibesparende. Men kriterierne indeholder også nye krav til energi- og vandområdet, point for at bidrage med grønne aktiviteter i nærområdet, reducere papirforbruget, brug af postevand i stedet for flaskevand, og at virksomheden er CSR certificeret med vægt på arbejdsforhold og miljøtiltag.

I 2017 planlægges strammere kriterier indenfor energibesparelser med større pointgivning til etablering af vedvarende energi anlæg, point for miljøledelse, nye kriterier indenfor fødevare-området, hvor der sættes mere fokus på lokale og årstidens produkter, økologi samt indsats for minimering af madspild. Der er i dag udviklet kriterier for hoteller, kroer, ferie- og kursuscentre, vandrerhjem, campingpladser, restauranter og idrætsanlæg, som alle er lige til at koble ind på i Naturparkerne. (Green Key, 2017)

Destination 21 (1998-2001) er nok den mest ambitiøse og bæredygtighedsrettede forsøgsindsats for hele turismen der er set i Danmark, men sluttede også brat kort efter start. Den Grønne Jobpulje under Miljøministeriet stod som omtalt i perioden 1997-2001 for løntilskud til udvikling af grønne turismeprojekter med forskellige grene af erhvervet som primus motor, såsom udvikling for bæredygtig turisme i Midt- og Nordjylland, ibrugtagning af økologiske gårde som overnatningssteder, miljøledelse i forlystelsesparker og så pilotprojektet Destination 21 som en turistpolitisk udmøntning af miljøprogrammet Agenda 21. Den grundlæggende idé bag pilotprojekt Destination 21 var kommet i stand via turismebranchens egne organisationer og landsorganisationerne for kommuner og amter,[6] men var inspireret af de omtalte foregående års turismepolitiske redegørelser, branchens udredning af et behov for "Fælles Fodslaw" og bæredygtighedspolitikkens udrulning af miljøpolitik som sektorintegration og grøn innovation (Destination 21, 2000). Syv områder i Danmark blev udpeget til at deltage i pilotudviklingen af Destination 21: Det sydfynske Øhav, Himmerland, Læsø, Møn, Odsherred, Rømø og Rønn.

Ideen var at etablere en mærkningsordning for destinationer baseret på et forudgående grundigt arbejde med at inddrage og stille krav til lokalbefolkningen og turisterhvervets aktører på den enkelte destination, bistået af den offentlige forvaltning, med afsæt i forpligtigende arbejde for bæredygtighed ift. naturen, miljøet og infrastrukturen. Det centrale mål var at udvikle de aspekter ved det lokale samfund, som turisten kommer i berøring med, i en bæredygtig retning – altså en egentlig

[6] Bag Pilotprojekt Destination 21 stod: Amtsrådsforeningen, Danmarks Turistråd, Foreningen af danske Turistchefer, Friluftsrådet, HORESTA, HTS Kartellet, Kommunernes Landsforening, Samvirkende danske Turistforeninger, Sammenslutningen af Regionale Turismeudviklingsselskaber, Turismens Fællesråd og Turismens UdviklingsCenter.

bæredygtig omstilling af hele sektoren og dens omgivelser indenfor en destination for så vidt det var i relation til turismens oplevelser. Visionen for projektet var, at summen af mærkede destinationer tilsammen skulle udgøre et helt profileret Danmark (Destination 21, 2001).

Efter pilotfasen blev Foreningen Destination 21 stiftet i 1998 med alene private aktører, som efter planen skulle udnævne de første 4-6 mærkede destinationer i de næste par år. I løbet af år 2000 etablerede sekretariatet manual og en værktøjskasse for den nationale mærkningsordning med først 21 siden 8 hovedmål for destinationer:

1. at sikre lokal organisering, samarbejde og fælles strategi
2. at opbygge kompetence til en bæredygtig turismeudvikling
3. at udbrede kendskabet til Destination 21-tankegang og praksis
4. at beskytte destinationens natur og kulturmiljøværdier samt sikre adgang hertil
5. at styrke og synliggøre lokal kultur og autenticitet
6. at reducere ressourceforbrug og forurening
7. at skabe beskæftigelse og økonomi i lokalsamfundet
8. at fremme en bæredygtig udvikling af turismeprodukter og forretningsområder

For at en destination kunne opnå mærkningen, skulle den leve op til 37 kriterier om bæredygtighedskrav og udviklingsmål bl.a. inden for fysisk planlægning, naturforvaltning, overnatning, attraktioner, naturformidling, lokal transport og bespisning. Det var et helt overordnet krav, at destinationen var engageret i aktivt arbejde med lokal Agenda 21 og at det skulle bygge på lokal kultur og autenticitet. Dertil kom et krav om størst mulig bæredygtighed i de turismemæssige strategier for området. For turisten, der besøger et område med Destination 21 mærket, skulle det være synligt og mærkbart, at destinationen efterlevede bæredygtighedsprincippet.

Mærkningsordningen blev trods slankningen af kriterier i pilotfasen til 8 alt for ambitiøs, hvilket nedenstående beskrivelse af certificeringsprocessen illustrerer vi bringer i sin fulde tekst da det er af betydning for kommende initiativer som nærværende INUT projekt:

> *Processen til at opnå mærkning er opdelt i en kvalificeringsfase og en driftsfase. Men forud for at indlede kvalificeringsfasen kræves, at der etableres en lokal organisation omfattende ovenstående grupper. De skal derefter i fællesskab varetage arbejdet med at kvalificere destination til at blive en "Destination 21". Når organiseringen er på plads og godkendt af Foreningen Destination 21 kan destinationen indlede kvalificeringsfasen, der kan vare fra et par måneder op til et år.*
>
> *I kvalificeringsfasen skaber destinationerne sig et overblik over deres situation med hensyn til de 8 bæredygtighedsmål. De skal foretage en grundig kortlægning inden for de fleste af de 37 indikatorer, mens der for nogle skal formuleres mål og handlingsplaner. Fx skal alle kommuner have udarbejdet en turismepolitik, minimum 20% af destinationens turismevirksomheder skal slutte op om arbejdet med Destination 21, og der skal være adgang til miljømærket overnatning*

> *(fx Den Grønne Nøgle) på mindst lige så mange hoteller, som der er kommuner i destinationen.*
>
> *Efter kvalificeringsfasen følger en 3- årig driftsfase, hvor mål og handlingsplaner skal konkretiseres og realiseres. På de fleste områder definerer destinationen selv deres målsætninger og udarbejder handlingsplaner for at realisere dem i løbet af driftsfasen. Der er dog enkelte konkrete krav, fx at mindst 10% af overnatningskapaciteten skal være miljømærket, og 20% af turismevirksomhederne i destinationen skal være i gang med miljøarbejdet inden for det første år i driftsfasen. Efter hvert år udarbejder destinationen en redegørelse for årets arbejde og resultater. Efter de tre år i driftsfasen skal destinationen kvalificere sig til en ny driftsfase. Til den tid vil der blive stillet nye krav ud fra erfaringerne med forløbet i driftsfasen for de destinationer, der har været med, og ud fra ny teknologi og viden på turistområdet.*

Det lykkedes kun delvis at komme i mål med Møn førend initiativet måtte lukke. Opsummerende hed det i CASAs evaluering i ordningens sidste tid:

> *Destination 21 blev af mange opfattet som et stort og besværligt system, som det var svært at gennemføre for især større geografiske områder. Det virker uoverskueligt, og flere af dem, der er gået i gang, falder fra. Det er i princippet forudsete opstartsproblemer. Men en af udfordringerne bliver, hvordan man kan gøre systemet lettere og reducere det i omfanget og samtidig fastholde krav til dokumentation og videreudvikling. Samtidig er det af hensyn til troværdigheden vigtigt ikke at udvande konceptet. ….]Sekretariatet bag Destination 21 er nu gået aktivt ind i processerne for at hjælpe de mange parter i de områder, som er i gang med arbejdet for at opfylde Destination 21-kravene. Målet er at hjælpe med at finde en form til at drive og fastholde processen. Danmark har ifølge flere folk i branchen fået et ry hos tyskerne om, "at der er kedeligt". Måske kan man bruge miljøindsatsen til at pege på nye kvaliteter, som kan skabe fornyet interesse for Danmark som feriemål i vores naboland.* (Miljøstyrelsen, 2002)

I sekretariatets egen redegørelse fra slutningen af 2001 kan vi læse nervøsitet om ordningens fortsættelse efter Anders Fogh regeringen i 2001 overtog med en ny mere markedsorienteret miljøpolitik der trak finansieringen væk under en række af de nævnte ordninger:

> *Finansieringen er kun på plads for resten af 2001, men derefter er der ingen afklaring. Det er utopi at være selvkørende på kort sigt, som det var forventet ved ansøgningen til Den Grønne Jobpulje i 1999. Vi kan ikke overleve på markedets efterspørgsel, men må bindes op på en fortsat offentlig finansiering. En mulighed er at lave et oplæg om at komme på Finansloven i fx 3 år. Vi vil indlede en dialog med Erhvervs- samt Miljø og Energiministeriet til efteråret. Vi håber på en mulighed for at fortsætte, men sporene fra lukningen af sekretariatet fra Den Grønne Nøgle og Turismens Udviklings Center skræmmer selvfølgelig lidt. Den usikre fremtid kan også være medvirkende til, at nogle destinationer er tøvende med at gå i gang.* (Sekretariatsleders udtalelse, Miljøstyrelsen, 2002)

Destination 21 og de andre projekter blev igangsat ud fra en forventning om et grønt segment af forbrugere, der ville efterspørge indsatsen såfremt der udvikledes steder og destinationer med en oplevelsesværdi

af miljøforholdene. Der nåede dog ikke at fremkomme en markedsføring eller efterspørgsel på de miljørettede turismeprodukter på daværende tidspunkt – de var for tidlige på den, der blev ikke udviklet salgsmateriale, værterne i økologisk landboturisme, angav at de endnu ikke var helt gearet til denne ferieform i Danmark og det økoturisme segment som senere er vokset var ikke rigtig synligt. Da statsstøtten til sekretariatet slap op trak de private partnere sig og ordningen blev nedlagt. Spørgsmålet blev på det tidspunkt, hvad skal der til for at få flere til at vælge miljøhensyn og bæredygtighed også i feriesammenhæng? Vi kunne måske i dag svare: længere tids modning og læring og en spredning af miljøinteresse til flere turistsegmenter.

Storstrøms Amt projekterne: før amterne i 2007 afløstes af færre regioner udviklede amtets turistgruppe, projekt Grøn Amt og Turisme Region Sydunder amtets forvaltning en lang række foregangstiltag på bæredygtig turisme området, der stadig kan inspirere. Indsatsen blev formaliseret i amtets regionplan for turismens udvikling og del af Landsplandirektiv i 2005. Sideløbende og bag de politiske plantiltag lå en række forsøgs- og udviklingsprojekter der kortlagde kyststrækning, havne og blå-grønne turismeruter i forskellige landskabstyper i udviklingen af koncepter for bæredygtigtig turismeture i naturen og udviklede indsatser (CoastLInk, STRING, CoPranet, MTV – se Natur- og Plankontoret, 2009). En større involvering med EU partnere i turismesektoren førte til DestiLink projektet (2000-2007), der udviklede en parternskabsbaseret tilgang til udvikling af bæredygtig turisme på det lokale niveau i landdistrikterne; altså et tiltag meget parallelt med Destination 21 ordningen omtalt ovenfor, blot mere forankret med lokale erhverv og institutioner. I projektet blev der sat fokus på turismesektorens svage innovationskraft og dårligt udrustede medarbejdere til at håndtere miljøindsats i egne virksomheder – et område projekt Miljørigtige TurismeVirksomheder tog videre fat på. Men især blev der i DestiLink- lig innovationslitteraturen – peget på nødvendigheden af at skabe stærke netværk, måske nye netværkspartnere for at generere innovationer, og så blev der fokuseret på en række oplevelsesdimensioner for turismen for at øge reason to go, som f.eks. besøg af producenter til lokale økologisk producenter og træk på lokale fødevarer turismens service; et afsæt for videreudvikling af dette fokus i projekter som Øsersø-Ret, GRO mv. op til i dag. Med blik på hverdagslivets kultur og potentialer i landdistrikterne, blev der især sat fokus på bæredygtigheden i at trække på borger- og interessent inddragelse som afgørende for at få forankret en bæredygtig turismeudvikling tro mod lokalsamfundets rytmer og stedforståelse. Disse erfaringer er bygget ind i det aktuelle INUT projekt, som forfatterne til nærværende skrivelse er involveret i.

Disse projekter har i området videre kastet en række initiativer af sig i samme ånd – såsom Sjællandsleden, vandreturisme i regionen, CaMønoen fra 2015 (https://camoenoen.dk) som med oplevelsespunkter i landskabet og service for (pilgrims)vandring på Møn har været en

stor succes, bl.a. innovative Dark Sky certificering sikrer ro for stjernekikkere. Men af relevant for vores BYØ fokus er også udvikling af bæredygtig naturturisme omkring Maribosøerne som led i opnåelse f en EUROPARC certificeret Naturpark, Parks & Benefits projektet.

Parks & Benefits projektet om bæredygtig turisme i naturparker (2009-2012). Projektet under EU's Interreg Program for Østersøen havde til formål at øge tilgængeligheden for Øst- og Nordeuropæiske parker i at opnå adgang til bæredygtig turisme charteret under EUROPARC. Foruden den europæiske parkorgansiation deltog Greifswald Universitet og Roskilde Universitet, 5 nationalparker, 2 naturparker samt en række lokale myndigheder (i Danmark Lolland og Guldborgsund kommuner).Som led i dette arbejde gennemførte det danske team en forundersøgelse af Naturpark Maribosøernes sårbarhed, turismekapacitet og potentialer, samt en systematisk kortlægning af de organisatoriske, naturmæssige og infrastrukturelle forudsætninger for at Maribosøerne kunne håndtere bæredygtig turisme, som defineret af Det Europæiske Charter for Bæredygtig Turisme. Det omfattende arbejde med at forberede til certificering indebar organisatoriske forsøg medinddragelse af brugerråd, lokale lodsejere, kommunale politikere og embedsfolk samt forskere der herpå fik udarbejdet strategi og handlingsplan for bl.a. turisme, sårbarhedsplan og en forvaltningsplan. Naturpark Maribosøerne fik tildelt Charteret i oktober 2012 (skal genforhandles i år 2017). I tilknytning til arbejdet med Østersøområdets erfaringer med udvikling af bæredygtig turisme i naturparkerne, udviklede Parks & Benefits projektet en håndbog: Bæredygtig Turisme i Naturparker (Parks & Benefits, 2013). Her er en udførlig gennemgang af hvordan analyser kan gennemføres ift.:

- Hvor mange turister naturparker kan rumme
- Målings- og styringsværktøjer i forhold til besøgende,
- Måder at inddrage de lokale aktører på i offentligprivate partnerskaber
- Planlægningsprocesser og langsigtede indsatsplaner til at udvikle turismen baseret på bæredygtighedsprincipper
- Løsninger til bæredygtig transport til og inden for naturparker
- Hvordan miljømærker sikrer pålidelige standarder for turismeprodukter
- Markedsføringsmetoder til en ansvarlig naturturisme

De fremanalyserede retningslinjer er til at viderebearbejde for en Natur- eller nationalpark der vil arbejde med bæredygtig Økoturisme for hele destinationen, og vil med denne håndbog kunne reflektere over alt fra samarbejdsprocesser med lokale stakeholdere, beskyttelse-benyttelse afvejning for enkelte naturområder, sårbarhedsanalyser, opgørelse og styring af besøg, højnelse af kvalitet ved oplevelser og involvering af lokale borgere. Projektet er således rettet direkte mod en naturparks ellers nationalparks bestyrelse og direktion, men ikke turismesektoren som nærværende projekt. For en turismebranche der øn-

sker at arbejde med bæredygtig økoturisme i en naturpark eller nationalpark, vil en certificeringsinteresse fra parkens bestyrelse og driftsledelse naturligvis være en stor fordel, men det kan ikke forudsættes.

State of Green (2012-i dag). I 2007 udgav Regeringen det første oplæg til en strategisk nation branding/markedsføringsindsats for Danmark "Offensiv global markedsføring af Danmark – oplæg til handeplan". Formålet med handleplanen var, at fremme det danske omdømme og image gennem koordineret kommunikation – bl.a. som respons på de diplomatiske og handelsmæssige problemer Mohammedtegningerne i Jyllands Posten i 2005 afstedkom. Til en del af dette arbejde blev Klimakonsortiet nedsat som et partnerskab mellem staten og en række af erhvervslivets organisationer for at skabe opmærksomhed omkring de danske virksomheders og vidensinstitutioners klimavenlige teknologier og produkter frem mod klimakonferencen COP15 i København i november/december 2009[7].

I 2010 udkom den endelige handleplan – "Handleplan for offensiv markedsføring af Danmark" (Jørgensen, 2017) hvor Danmark som Grøn nation fremstod som et af pejlemærkerne. Ovenpå COP15 blev der set et potentiale i at brande Danmark som en grøn nation med henblik på at skabe fordele for danske eksportvirksomheder, samt tiltrække investorer og turister (Regeringen, 2010). Klimakonsortiet stod for udviklingen af den privat-offentlige PR-vindue State of Green i 2011, der som en grøn non-profit branding organisation, blev skabt som en platform ovenpå erhvervsturisme aktiviteter op til COP15 i København – realiseret gennem det til formålet dannede Energy Tours. Publikationerne fra State of Green søger at fremhæve Danmark som en grøn nation, med danske grønne byer samt grønne danske virksomheder og deres renere teknologier – alt sammen via den daglige nyhedsstrøm på State of Green´s hjemmeside samt sociale medier. Derudover tilbyder de et "tours" program, hvor beslutningstagere fra andre lande bliver inviteret til Danmark (se https://stateofgreen.com/en/tours)

Inspirationerne fra Green Energy Tours førte til dannelse af enkelte grønne guidefirmaer som Green Bike Tours - og tilsvarende findes en række små selvstændige pionérer indenfor naturturisme og grønne oplevelser.

Den Lærerige Miljøoplevelse (2008-2014) var et udviklingsprojekt mellem to incomingbureauer, ØstDansk Turisme, samt Turistføreruddannelsen og en miljøforsker på RUC. Den lærerige miljøoplevelse ville udvikle et brand, der ville have turister til at opleve det levende miljø hvor bæredygtighed i produktion og lokalsamfund, klimaopmærksomhed i mobilitet og energi, økologi i landbrug og miljørigtig

[7] Klimakonsortiets medlemmer var Fonden til Markedsføring af Danmark, Dansk Industri, Dansk Byggeri, Dansk Energi, Landbrugsraadet og Vindmølleindustrien

livsstil i hverdagen er fremherskende. Konceptet "Den lærerige miljøoplevelse" byggede på at gæsten kom ud og se og opleve hvad Danmark kan på miljøfronten og møder de mennesker der står bag miljøattraktionen. Gæsten skulle møde de lokale ildsjæle, der hvor de bor og arbejder; spændende mennesker der har noget på hjertet og har formået at omsætte dette noget i praksis.

Projektet opsporede mere end 110 miljøattraktioner på Sjælland, som ville åbne dørene for besøgende, hvor gæsten kunne komme i dialog med værten, få kendskab til vidt forskellige typer af mennesker og virksomheder, der lever og arbejder med miljø, energi, klima, økologi og bæredygtighed som en selvfølgelig praksis og vigtig værdi i hverdagen. Det var attraktioner såsom renere teknologitiltag på virksomheder, boliger, spildevandsanlæg, økologiske jordbrugere og mejerier, bæredygtige producenter inden for fødevarer, byggematerialer og vedvarende energikilder, kulturer såsom urbane selvdyrkere og økosamfund m.m.

Projektet resulterede i en række tiltag: udvikling af tematiske ture på bæredygtighedsområdet, efteruddannelse af en række guider, afprøvning og udvikling af en række tur-produkter med incomingbureauerne, udformning af en del af VisitDKs portal om Det Bæredygtige Danmark, nye nøglekategorier til de lokale turismedestinationer, rapport over miljø-besøgsmål på Sjælland, markedsføringsmateriale for miljøturisme i region Sjælland landsdele, engelsk/tysk/portugisisk/japansk sproget materiale om Eco-Study Tours i Danmark, til brug for incomingbureauerne på turismemesser i udlandet og for deres touroperatører (Holm, Pedersen & Sørensen, 2013, Holm, Pedersen & Diekmann, 2011, Sørensen og Holm, 2013)

Den Lærerige Miljøoplevelses ideer fortsatte videre i projektet Klimaekspressen som ved hjælp af biogasbusser deltog i brandingen af diversiteten af miljøtiltag i region Sjællandsområdet op til og under COP15, gennem en række arrangerede ture for erhvervsturister. Derefter udviklede partnerskabet et projekt om Økologisk Oplevelsesinnovation der gik efter at kortlægge samtlige de økologisk mærkede fødevarekæder fra bonde, fødevareerhverv til detailhandel og bespisning i hele region Sjælland og herudfra identificere oplevelsesøkonomiske potentialer og udvikle designmateriale for guider og gårde. Projektet henvendte sig til projektledere og gårdejere og udviklede dertil guidelines for stedanalyser, motivationsanalyse for økologiske oplevelser, samt hvordan koble til fødevarenetværk og værdikæder (Holm et.al. 2013).

Disse projekter førte til dannelse af guide- og eventfirmaet GreenInsight i 2009-2014, der stod for udvikling af en række grønne studieture og debatskabende events for erhvervs- og ordinære turister samt en række lærerige miljøoplevelser for børn (https://www.facebook.com/GreenInsight/). Firmaet stod sammen med en anden ildsjæl også bag udviklingen af **GoGreen CPH**, der siden 2014 har opdateret

alle besøgende i KBH til at blive inspirerede af bæredygtig hverdagsmageri og indkøb ved at udvikle et kort og en app der guider til byens grønne steder, transport og firmaer (http://gogreencopenhagen.dk/).

Projekt om Gode eksempler på bæredygtig og innovativ turismeudvikling i nordiske yderområder (2010-12). Københavns Universitet gennemførte et projekt med opsamling og beskrivelse af 'Gode eksempler på bæredygtig og innovativ turismeudvikling i nordiske yderområder' finansieret af Nordisk Ministerråd med fokus på bæredygtig og innovativ turismeudvikling i nordiske yderområder i perioden 2010-12, med et mål om at synliggøre bæredygtigheds- og økoturismens potentialer i Norden. Ved at vise konkrete og uddybende eksempler fra forskellige nordiske områder på nye innovative udviklinger og planlægningsredskaber, var ideen at turismesektoren og andre tilgrænsende områder blive inspireret til selv at gå i gang med netværkssamarbejder i nye bæredygtige turismetiltag.

For mere information se:

http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:701978/FULLTEXT01.pdf
http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:701684/FULLTEXT01.pdf

Vi har altså i tråd med tidsånden set en lang række tiltag, projekter og OPP samarbejder til fremme af bæredygtig turisme, som alle nye initiativer bør søge inspiration i og lære af. Flere indsatser har kastet permanente turismeområder ud i satsninger på bæredygtig turisme og flere besøgsmål er kommet fremmed en særlig grøn profil, hvor vi her skal nævne to områder af betydning for enhver destinations udvikling af ByØ.

Frontløbere i bæredygtig overnatning. Danmark huser en række særligt kvalitetsdifferentierede overnatningssteder foruden de mange steder der besidder GreenKey mærkatet. Hotel Crowne Plaza Towers blev således kåret som verdens mest bæredygtige hotel i 2014, da de på ret omfattende vis dækker alt fra solcelle-belagte højisolerede facader, lokalt miljøengagement, varmepumpe tilknyttet grundvandet, økologisk bespisning, affaldssortering med leverance til biogasanlæg, lavenergibelysning, genbrug af materialer og vandbesparelsessystemer.

I en mere low-tech wellness betonet ende er 5 hoteller med Guldsmeden i navnet i KBH, der ud over økologisk bespisning, socialt orienterede bæredygtighedskrav til arbejdsvilkår også er rettet en del mod naturmaterialer i tekstil og møblement. I 2016 stod Green Solution House færdig på Bornholm med en bygningskrop baseret på kriterierne for Active House/Energi+, materialer og interiør inspireret af Cradle-to-Cradle filosofiens kredsløbskoncept og så er de bronze Ø-spisemærke certificerede. Bygningen søges certificeret efter DGNB systemet for bæredygtigt byggeri illustrerer en aktuel udvikling inden for bæredygtig arkitektur, der indpasser sig i naturomgivelserne. Krav til materialer og produkter indbefatter prioriterede certificeringer og miljømærkninger, genanvendelsespotentiale, social ansvarlighed, anvendelse af

ressourcer, materialesundhed og energiforbrug i produktion. På hytte- og campingfronten er der også en række miljømærkede steder som Feddet Camping.

Frontløbere i bæredygtig bespisning. Dette felt er selvfølgelig ikke kun turismerelateret men med væksten i gastroturisme og den internationalt øgede interesse for lokale og bæredygtig fødevarer, er det et område af stor betydning for at arbejde med **ByØ**. Med promoveringen af Gastro 2025 satser Fødevareministeriet således på en international promovering af gastroturisme, og med 'Fødevarefortællingen', arbejder fødevareministeren på en form for markedsføringsplan, der blandt andet kalder det en dansk værdi, at nordiske kokke har 'en næsten politisk ambition om bæredygtighed (Politiken 28.02.2017). Det er dog for så vidt kun en trend tiltro der afgør en sådan vurdering, men afsættet for det sidste 10-års voksende interesse for gastroturisme har sit afsæt i Nordisk Køkkenmanifest, der med støtte fra Nordisk Ministerråd blev undfanget og udformet i 2004; de opstillede ti punkter for renhed, årstider, etik, sundhed, bæredygtighed og kvalitet. Meyers, Noma, Geranium og Ny Nordisk Madkultur er således alle udsprunget af en sådan fokusering på bæredygtighed. Restaurant Bæst er f.eks. kåret som verdens mest bæredygtige restaurant der dækker alt fra fødevarer, deres ophav og håndtering af madspildet, energi- og vandbesparelser, materialeanvendelse i interiør m.m. Restaurant Geranium har med senest tre Michelin stjerner en markant profil på brug af primært biodynamiske og økologiske produkter, men også provinsen har en lang række hoteller og restauranter med en lokal bæredygtighedsprofil, som Henneby Kro, Sakskøbing Hotel, Frederiksminde, Dragsholm Slot, Med 1886 Ø-spisemærkede bespisningssteder hvoraf en uvis del er restauranter og cafeer er det et udbredt fødevare-emblem for kvalitet at servicere bæredygtigt.





4 INUT projektets fokus og praktisk brug af ByØ

Vi skal her opsummere de foregående kapitler hvad angår det vi har analyseret frem om de forskellige strategier og tilgange til at udvikle bæredygtig (øko)turisme, og vi skal placere INUT projektet heri. Dernæst opsummerer vi de forskellige dimensioner som bæredygtig økoturisme dækker og hvad vi lægge til i vores INUT projekt. Hertil analyserer vi nogle af de sider som *ikke* er dækket af litteraturen en opmærksomhed: det bynære i økoturismen, grænsefladen mellem by og natur, den blå-grønne by og lignende, samt de naturrelaterede praksisser og teknologier der i ByØ kan formidles og opleves som en del af den lærende side af økoturisme. Da selvstændige guider ses som centrale aktører i formationen af en niche arena for nye tiltag i ByØ, slutter vi af med at eksemplificere hvorledes ByØ ture kunne tematiseres.

4.1 Strategier og tilgange til at udvikle bæredygtig (øko)turisme

De sidste 20 års meget blandede tilgange til at ville fremme mere bæredygtig turisme, har som vi har set i det foregående været præget af meget forskellige virkemidler og strategier:

1. **Opmærksomhedsskabelse** med kampagner og dokumentering af masseturismens skader til senere monitorering af turismens positive & negative effekter
2. **Statslig planlægning, politik og regulering** som multi-level planlægning og samordning af lokal-sektor-erhvervsplaner; naturbeskyttelsesindsats med fokus på naturturismens beskyttelse, miljøgodkendelser, zone planlægning og lign. men også pakker til dynamisering af turismemarkedet.
3. **FNs politiske regimer** – udformning af internationale, multi- og bilaterale hensigtserklæringer og strategier, analysedokumenter og global dagsorden sættende. Aktuelt SDG 2030 for turismen med Multiactor-level policy tilgang.
4. **Natur- og Nationalparkers selvledelse i** bæredygtig turismeindsats inspireret fra USA, EUROPARC og Nordens parkturisme – evt. med certificering og mærkningsordninger.
5. **Lokalområde-tiltag**, kommuners fokuserede indsatsområder for turisme i naturoplevelser mm., lokal Agenda 21 områdeindsatser, blå-grønne lokaludviklingsstrategier og områdeløft. Borger- og NGO-interessent mobilisering i guidning og værtskab.
6. **Offentlig-privat partnerskab (OPP)**: Samskabelse, offentlig initieret innovation, træk på frivillige, NGO og virksomheder i fælles indsats på f.eks. strandbeskyttelse, Destination 21, affaldssortering og forgrønnelse af byrummet.

7. **Privat governance, miljøledelse- & kommunikation** på markedet med turismevirksomheder i fokus som drivende instans – støtte til udvikling af grønne produkter, brands og certificeringer. Strategisk fokus på first movers og deres indtægter og vilkår, identifikation af turisternes miljø-natur præferencer i segmenter/besøgende.

Fra UNWTOs side er der i de bæredygtighedsrettede turismepolitiske udspil kommet ambitiøse politiske dokumenter om hvordan de ser at et meget omfattende net af nationale og internationale tiltag skal til, førend en sikring af bæredygtig turisme kan lykkes. Et oversigtgivende figur fra 2005 indkredser et billede af de tunge institutioner, dynamikker og elementer de mener der skal påvirkes for at stimulere ByØ – reelt et systemisk bud på en bæredygtig destinationsudvikling for en nation:

Tourism	Overall development, coordination and implementation of tourism policy. Support for tourism development, management andmarketing.
Prime Ministerial office	Tourism's position within the overall balance of policies and priorities.
Finance	Level of budgetary resources allocated to tourism. Tax policy.
Trade	Terms of trade negotiations. Export and investment promotion.
Economic Development	Sustainable development policies. Support for enterprise.
Environment & Natural Resources	Regulation and control of environmental impact. Conservation of biodiversity. Protected area management. Management of resources for ecotourism.
Transport	Accessibility, traffic management and sustainable transport issues.
Culture	Management and preservation of historic sites and cultural heritage.
Agriculture	Rural development and supply chain issues.
Education	Tourism training.
Health	Safety and social security issues, for visitors and employees.
Sport and Recreation	Promotion of attractions, activities, events, etc. Elements of domestic market.
Internal Affairs	Crime and security. Child protection. Immigration and visa requirements
Foreign Affairs	Source country-destination relationships. International and regional relationships in develop-

Figur 18: Institutioner, dynamikker og elementer der skal påvirkes for at stimulere ByØ *(Kilde: UWTO and UNEP (2005) Making Tourism More Sustainable).*

Aktuelt ser vi det som politisk et ideal billede i en tid hvor fokus er på markedet og de frivillige som der initiativer skal ske, for at fremme mere bæredygtig turisme i Danmark og i flere andre europæiske lande. Hvordan kan dynamisering af markedet finde sted og kan vi opspore de mest robuste miljø-og bæredygtighedstiltag (dvs. de der lader sig bedst kommercialisere)? Fyrtårne på markedet fremhæves til efterstræbelse og gennem projekt-finansieringer eksperimenteres i forskning & udvikling med at donere statsmidler sammen med private fonde til at få virksomheder til at afprøve nye turismetiltag. Således trækker staten sig mere tilbage og overlader ny innovation til OPP og private midlers indsats fra de store fonde.

Privat governance er således i voksende fokus – og det indebærer en ny rolle for staten med indirekte støtte og nations branding med promovering af best practice, i Danmark satses især på erhversturister i StateofGreen. Den mere markedsorienterede retning giver ideelt set frirum til at opdage og udvikle på et grønnere turisme segment og til et bedre match ml. forbruger/turist præferencer og turistservice-virksomheder, med udvikling af en grøn turismegren der kan indplaceres som en hyldevare blandt andre.

FN´s særlige fokus på bæredygtig turisme som katalysator og kobling til de nye 17 bæredygtighedsmål vil sikkert kunne blive et afsæt for at flere firmaer bliver first movers på et bæredygtighedsorienteret turismemarked, og vil kunne sætte en ny standard herfor i Danmark. De vil kunne søge om støtte hos store fonde, som i dag går ind som almenvellets aktører og investerer i bæredygtige resorts på bygninger, hoteller og naturområder og vil kunne ses som en aktiv spiller ift. udvikling af ByØ.

Med afsættet i de erfaringer der er beskrevet fra 30 års forsøgsvise indpasning af bæredygtig udvikling af turismen generelt, i brancher og i destinationer, og med spæde forsøg på økoturisme vil vi konkludere:

Der synes ikke politisk, hverken nu eller historisk, at være en seriøs opbakning tilstede for i plan og politik at sikre den fornødne naturbeskyttelse til at bevare og udvide større sammenhængende naturområder og integrere turismen heri. Nationalparker og naturparker er derfor en arena hvor man vil kunne eksperimentere med en balance ml. benyttelse og beskyttelse, men uden EU- eller statslig lovgivning.

Der heller ikke en politisk interesse i at støtte den fornødne stimulering af en træg turismesektor til at orientere sig mod fremtidens krav om mere bæredygtighed.

Certificeringsordninger, oplysninger og kampagner fra de internationale fora er inspirerende, men vi vurderer ikke de er vejen frem i sig selv!

Vi vil i stedet mene at innovative samskabelsesprojekter i udformning af nicher mellem guider, forskere, lokalinteressenter og turismefirmaer og guider samt lokale interessenter ser mere lovende ud som

strategisk rettesnor. Vi kunne derfor tilføje en 8.e strategi som vores projekt vil søge at udvikle:

Lokal strategisk omstilling med kombinerede tiltag fra strategilistens pkt. 1-6 i formationen af *bæredygtige nicher* for turismebranchens, service/guidning, teknologier og destinationer, Det handler om aktør-kredse der går sammen om at etablere pilotforsøg på at stabilisere en bæredygtig turisme niche og på sigt forsøge at udvikle det til et nyt regime for dele af turismen.

Figur 19: Den 8.e strategi for INUT-projektet – under udvikling

Vi bygger her på den forudsætning at så snart ByØ som niche tager fart bliver der fordring om certificering for at differentiere sig fra guidning der underbyder principperne, og med tiden vil såvel turismeerhvervet som transportformer blive inddraget naturligt i ByØ principperne for at sikre en sammenhæng i koncept og fremtoning.

Den gradvise tilgang som vores niche- og transitionstænkning dækker, er at genfinde i andre tilgange som step-by-step modeller, trin i gradvis opgradering, stadier i certificering etc. De peger alle på at der først skal opbygges en kapacitet blandt netværkspartnere, myndigheder og destinations aktører, og man skal ikke vente på at der er nået en eller anden form for stabilt bæredygtighedsstadie på alle niveauer.

Disse enkle skridt kan, hvor der er skepsis og modstand, i sig selv være usikre og afskrækkende hvis det ses som en glidebane mod en strammere regulering af udfoldelsesmulighederne. Derfor er vores tilgang baseret på gradvis indplacering af nye turismeprodukter og profiler der skal stå sin prøve og vise sig levedygtige, for på sigt at opbygge en niche med tiltrækningskraft og en fælles accept af, at ikke alle behøver have ejerskab dertil.

Det er tænkt ud fra en teoriskole om bæredygtig transition (Holm et.al, 2015), der forstår større omvæltninger i brancher og service-tekniske systemer, såsom turismen, som processer der tager afsæt i udviklingen af innovative markedsnicher (Holm, Pedersen og Sørensen, 2012). Disse består af aktør-netværk der i pilotprojekter samarbejder på kryds og tværs af produkt-service kæder og som gennemfører eksperimenter af forskellig slags med det mål at påvirke det eksisterende turismeregime.

INUT projektet bygger på en forestilling om at vi kan støtte en sådan niche formation ved at arbejde med:

1. Analyse: Opsporinger af stedets unikke økosystemer, natur-by balancer og små plots af bæredygtig praksis, samt indkredsning af stedets 'ånd' og særlige narrativer, kan bidrage til en unik profil/koncept/identitet for hver destination – naturpark/Nationalpark.
2. Design: I participatorisk regie co-designe installationer, vartegn m.m. der afspejler ovenstående på bæredygtig vis til fremme af bynær økoturisme.

3. Involvering: Stærk involvering af guider i udvikling af nye former for guidede temature med læringsdimensioner for turister, så turene bidrager til refleksioner og ændringer i egen adfærd og forståelse som turist og borger og til læring i sider af bæredygtig omstilling.

Gennem succesfuld udvikling af nicher kan vi måske se flere aktører arbejde hen imod et bredere naturturisme regime, som kan være med til at forestå en mere bæredygtig omstilling af turisme via et fælles løft fra hele værdikæden og lokalområdet. Det er en omstilling der rækker videre end erhvervet selv, men angår turisters læring og adfærd, destinationens inspiration til lokale omstilling og rejsearrangørernes indsats for mere bæredygtig rejsebranche. Intet mindre!

4.2 De forskellige dimensioner som ByØ dækker

Ud fra de aktuelle udviklingsvilkår der overlader det til markedet at udvikle bæredygtig, bynær økoturisme, vil vi som omtalt dels aktivere guider og turismeerhverv, men så også inddrage den fremvoksende mængde af tiltag der privat forekommer i sundheds-, natur-, klima- og økologi-rettede lokalpraksisser. Disse tiltags aktører og steder rummer store potentialer som en del af en bæredygtig turismes service og besøgsmål, der kan række videre ud mod besøg hos underleverandørerne i jord-til-bord kæder.

Men relevant for ByØ er det også interessant at siden 2010-15 er naturen igen (for der har været en række grønne bølger siden 1880´erne) for alvor kommet i fokus for et væld af forskellige anprisninger og tiltag i byrummet, hvor kulturelle, sociale og arkitektoniske nydannelser skyder op omkring den blå-grønne by, urban gardening, grønne tage, by-bier og by-tomat, natur-motion etc. Natur- og Nationalparker har her et oplagt afsæt for udvikling af oplevelsesinnovationer der bygger på disse lokale sociale, kulturelle og biologiske hybrider. Med bynaturens anprisning for nye målområder som sundhed, køling, luftrensning, udsyn, biodiversitet, social læring og fællesskaber er der et overskud af betydning at tillægge naturfaktoren, som turismen kan trække på.

Flere naturparker og nationalparker øger da også fokus på hvilke typer af naturbaserede services de kan yde, ud fra et behov for lokal branding af særegenheden for lokalbefolkningen og for at få flere turister.

I en tidligere vist figur med 15 indholdsprofiler fra forskellige økoturisme definitioner så vi de sidste 4o års erfaringer opsummeret i hvilke værdier, interesser og praksisser man mener der skal inddrages og adresseres hvis man vil sætte skub i alt hvad der er involveret i og omkring økoturisme. Vi gengiver den som **figur 20.**

Main principles of definition*	Definitions													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Interest in nature	✓	✓			✓	✓	✓	✓		✓	✓				✓
Contributes to conservation			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓
Reliance on parks and protected areas	✓		✓		✓	✓		✓	✓				✓	✓	✓
Benefits local people/long-term benefits			✓		✓	✓	✓		✓				✓	✓	✓
Education and study	✓	✓	✓			✓					✓			✓	✓
Low impact/non-consumptive					✓							✓	✓	✓	✓
Ethics/responsibility				✓					✓	✓				✓	✓
Management					✓			✓			✓				✓
Sustainable								✓			✓				✓
Enjoyment/appreciation	✓				✓									✓	
Culture	✓				✓									✓	
Adventure		✓												✓	
Small scale												✓			✓

Figur 20: Forskellige principper i forskellige økoturismedefinitioner
(Kilde: Fennel, (2015)

Fra Økoturismens udvikling har vi især erfaret betydningen af læring om bæredygtig adfærd blandt turister og rammevilkårene herfor i stat og på marked. En opgradering af turismesektorens professionelle guider hertil er vigtig ift. at kunne formidle også praktisk om natur-økosystemer, naturpraksis, byøkologi. I vores ByØ forståelse må derfor til ovenstående definitionsområder lægge tre nye 'lag' oveni der angår den bynære natur og mere handler om oplevelse og læring ift. den materialitet vi har at gøre med og som kan guides i og erfares, når vi bevæger os væk fra økoturisme som alene uberørte, fjerntliggende naturreservater, til de mere bynære og kultiverede naturområder vi har at gøre med i Danmark.

De tre nye lag i ByØ

1. **Naturen og stofskiftet med byen som tematisk destinationsramme**, der angår kulturlandskaberne og de funktionelle ydelser mellem by og omkringliggende natur aktuelt og historisk. Her kan de store linjer i skæbnefællesskabet opridses der dækker de store faser fra vikingetid, bondesamfund, middelalder og det moderne trækkes på, ligesom de aktuelle bestræbelser og vilkår for sameksistens, hvor de blå-grønne områder i byen får nye funktionelle ydelser for byboerne; fra vandmøller til naturterapi, køkkenernes forhave til nedkøling under klimaforandringerne.
2. **Oplevelsesbaseret læring ift. bæredygtige naturbeskyttende og -benyttende praksisser og miljøinitiative**r, som allerede er udviklet i destinationen indenfor fx vådområdezoner, landskabstilpasset byggeri, økosystemer, anlæg, resiliens, miljøteknologi, vedvarende energi, økologi, bæredygtigt byggeri og bæredygtighed generelt. Disse teknologisk og landskabsformidlede, mere bæredygtige sameksistenser ml. by og natur er som objekter, flow og tilstande et materialiseret afsæt hvoromkring sansning og læring kan foregå.

3. **Plan-design af installationer ud fra æstetisk-rumlig dimension** der angår byboens, erhvervslivets og transportens udfoldelser i veje/stier, installationer og land-art i sameksistens med landskabet og økosystemerne - i tråd med oplevelsesøkonomiens indsigter fra turismeområdet. Det kan underbygge planbestræbelser på at få stærke narrative helhedsbetragtninger frem, dels kan det ophæve ellers fastlåste modsætninger ml. beskyttelse-benyttelse idet æstetikken i sig selv kan kalde på et fælles tredje.

4.3 Vores forenklede ramme for håndtering af ByØ design og udvikling

Vi har nu redegjort for det brede felt af strategier og faglige dimensioner som vi mener ByØ i dag må tage afsæt i. Vi vil nu prøve at operationalisere det ved at fokusere mere forenklet på de retningsgivende dimensioner som vi har fremanalyseret, som ByØ tiltag må have med for design af faciliteter/stedsmarkører, infrastruktur, guidede ture og vores bæredygtighedsforståelse er dækket helt ind. Men det er at forstå som en bestræbelse som altid vil kunne gøres bedre, og ikke nødvendigvis kan dække alle fire områder lige stærkt.

Hvad er bæredygtig, bynær økoturisme?

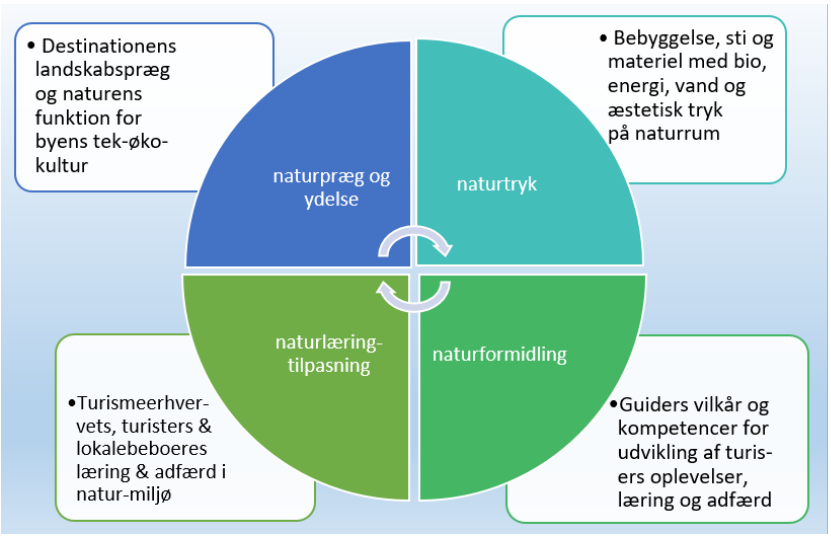
ByØ er vores bud på, at bringe den klassiske økoturisme i spil i en kulturpræget urbaniseret natur med afsæt i bynære parkområder og deres byoplande. Vi ser ByØ områdets biotoper, fauna, vand, landskaber og større naturområder som kulturprægede være- og oplevelsesområder som destinationernes historiske udnyttelse og sameksistens mellem menneske, teknologi og by. Vi ønsker at fange opmærksomheden på nye sider af byens blå-grønne korridorer og deres egenskaber i et oplevelses- og læringsperspektiv, og vi søger at aktivere det gennem at inddrage lokale forestillinger om feltet, i design af infrastruktur og ikoniske naturobjekter og gennem involverende guidning.

ByØ henvender sig til flere typer af turismesegmenter – krydstogtturister, individuelle grupper, backpackers, lokale besøgende og erhvervsturister med specialinteresser. ByØ vil kunne optage dele af turisters flow igennem besøget, bruges som element i pakkede ture, være et tema der opsøges under andre temaer, eller som afsæt for særlige ophold for det voksende segment af grønne turister.

Guider er i centrum for det langsigtede afsæt for vores indsats som skal pakke oplevelser, ruter, læring i differentierede pakker for de forskellige målgrupper. Vi bringer alle de certificerede økoturismekriterier ind i en mere bynær kontekst, der med beskyttede naturområder i byens omgivelser indgår i byens stofskifte. Vi inddrager byens blågrønne strømme af naturlige spredningskorridorer ml. by og bynatur og byens klimatiske påvirkninger af naturen.

Naturens kulturformede prægning i og uden for byrummet, artikuleres aktuelt i kulturelle, sociale og arkitektoniske nydannelser omkring den blå-grønne by, urban gardening, grønne tage, by-bier/tomat, natur-terapi og motion. Natur- og Nationalparker har med deres organisatoriske ophæng et oplagt afsæt for udvikling af oplevelsesinnovationer der bygger på disse lokale sociale, kulturelle og biologiske hybrider. Med bynaturens anprisning for nye målområder som sundhed, køling, luftrensning, udsyn, biodiversitet, social læring og fællesskaber er der et overskud af betydning at tillægge naturfaktoren, som turismen kan trække på.

Forenklet har vi kogt manualer og principper for bæredygtig bynær økoturisme ned til fire retningsgivende dimensioner for tiltag i design af faciliteter/stedsmarkører og infrastruktur, for udviklingsretning for guidede ture og for turisters adfærd. Men det er at forstå som en bestræbelse mod bæredygtighed som *altid* må fortolkes lokalt, vil kunne gøres bedre, og ikke nødvendigvis kan dække alle fire områder lige stærkt.



Figur 21: INUT´s fire principper for udvikling af ByØ *(kilde: Jesper Holm 2017)*

I næste afsnit give eksempler på tematisk indramning af stedets naturpræg og ydelse for guidning i de to pilot caseområder: Skjoldungelandet og Amager Naturpark, begge steder som INUT projektet arbejder med.

Tilsvarende skal vi kort angive nogle retningslinjer for design i ift naturtryk af installationer, stier mm., men ellers henviser vi til de ressource- og risikoanalyser der er arbejdet med i diverse ordninger under kapitel 2´s beskrivelser af manualer for økoturisme og bæredygtig turisme.

Hvad angår opgradering af guiders vilkår og kompetencer i naturformidling så er dette felt med INUT projektet først i sin vorden som en

systematisk satsningsområde, og nærværende rapport er tænkt ind i et særskilt læringsforløb for guider. Der vil være læring at hente fra Skovskole og fra de over 350 naturvejledere.

Hvad angår turismeerhvervets og turisters engagement og naturlæring i bæredygtig økoturisme, vil vi henvise til et review vi har udført på området, hvor man kan studere hvilke kombinationer af former for guidning, oplevelser og øvelser der er gjort erfaringer med, som (evt.) har indvirkning på turistens læring af mere bæredygtig praksis på kort og på længere sigt (Ebbesen & Holm, 2018). Vores review viser i øvrigt at der ikke forekommer mange erfaringer i netop satsningen på bynær naturturisme, med Barcelona og Toronto som interessante undtagelser, og med særlig interessante tiltag i New Zealand: The Oamaru Little Blue Penguin Colony, Dolphin Explorer Auckland og Karori Reservoir Wildlife reserve. Vi finder i reviewet heller ikke at guider næsten bliver tildelt en rolle som selvstændige turudviklere eller entrepreneurer i naturturisme, men snarere underlægges parkernes ledelse i budskaber og turprofil.

For guidernes fokus, turisternes oplevelser og landskabsudvikling har vi tre dimensioner i spil som vi med ByØ ønsker at fokusere på

Tematurisme i naturen og stofskifte med byen, kulturlandskaberne og de funktionelle ydelser mellem by og omkringliggende natur aktuelt og historisk. Fra vandmøller til naturterapi eller fra forhave til nedkøling.

Oplevelsesbaseret læring ift. bæredygtige naturbeskyttende og -benyttende praksisser og miljøinitiativer, som allerede er udviklet i destinationen inden for fx vådområdezoner, landskabstilpasset byggeri, økosystemer-anlæg og resiliens, miljøteknologi, vedvarende energi, økologi, bæredygtigt byggeri og bæredygtighed generelt. Disse teknologisk og landskabsindretning formidlede, mere bæredygtige sameksistenser ml. by og natur er som objekter, flow og tilstande etmaterialiseret afsæt hvoromkring sansning og læring kan foregå.

Plan-design af installationer ud fra æstetisk-rumlig dimension der angår byboens, erhvervslivets og transportens udfoldelser i veje/stier, installationer og land-art i sameksistens med landskabet og økosystemerne - i tråd med oplevelsesøkonomiens indsigter fra turismeområdet. Det kan underbygge planbestræbelser på at få stærke narrative helhedsbetragtninger frem, dels kan det ophæve ellers fastlåste modsætninger ml. beskyttelse-benyttelse idet æstetikken i sig selv kan kalde på et fælles tredje.

4.4 Hvad betyder det bynære i økoturisme?

Først og fremmest mener vi det er af interesse at opspore temaer for guidning i by-natur krydsfeltet og her opspore steder der kan være med til at sprede turismen fra de ellers trængte traditionsrige steder for

guidning i byerne. Der er en lang række temaer og vinkler man kan byde ind på ift. framingen af den bynære natur for turister, som f.eks.:

1. Naturæstetisk samspil med by og materialer
2. Byens stofskifte med naturen og indflydelse på vejr, vand, varme, arter og vice versa
3. Byplanlægning og blå-grøn naturindpasning som nyt paradigme vi kan se spor af i byfornyelse og nye byområder
4. Naturbeskyttelseslovgivningen og overvågning – hvad er det usynlige lag bag succes i opretholdelse af naturområder?
5. Forskellige erhvervs sameksistens med naturen – resiliens, nedbrud og biodiversitet
6. ByØ som illustration af den antroposcene æra
7. Natur som stedmarkør, tid og sansning i byområderne
8. Eksistentielle rum i æstetik, tilstand, puls/hvil etc.
9. Naturindpasset og natur mimende byggeri
10. Urban farming, kompostering, madskove etc i sten- og græsørkenerne
11. Naturens sundhedsfremmende betydning i og nær byen

Her skal vi udfolde en turismevenlig orientering af forholdet mellem den urbane menneskehed og naturen på en måde der undviger moraliserende opdragelse (smid ikke plastic i parken!) eller går igennem åbne ladeporte ift. naturskønhedens påkaldelse. Vi giver udfoldet eksempel på punkt 11.

Naturens sundhedsbetydning for bylivet:

Med opfattelsen af sammenhængende naturområder som et hastigt svindende gode er vi begyndt at interessere os for disse områders historiske ydelser, den gang de blev taget for givet, bl.a. i genoptagelsen af deres betydning for sundheden som økosystemer. Det har givet afsæt i en praksis, der fokuserer på naturens betydning for helbred og heling, og genoptagning af efterforskningen i naturens nytteværdi som værende i sig selv sundhedsfremmende. Både internationale naturbeskyttelsesinstitutioner, som IUCN og EUROPARC, og nationale interesseorganisationer, som Friluftsrådet, samt forskningsverdenen, som f.eks. Skov- og Landskab i Danmark, er det seneste årti begyndt at fokusere meget mere på naturens sundhedsmæssige aspekter.

- godt for velbefindende i almindelighed
- mindsker lokal luftforurening i stort omfang (visse mos-arter nedbryder NOx partikler),
- giver mere naturlig luftfugtighed
- afstresser byboere på arbejde
- kan være designet som terapeutisk rum til arbejde med post-traumatisk stress ramte etc.
- virker støjdæmpende
- stimulerer sanser og motion
- årstidsskifte og vegetationstyper afspejler forskellige sindsstemninger

- hæmmer spredning af kontamineret vand ved ekstremnedbør og dæmper temperaturen (urban heat)
- vegetationen stimulerer til leg, stedfølelse og ro.
- Naturen giver en neutral kulisse for social selvudfoldelse i fester, grill, samvær og giver social transparens

Figur 22 – Naturens sundhedsanpriste værdier *(Kilde: Jesper Holm 2017)*

Vi kan med WWF (Stulton og Dudley, 2010), med australske review-studier af naturens betydning for mental sundhed (Townsend & Weerasuriya, 2010), med et omfattende hollandsk reviewstudie (Health Council of the Netherlands, 2004), med sundhedsfremmeforskeren Howard Frumkin (2010) og herhjemme forskningen i naturterapi i Naracadi ved arboretet i Hørsholm (Poulsen et.al., 2016) opdele større naturområders potentielle betydning for sundheden i 5 kategorier (Holm, 2012):

1. *Naturparken som forsyner af sundhedsunderstøttende basisfornødenheder* - naturparken som sundhedsrelateret miljøgode: større naturområder har fundamental betydning for forekomsten af rent drikkevand, ilt, fødevarer, biodiversitet, for køling og buffer ved ekstrem nedbør, og nær urbane områder for rensning af forurenet luft. Men store naturområders sundhedsbetydning kan også reciprokt forstås ved deres fravær: en række nye undersøgelser søger at opspore sammenhænge ml. afskovning, ørkendannelse, floddræning m.m. og en række nye infektionssygdomme (som SARS, fugleinfluenza) samt fremvæksten af flere antibiotikaresistente bakterier. Men også hjemtagning af smittebærende vilde dyr fra naturparker eller udryddelsen af deres habitater mistænkes for nogle af de voldsomme infektionssygdomme.

2. *Naturområdets forsyning af lokal sundhed og lokal traditionel sundhedspraksis* - naturparken som lokal bidragsyder til økosystemisk neddæmpning af vira og infektioner, og til lokalsamfund omkring naturparksområderne, der har oppebåret og udviklet traditionel viden om brug af lokale planters, padders og insekters sundhedsegenskaber. Der er her tale om nationalparkers betydning for nedarvede lokale praksisformer oppebåret i unikke kulturelle former.

3. *Naturområdet som bidragsyder af sundhedspræparater i stor skala* - naturparken som bidragsyder med genbankspotentiale fra mest planter og padder for udvikling af nye medicinske præparater til massefremstilling på verdensmarkedet. Store medicinalfirmaer og forskningsinteresser er i færd med at bedrive etnobotaniske studier af lokalsamfunds naturmedicinske viden. Omkring 25% af verdens plantearter er brugt medicinsk, 60% af de høstede lægeplanter kommer fra vilde naturområder, og en fjerdedel af de ml. 50-70.000 arter med medicinsk potentiale er ifølge WWF truede.

4. *Sunde opholdssteder* - naturen som oplevelses- og opholdssted med direkte betydning for mental sundhed og som arena for fysisk-mentale livsudfoldelser og øvelser. Der er tale om den basale sundhedsværdi af naturkontakt – æstetisk velvære, ro, ren luft, naturens egne lyde m.m. Historien er fuld af eksempler på sundhedsanpriste kuropholdssteder for rensende svovlbade eller helsekilder, særlige livgivende bjergluft eller tilbage til den vilde naturs livgivende værdi. Designede naturområder fungerer i dag som terapeutiske enheder på et voksende antal hospitaler (terapihaver).
5. *Naturområders indirekte effekter for sundheden gennem socialt samvær, bevægelse og børns kognitive udvikling* - større sammenhængende naturområder stimulerer til øget motion, længere vandreture m.m. og virker befordrende for social kontakt i byområder mellem forskellige grupper i bydelene, og social meningsfuld kontakt stimulerer helbredet.

Oplevelser, sansning og bevægelser
Vi skal ikke gøre os til forstandige på guidningens former og performance ift ByØ men alligevel pege på inspiration fra disruptiv guidning med brug af fælles tredje oplevelser gennem gestaltning af naturpraksis som Soile Veijola repræsenterer (link til RUC turismekonference 2017) er her oplagt – hvordan gøre naturens lyde, æstetiske sanseoplevelser og naturerfaring gældende tilbage i byrummet?

Problemrettede (øvelser i at opspore arter etc) sanseligt-, eksistentielle-meditative øvelser – her er der en del erfaringer at trække på også i publikation om økologiske oplevelser (Holm et. al. 2013)

Naturen ind i byen
Naturen for byboerne, der dominerer i det senmoderne samfund, bliver i en vis forstand genindlejret som funktionsydende i dens økologiske, klimatiske og sundhedsmæssige betydning, frem for at være en rent æstetisk indplacering i bymiljøet eller som en pause i byrummet. Det er altså ikke alene naturens storhed i naturparkernes forstand af isolerede zoner af landskaber, der er i spil her, men derimod en genopdagelse blandt byens designere og brugere af naturens sundhedsværdi, æstetiske værdi, biodiversitetsværdi og vandafledningsværdi som sådan i forskellige bytilpassede former. Naturen, som en lokal integrativ faktor i gadeplan og i arkitekternes design, er med til skabe en forståelse for og opbakning til den nødvendige integration mellem naturudnyttelse og –beskyttelse i et sundhedsperspektiv.

4.5 ByØ i guidning og formidling i naturpraksis

I det forrige nævnte vi to nye lag i bynær økoturisme vi skal udvikle sammen med guiderne, parkbestyrelser, naturvejledere og turismeerhvervet:

Tematurisme i naturen og stofskifte med byen, kulturlandskaberne og de funktionelle ydelser mellem by og omkringliggende natur aktuelt og historisk. Fra vandmøller til naturterapi eller fra forhave til nedkøling. Det kunne være ved at opretholde samtalepunkter i guidningen om hvordan vi re-integrerer naturens sundhedsbetydning for bylivet?

Oplevelsesbaseret læring ift **bæredygtige naturbeskyttende og -benyttende praksisser og miljøinitiative**r, som allerede er udviklet i destinationen indenfor fx vådområdezoner, landskabstilpasset byggeri, økoystemer-anlæg og resiliens, miljøteknologi, vedvarende energi, økologi, bæredygtigt byggeri og bæredygtighed generelt. Disse teknologisk og landskabsindretning formidlede, mere bæredygtige sameksistenser ml. by og natur er som objekter, flow og tilstande et materialiseret afsæt hvoromkring sansning og læring kan foregå.Igen kan der udvikles smatalepunkter i guidningen om hvordan vi i hverdagen fanger disse vilkår og hvor kan vi gøre en forskel som turister og som borgere derhjemme.

Vi skal her forsøge at gøre os lidt mere konkrete og give bud på framing og temaer ind i ByØ guidede ture, ved at tage afsæt i en case: *Naturpark Amager*.

Der er unikke muligheder for at generere læring fra forståelse af parkområdet (se Norrøn, 2017a og 207b) om byøkologisk samspil gn fortælling, punktbesøg, samstilling af viden.

Dynamisk og eksemplarisk læring der retter sig ind mod aktuelle udfordringer snarere end rent retrospektiv historieaflæsning

Byen og naturen tager sig begge anderledes ud framet indenfor byens hhv. naturens rum. At se byen som lille horisontal enhed i regi af naturen, vildt hav etc. sætter byens rum i et distinkt perspektiv man selv kan være en del af.

Vi opremser en række opmærksomhedspunkter:

- At opdage naturens selvberoende liv i byens rum – brun natur i terrain vagues etc – er at opdage planlægningens og rationalismens begrænsede magt.
- Bynaturen som årstidsmarkør ift. steder, festligheder og rituelle begivenheder kan fremvises i guidningen rundt i byen og i naturen.
- Funktionelle ydelser ml. by og natur i historisk lys som afsæt for bæredygtighedslæring:
- Amager Fælled og Kalvebod Fælled: byfolkets forhave
- Hollænderne der inviteres til Amager i 1500-tallet for at opdyrke jorden med grønt – adelens, hoffets etc. spisekammer
- Bønderne der lader kvæg græsse på engområder for at give plads til grønsagsdyrkning

- Cirkulær økonomi: latriner deponeres til formuldning – i dag biogas som mulighed ellers Lynetten?
- Fælleder – the Commons – natur fælledskaber – Offentlige fællesgoder i går i områdets nyttehaver og i dag flere i byøkologiske rum, byhaver, tage på Gårde, Haver til maver etc.
- Jordopfyldning: der kreeres natur som indtages af fugle og kvæg – derpå fredning
- De opståede Grønne oaser fredes igennem flere perioder
- Dyrepasser laug med får, heste og kvæg samt udsættelse af dyrevildt: Kalvebod Fælled indhegnes og giver plads til høj vild biodiversitet
- Omårdets by-natursamspil kan fortælles op imod dagens rumligt-globale adskillelse og forsøg på gentilegnelse eller genindlejring af fødevare- og grøn natur i byrummet – spis din udsigt, vilde urter etc
- Bynært fritidslandskab- de danske kolonihavers historie som bylivets sikring af fødevarer – byfamiliens spisekammer
- Spredning af arter og mikroflora/fauna gn blå-grønne korridorer ind i byen

Steder hvorfra man kan give guidning rundt i landskabet og i byfladens naturstøttende og bæredygtige byudviklinger er særlig interessant at opspore.

Naturtyper i kølvandet på menneskets påvirkning

- Ekstensiv naturudnyttelse i en tid hvor den ikke kapitaliseres eller oplevelses-intensiveres giver i dag nye naturoplevelser fordi en naturlig succession har fundet sted.
- Militærets tid efterlader sjældne naturtyper når der er ryddet for ammunition
- Strandenge, overdrev, opretholdes som følge af afgræsning – den menneskeskabte natur

By og natur i fysisk planlægning - byens selvbesindelse?
Læring om NATURA 2000, biodiversitetsplaner, Habitat, Ramsar og Kommune og lokalplanlægning og naturbeskyttelse – overfor naturudnyttelse i landbrug, urban vækst, fritid gn arealplanlægning etc.

Oprindeligt så man ikke Amagers baghave som en naturperle med stor rekreativ værdi og Øresundsbroen og Ørestadsplanene mødte ikke så stor modstand pga. fællederne men mest pga. biltrafik og havmiljøet.

Ørestadsplanens metro-byggeri blev planlagt gennem kapitalisering af naturen til byggeri på 18 ha af Amager Fælled – udtaget af Naturparken. Ørestadsrådet med DN og FR fik mindsket det bebyggede areal til 8 ha. i en tid af stadig større agtelse for KBH som Grøn By – og i 2017 fik en bredere social bevægelse politisk stærk offentlighed og bebyggelsen af området blev taget af bordet på Rådhuset. Altså en modsigelsesfuld bevægelse gennem de sidste 20 år.

KONFLIKT: Amager Fælled bebyggelse – naturintegreret prospekt og Vandkunstens vinderprojekt i naturbolig – overfor borgebevægelser for ren naturbevarelse og STOP for nybyggeri der lykkes.

Resiliens, natur-by regulering:
Opførelsen af volde og tørlægning som et geo-engineering projekt der regulerer vand – klimatilpasning og beskyttelse mod havvandsstigninger mm. som afledt fortælling

Byøkologiske og naturindlejrede socialt bæredygtighed
Der er aktuelt (2017) en meget lang række opmærksomhedspunkter i og omkring Amager Naturpark der adresser naturens egenskaber og organisationer som MiljøPunkt Amager, Kofoeds Skole, Kompostbudene, Amager Vest Lokaludvalg, Urban Planens lokalråd og KBHs kommune har et meget bredt spektrum af aktiviteter for social inklusion, by-natur diversificering, lokalpolitisk engagement og sundhedsfremme. Der er et væld af organisationer der gerne vil stille sig til rådighed i med-guidning og som gerne ser økoturisme udvikle sig naturparken på bæredygtig vis. Men det handler om at inddrage disse organisationer og deres livsverdens- og omverdens-perspektiv for at det skal kunne lykkes. Med INUT projektet ser vi det også som en forudsætning at det lokale turismeerhverv og område interessegrupper går sammen om at skabe en vedvarende businesscase ud af miljøturismen.

4.6 Designprincipper for installationer

Som det sidste nye lag vi ser i ByØ destinationsudvikling nævnte vi:

> **Plan-design af installationer ud fra æstetisk-rumlig dimension** der angår byboens, erhvervslivets og transportens udfoldelser i veje/stier, installationer og land-art i sameksistens med landskabet og økosystemerne - i tråd med oplevelsesøkonomiens indsigter fra turismeområdet. Det kan underbygge planbestræbelser på at få stærke narrative helhedsbetragtninger frem, dels kan det ophæve ellers fastlåste modsætninger ml. beskyttelse-benyttelse idet æstetikken i sig selv kan kalde på et fælles tredje.

Der er som tidligere omtal en række manualer og guidelines for destinationer der ønsker certificering som Økoturisme ressorts og som bæredygtig turisme destination. Vi henviser til de forrige beskrivelser og links i kapitel 2.

Der er dertil enkelte velkonsoliderede mærknings- og certificeringsordninger for bæredygtigt byggeri der dækker over en meget bred kam af byggeriets sundhed-miljø-ressource-klima relaterede indflydelse. Fra egen forskning i bæredygtig byggeri (Holm et.al. 2015) er vores konklusion at den bedste forordning der findes på markedet hertil, og som foruden bygninger også dækker byområder er den tyske DGNB forordning som Green Building Council i Danmark har anbefalet som den mest eftertragtede (se anbefalinger, retningslinjer og cases her

http://www.dk-gbc.dk/dgnb/certificerede-projekter/). Forordningen kan understøtte bygherrer og områdeplanlæggere et vist stykke hen ad vejen, men når de æstetisk-ekspressive sider og naturindpassede overvejelser kommer til, så er det mere god byggeskik, viden og evnen til at identificere stedets ånd og have arkitektoniske visioner heri, der med brug af naturlige materialer gør den store forskel ift. tiltrækningsværdien.

For gode eksempler på bæredygtigt naturindplacerede projekter vil vi henvise til vores projektpartnere Norrøns prospekter og realiserede projekter http://norroen.dk/. Vi kan henvise til de prospekter der er lavet for Naturpark Amager og Nationalpark Skjoldungernes Land til INUT projektet, hvor afbalancering ml lokal natur og kultur, materialer, æstetisk udformning og funktion er nærmere sonderet for de anlæg og infrastrukturer der er foreslået (Norrøn 2017a, 2017b).

Litteratur

Andersen, M. S. (2009): Grøn vækst og miljøteknologisk udviklingsindsats - hvilken rolle spiller tilskudsprogrammer ? Rapport, AU.

Butler, R. (1999) Sustainable Tourism – A stat of the art review. *Tourism Geographies* no. 1.

Damsø T., T. Kjær, T. B. Christensen (2016): Local climate action plans in climate change mitigation – examining the case of Denmark, in *Energy Policy*

Danmarks Turistråd (1992): *Fælles fodslaw. Turisme, miljø, planlægning. En rapport udarbejdet af en arbejdsgruppe nedsat af Danmarks Turistråd, Planstyrelsen, Skov- og naturstyrelsen, Turismens Fællesråd*

Destination 21: *En grøn erhvervsstrategi for bæredygtig turisme*, September 2001

Ebbesen, E. Ro & J. Holm (2018) *INUT Literature Review on the Role of Guiding in Sustainable Tourism and Ecoturism*, Roskilde University

EU Kommissionen (2016): *The European Tourism Indicator System (ETIS) toolkit 2016*, http://uni-sz.bg/truni11/wp-content/uploads/biblioteka/file/TUNI10015968.pdf (hentet 17.12.2017)

EU Kommissionen (2014): *Destinations that participate in second piltong phase 2014-2015* http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/21749

EUROPARC (2015): *Sustainable Tourism in Protected Areas* http://www.europarc.org/wp-content/uploads/2015/12/ECST_2015.pdf , hentet 1.12.2017

Fennell, D. A. (2015, fourth edition) *Ecotourism*. Routledge.

FN (2015) *Sustainable Development Goals - Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld

FN (1992) *Agenda 21 for Sustainable Development*, United Nations Conference on Environment & Development Rio de Janerio, Brazil, 3 to 14 June 1992

Frumkin, H. (2010): Nature and Health, i *Environmental Health*, 2010

Global Sustainable Tourisms Council (2017): Destination Criteria - https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/gstc-destination-criteria/

Goodwin (1996): In pursuit of ecotourism. In *Biodiversity & Conservation*, March 1996, Volume 5, Issue 3, pp 277–291

Grenier, D; B.C. Kaae, M.L. Miller & R.W. Mobley (1993) Ecotourism, Landscape Architecture and Urban Planning. *Landscape and Urban Planning*. Vol. 25, October Issue, pp.1-16.

GSTC (2017) *Global Sustainability Destination Management Criteria* http://www.gstcouncil.org/en/gstc-criteria-hotels-tour-operators-destinations/sustainable-tourism-gstc-criteria.html?id=635

Global Development Sustainability Index (2017) http://gds-index.com/index/

Gössling, S. (2011): *Carbon Management in Tourism: Mitigating the Impacts on Climate Change*,routledge

Green K. (2017) http://greenkey.dk/media/71986/GKRevideredeKriterier2017-300816.pdf

Hague Declaration on Tourism (1989) http://www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/68.%20The%20Hague.PDF

Hansen, O. E., Søndergård, B., Holm, J., & Kerndrup, S.. Creation and Communication of Environmental Knowledge within and between Communities of Practice in: *Corporate Sustainability: Theoretical Perspectives and Practical Approaches.* (s. 227-254). Wien: Profil Verlag. 2005

Health Council of the Netherlands & Dutch Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment (2004): *Nature and Health. The influence of nature on social, psychological and physical well-being*. The Hague: Health Council of the Netherlands - and RMNO, 2004; publication no. 2004/09E; RMNO publication nr A02ae.

Holden, A. (2016) *Environment and Tourism*, routledge – https://books.google.dk/books?id=Fd0RDAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=da#v=onepage&q&f=false

Holm, J., B. Søndergaard og I. Stauning (2014): Kommunernes rolle i klimaomstilling af byggeriet, kap. 11i : Holm, Jesper, J. O. Jensen, I. Stauning og B. Søndergaard (red.) (2014): *Bæredygtig omstilling i bolig og byggeri*, Frydenlund Academic

Holm, J., L. M. Bram Pedersen & S. Sørensen (2013): Experiencing organic farms and food by regional tourism innovation, in: *Acta Agriculturae Scandinavica*, Section B - Soil & Plant Science, Volume 63, Supplement 1 Special Issue: Local Food - a step towards better and more environmentally friendly products

Holm, J. (2012): Naturen og Sundhed – i Keld Bucieck (red.): *Nationalparker i Danmark – kritiske studier*, Frydenlund.

Holm, J., L.M.B. Pedersen, E. Diekmann og R.L. Sørensen (2013): *Design, vilkår og proces i økologisk oplevelsesinnovation – erfaringer fra et udviklingsprojekt*, GRO.RUC.

Holm, J.(2014): Local Experimentation and Deliberation for Sustainable Development : Local Agenda 21 Governance.In d. Nielsen, Aa. K; B. Elling ; M. Figueroa ; E. Jelsøe.: *A New Agenda for Sustainability*. eAshgate, 2010. s. 205-227 (Ashgate studies in environmental policy and practice).

Holm, J. (2007). Eksperimenter i lokalsamfundets miljøomstilling: 12 års Lokal Agenda 21-arbejde i Danmark. I Holm, J., Petersen, L. K., Læssøe, J., Remmen, A., & Hansen, C. J. (red.). *Økologisk Modernisering på dansk: Brud og bevægelser i miljøindsatsen* (s. 151-187). København: Frydenlund.

Holm, J., L.M.B. Pedersen, E. Diekmann og R.L. Sørensen (2013): *Design, vilkår og proces i økologisk oplevelsesinnovation – erfaringer fra et udviklingsprojekt*, GRO.RUC.

Holm, J.; B. Pedersen, L. M.; Diekmann, E.(2011): *Økologiske Oplevelser : Inspiration til satsning på kulinarisk økologi, fødevarer og landbrug.* Roskilde Universitet, 2011. Forskningsformidlende rapport

Holm, J., Petersen, L. K., Læssøe, J., Remmen, A., & Hansen, C. J. (red.) (2007). *Økologisk modernisering på dansk: Brud og bevægelser i miljøindsatsen*. København: Frydenlund.

Holm, J., B. Søndergaard & I. Stauning (2010): Climate and eco-adaptation in housing and construction – regional transition strategies, accepted in *Environmental Policy and Governance* 2010

Holm, J., B. Søndergaard & O. E. Hansen (2010): Design and sustainable transition: the design process of eco-friendly flex insulation. In: Bærenholdt, J. O., Simonsen, J., & Scheuer, J. D. (ed.): *Perspectives on practice-oriented design science*, Routledge.

Holm J. & I. Stauning (2002): Ecological Modernisation and 'Our Daily Bread' - Variations in the Transition of the Food Sector, *Journal of Transdisciplinary Environmental Studies (TES),* Vol.1/nr.1, www.journal-tes.dk

Jensen, N. Friis (2016): *Tourism eco-labels in the Nordic Countries,*

Kaae, B. C. (2012): I*nspirationskatalog: Gode eksempler på bæredygtig og innovativ turismeudvikling i nordiske yderområder.* København, Nordisk Ministerråd. Link: http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:701978/FULLTEXT01.pdf

Kaae, B.C. (2013) *Bæredygtig og innovativ turismeudvikling.* København, Nordisk Ministerråd. Link: http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:701684/FULLTEXT01.pdf

Lafferty, W. (1998) *From the Earth Summit to Local Agenda 21: Working Towards Sustainable Developmen*t, Routledge

Læssøe, J. (2000): Folkelig deltagelse i bæredygtig udvikling, in *Dansk naturpolitik i bæredygtighedens perspektiv*, Naturrådets temarapport nr.2

Miljøstyrelsen (2001) *Grønne Job fremmer udvikling af bæredygtig turisme*. Miljøministeriet http://www2.mst.dk/common/Udgivramme/Frame.asp?http://www2.mst.dk/udgiv/publikationer/2001/87-7944-995-6/html/kap01.htm

Miljøstyrelsen (2002) *Grønne job fremmer udvikling af bæredygtig turisme – Destination 21* https://www2.mst.dk/udgiv/publikationer/2001/87-7944-995-6/html/kap02.htm

Mortensen, J.P (1999)*: Integration af kredsløbstankegang og forbedringspotentialer i miljøgodkendelsessystemet*, PhD afhandling, Teksam, RUC

Mortensen, J.P. (2000) *Integration af kredsløbstankegang og forbedringspotentialer i miljøgodkendelsessystemet*. Ph.d.-afhandling, Teksam, RUC.

Nilsson-Andersen, P. & J. B. Andersen, Nordic Innovation (2011): *Green business model innovation in the tourism and experience economy* - Cases from Austria, Portugal, Denmark, Finland, Mexico, Norway, Sweden, Iceland, Russia and South Korea. http://nordicinnovation.org/Global/_Publications/Reports/2012/2012_08%20Green%20business%20model%20innovation%20in%20the%20tourism%20and%20experience%20economy_Case%20examples_web.pdf

Norrøn (2017a): *Naturpark Amager - det menneskeskabte land. Identitetsudvikling af naturpark amager*, KBH.

Norrøn (2017b): *Nationalpark Skjoldungernes land - et sagn i live. Identitetsudvikling af nationalpark Skjoldungernes land*,KBH.

OECD (2012): *Green Innovation in Tourism*

Parks & Benefits, (2013): *Bæredygtig Turisme i Naturparker* . Friluftsrådet. http://www.friluftsraadet.dk/media/560407/baeredygtig_turisme_i_naturparker.pdf

Poulsen, D. Varning; Stigsdotter, U. K.; Djernis, D.; Sidenius, U. (2016): *Everything just seems much more right in nature.* Published in: Health Psychology Open

Responsible Travel (2016): *The Case for Responsible Travel: Trends & Statistics 2016* http://www.responsibletravel.org/what-WeDo/The_Case_for_Responsible_Travel_2016_Final.pdf

Stauning, I., & J.Holm (2007). Hvordan skal vi bygge og bo? Miljøomstilling i byggeriet. I Jensen, A., Andersen, J., Hansen, O. E., & Nielsen, K. A. (red.). *Planlægning i teori og praksis: et tværfagligt perspektiv* (s. 308-326). Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Stolton, S. (2014): *Vital Sites - The contribution of protected areas to human health A research report by WWF and Equilibrium Research.* The Arguments for protection Series, WWF.

Sørensen, R. C. og J. Holm (2012): *Region Sjællands Økologiprofil*. Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring, Roskilde Universitet,

The International Ecotourism Society [TIES] (hentet 2017): What is Ecotourism? http://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism

Travelife (2017) *Sustainability in Tourim*, https://www.travelife.info/index_new.php?menu=home&lang=en

UNEP & UNWTO (2005): *Making Tourism More Sustainable* - http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/dtix0592xpa-tourismpolicyen.pdf

UNEP and UNWTO (2011): *Tourism and the Green Economy – Background Report*. http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284414529

UNWTO (2013): *Sustainable Tourism for Development Guidebook* http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/devcoengfinal.pdf

UNWTO (2016): *Tourism and the SDGs* http://icr.unwto.org/content/tourism-and-sdgs og http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284417254 - begge 1.2.2017

UNWTO (2017a): *A Roadmap for Celebrating Together*,

UNWTO (2017b) *Measuring Sustainable Tourism*: A Call for ActionReport of the 6th International Conference on Tourism Statistics Manila, Philippines, 21 – 23 June 2017 http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/partnership-international-year-2017-en.pdf

WWOOF (2017): http://www.friluftsraadet.dk/media/560407/baeredygtig_turisme_i_naturparker.pdf



ISBN nr. 978-87-7349-913-9

Roskilde Universitet

KØBENHAVNS UNIVERSITET
DET NATUR- OG BIOVIDENSKABELIGE FAKULTET